

ادب خزینے

حصہ دوم

(پنجابی اختیاری)

بارھویں جماعت لئی

پنجاب کریمولم اینڈ ٹیکنیکل بورڈ، لاہور

جملہ حقوق بحق پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور محفوظ ہیں۔
تیار کردہ: پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور منظور کردہ: وفاقی وزارت تعلیم (شعبہ نصاب) حکومت پاکستان، اسلام آباد بموجب مراسلہ نمبری UR.9-6/93، مورخہ 8 اگست 1994ء۔
اس کتاب کا کوئی حصہ نقل یا ترجمہ نہیں کیا جاسکتا اور نہ ہی اسے ٹیپس پیپر، گائیڈ بکس، خلاصہ جات، نوٹس یا امدادی کتب کی تیاری میں استعمال کیا جاسکتا ہے۔

صفحہ نمبر	نمبر شمار	حصہ نظم	صفحہ نمبر	نمبر شمار
63	غزل	مولوی لطف علی بہاولپوری	47	1- حمد باری تعالیٰ
64	غزل	راقب قصوری	49	2- نعت
65	غزل	بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ	50	3- بول فرید رحمۃ اللہ
67	غزل	شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ	51	4- کافیاں
68	ڈوگھے پانی	سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	52	5- ابیات
69	غزل	سید تلحہ شاہ رحمۃ اللہ علیہ	53	6- کافی
70	غزل	وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ	54	7- مقولہ شاعر
71	مثنیٰ	میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	55	8- کلام
72	تاریاں دا گیت	خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ	56	9- کافی
		استاد کرام امرتسری	57	10- چوہرے
73	غزل	علامہ یعقوب انور	58	11- غزل
74	فرہنگ	بشیر مندر	59	12- کلازک
		اقبال صلاح الدین	61	13- سکے پاتر

مؤلفین۔ ڈاکٹر سید اختر جعفری۔ ڈاکٹر محمد اسلم رانا (مرحوم)۔ ڈاکٹر نعمت اللہ زاہد ایڈیٹرز۔ ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)۔ نانکے صدف ڈائریکٹر (مسودات)۔ ڈاکٹر مبین اختر ڈیپٹی ڈائریکٹر (گرافکس) / آرٹسٹ۔ عائشہ وحید نگران طباعت۔ محمد اشرف رانا

ناشر :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ۝

حصہ نثر

حصہ نثر دے ماخذ

- 1- تصوف تے پنجابی زبان (غیر مطبوعہ) ڈاکٹر سر فراز حسین قاضی (مرحوم)
- 2- زراعت کہانی (غیر مطبوعہ) ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
- 3- پتنگے (ڈرامہ کالا پتن) سجاد حیدر (مرحوم)
- 4- پچھلی پڑھائی (چنے دے اوہلے) فرخندہ لودھی (مرحوم)
- 5- پنجابی نثر دیاں ونڈاں (غیر مطبوعہ) ڈاکٹر انعام الحق جاوید
- 6- حبہ خاتون (کشمیری ادب کی مختصر تاریخ، دختران ہند) ڈاکٹر یوسف بخاری
- 7- ریڈار کہانی الیاس گھمن
- 8- گھسٹ میلا چائن حسین شاد
- 9- پنجاب دیاں لوک رسماں (لہراں) ڈاکٹر سید اختر حسین اختر (مرحوم)

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی آج دے عہد وچ وی اک جانی پچھانیا ناں اے۔ پنجابی وچ کئی تحقیقی تے تنقیدی کتاباں لکھیاں۔ آپ 1938ء نوں سوہدرہ ضلع گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی دے امتحان پاس کرن مگروں درس تے تدریس نوں اپنالیا۔ پنجابی مرثیہ بارے تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی۔ حقائق تیکر اپڑنا تے فیروہناں نوں اسان تے عام فہم زبان وچ سدھ پدھرے تے من کھویں طریقے نال بیان کرنا ایہناں دے اسلوب دی خاص پچھان اے۔ تحریر مختصر پر جامع ہوندی اے۔ ایہناں دی تنقید وچ کوئی جھول نہیں ہونداتے تحقیق دلیلاں اُتے مبنی ہوندی اے۔ ایسے کر کے پنجابی زبان تے ادب دے محققاں تے نقاداں وچ ایہناں دا ناں معتبر مٹھیا جاندا اے۔ کچھ عرصے تیک پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ تے گورنمنٹ کالج لاہور وچ وی پڑھاندے رہے۔ آپ نے پنجابی زبان لئی اپنے آپ نوں وقف کیتا ہو یا سی۔ 4 مئی 1995ء نوں کالج توں گھر جاندا ہونے رستے وچ ای دل داسخت دورہ پے جاو نال وفات پا گئے۔ آپ دیاں پنجابی زبان تے ادب بارے چھن والیاں تحقیقی تے تنقیدی کتاباں وچوں ’نویں نظم‘، ’وارث نزار وارث‘، ’تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر‘ پنجابی لوک گیتاں دافنی تجزیہ تے تنقیدی اصول تے نظریے زیادہ مشہور نیں۔

تصوف تے پنجابی زبان

ایہہ گل مٹی ہوئی اے کہ جدوں وی کسے معاشرے وچ اخلاقی قدراں دا زوال ہوندا اے تے بزرگاں دادھیان دین دیاں قدراں قائم کروان ول ہو جاندا اے۔ ایہہ لوگ دین نوں عملی صورت وچ لوکاں اگے رکھدے نیں۔ سوکھیاں تے سدھیاں لفظاں وچ ایسے عملی صورت نوں تصوف کہیا جاندا اے۔ تصوف بارے کچھ لوک ایہہ وی آکھدے نیں کہ ایہہ حیاتی دے دکھاں کولوں سن دی اک راہ اے، ایہہ درست نہیں اے۔ تصوف وچ اک صوفی دین دی روح نوں عملی طور تے اپناندا اے تاں جے لوک اوس دے عملاں نوں ویکھ کے دین دیاں سدھیاں راہواں اُتے ٹر پین۔ حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے مبارک دور وچ اصحاب صفہ موجود سن۔ جیہڑے کہ عملی تعلیم دین لئی اک نمونہ بن گئے سن۔

صوفیاں نے وی تصوف دے معنے کھول کے دین دی کوشش کیتی اے۔ تے اپنے اپنے خیال مطابق ایہدی تعریف کیتی اے۔ جویں حضرت زکریا انصاری رحمۃ اللہ علیہ آکھدے نیں کہ تصوف اوہ علم اے جیہدے نال نفس دی صفائی، اخلاق دی صفائی اندر لی تے باہر لی دنیا دی تعمیر تے تشکیل تے اندر لی باہر لی دنیا دے علم ہو جاندا اے۔ امام قشیری رحمۃ اللہ علیہ وی ایہدا مطلب ”باطن دی تعمیر تے اصلاح تے نالے ای اخلاق دی پاکیزگی“ قرار دیندے نیں۔ امام غزالی رحمۃ اللہ علیہ آکھدے نیں کہ تصوف نفس دیاں خواہشاں نوں مکا دیندا اے۔ دل نوں ”غیر اللہ“ توں پاک کر دیندا اے۔ حضرت ابوالحسن نوری رحمۃ اللہ علیہ ایہدے وچ ایٹاں کوں وادھا کر دے نیں کہ تصوف ”غیر شرعی“ نفسانی خواہشاں نوں ترک کر دینا اے۔ کچھ بزرگ تصوف نوں اعلیٰ اخلاق داناں دی دیندے نیں۔ سید عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ نے واضح لفظاں وچ گل مکائی اے کہ تصوف اٹھان (8) شیواں داناں اے:

- (1) سخاوت ابراہیمی علیہ السلام (2) رضائے اٹحق علیہ السلام (3) صبر ایوب علیہ السلام
(4) مناجات زکریا علیہ السلام (5) غربت یحییٰ علیہ السلام (6) خرقہ پوشی موسیٰ علیہ السلام
(7) سیاحت عیسیٰ علیہ السلام (8) فقر سرور کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

دو جیاں زبانوں دے ادب وانگوں پنجابی ادب وچ وی تصوف نوں بیان کہیتا گیا اے۔ پنجابی شاعری دی تاریخ اُتے جھات پائیے تے شاعری دی ابتدا ای صوفیانہ فکرتوں ہوندی اے۔ پنجابی زبان دے پہلے شاعر شاہ شمس سزواری رحمۃ اللہ علیہ ساہمنے آوندے نیں۔ ایہہ وکھری گل اے کہ اوہناں کول تصوف دے مسئلایاں اُتے گھٹ شعر لکھدے نیں پر اخلاقی شعراں دا گھانا نہیں اے۔ ایہناں دے ای اک سمکالی حضرت فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ نیں، جیہناں نوں پنجابی دا پہلا تے باقاعدہ شاعر دسیا جاندا اے۔ اوہناں دی شاعری وچ آخرت دا خوف تے نیک عملوں دی تلقین تے بوہتا زور دتا گیا اے۔ عبادت دے نال نال بندیاں دے حقوق دے معاملات وی ایہناں دے بولاں وچ موجود نیں۔

اٹھ فریدا وضو ساج صبح نماز گزار جو سر سائیں نہ نویں سو سر کپ اُتار
عبادت دے نال صبر تے شکر دی تلقین وی آپ کول لکھدی اے۔ کیوں جے ایہہ کیفیت انسان دے دل دیاں بے چینیاں نوں وی
دور کردی اے تے نال ای دنیا دی حقیقت وی کھل کے ساہمنے آجاندی اے۔ بابا فرید ہوریں آکھدے نیں:

رکھی سکئی کھائے کے ٹھنڈا پانی پی فریدا ویکھ پرانی چو پڑی نہ تر سائیں جی
مُغلاں دے دور وچ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ لاہوری دا ناں ساہمنے آؤندا اے۔ ایہہ مست الست بزرگ سن تے
حضرت بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ دے ملا تے فرقتے نال تعلق رکھدے سن۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ ہوراں پنجابی ادب نوں اک نویں
صنف ”کافی“ نال آشنا کہیتا تے اپنیاں کافیاں نوں وکھریاں وکھریاں راگاں دے مطابق لکھیا۔ شاہ حسین وحدت الوجود دے قائل سن۔
اوہناں اُتے جذب دی کیفیت رہندی سی تے ایہو جذبہ اوہناں دیاں کافیاں وچ وی موجود اے۔ ملاپ تے جدائی دیاں کیفیتاں آپ
دیاں کافیاں وچ بڑے درد نال بھریاں لکھدیاں نیں۔ اوہناں دی نویکلی پچھان اوہناں دیاں رمزاں نیں۔ جیہڑیاں اوہ اپنیاں کافیاں وچ
ورندے نیں۔ آپ دے والد جولاہے سن، ایس لئی اوہناں دے کلام وچ ساریاں رمزاں ایسے پیشے دے حوالے نال لکھدیاں نیں:

گھم چر خڑیا ----- تیری کتن والی جیوے

نلیاں وٹن والی جیوے

چرخا بولے سائیں سائیں بائٹر بولے تُوں

کہے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سب تُوں

چرخے توں جسم مراد لیدے نیں تے چرخے نال تعلق رکھن والیاں چیزاں جویں تکلا، مائل، تند، پونی، مٹا انسان دے عمل نوں ظاہر
کردیاں نیں اوہ اپنے ربی عشق نوں ایہناں علامتاں راہیں اپنی شاعری وچ لیاؤندے نیں۔

مُغل دَور دے دو جے وڈے صوفی شاعر حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نیں۔ بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ وانگوں ایہہ وی عربی تے فارسی دے عالم سن تے اوہناں نے ایہناں زبانان وچ ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں نیں۔ سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ پنجابی شاعری وچ سی حرفی دے موڈھی نیں۔ چومصرعیاں نوں اردو دے حروف تہجی دی ترتیب توں شروع کردے نیں۔ اپنا مطلب ایہناں چوہناں مصرعیاں وچ انج پورا کردے نیں جو یں فارسی وچ رباعی کردی اے۔ سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ نے اپنیاں سی حرفیاں وچ دنیا توں نفرت، مرشد نال عقیدت تے نفس نوں مارن تے زور دتا اے۔ اوہناں نے اپنی شاعری راہیں بندے نوں اللہ تک اپڑن دی تلقین کیتی اے:

الف ایہہ تن میرا چشماں ہووے، میں مرشد ویکھ نہ رجّاں ہو
لُوں لُوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں، اک کھولاں اک کچاں ہو
اتنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے، ہور کتے ول بھجّاں ہو
مُرشد دا دیدار ہے باہو، مینوں لکھ کروڑاں حُجاں ہو

مُغل دَور دے زوال دے شروع وچ اک ہور وڈے صوفی شاعر سائبے آؤندے نیں۔ ایہہ بابا بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہوری نیں۔ اوہناں اُتے اکثر مستی تے مدہوشی طاری رہندی سی۔ اوہ وحدت الوجود تے وحدت الشہود دونواں دے قائل نیں۔ ذکر تے علم دی تلقین سبھ توں بوہتی کردے نیں۔ بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اپنیاں کافیاں وچ بے باک لہجے دا استعمال کیتا اے۔ ایس گل توں وی اوہناں دے یقین دی چٹنگی دا علم ہو جاندا اے کہ اوہ جس اعتماد تے بھروسے نال گل کردے نیں، اوہ دے چکھے اللہ نال جان پچھان تے قرب دی انتہا ہو سکدی اے:

میںوں چھڈ گئے آپ لد گئے میں وچ کیہ تفسیر
راتیں نیند نہ دن سکھ سستی اکھیں پلٹیا نیر

ایس ساری کافی وچ اک مان تے بھروسے دی فضالہدی اے۔ مغلاں دے آخری دَور وچ تے انگریزاں دی حکومت دے پہلے ورہیاں وچ پنجابی دے دو وڈے صوفی شاعر سائبے آؤندے نیں میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ تے خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ۔ میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں مجازی عشق نوں حقیقت تک اپڑن دا وسیلہ بنایا تے ”سیف الملوک“ راہیں تصوف دیاں منزلاں پوریاں کیتیاں۔ اوہناں کول تصوف دی بنیاد عشق اے:

قَصّے ہور گسے دے اندر درد اپنے کچھ ہوون
بن پیڑاں تاثیراں ناہیں بے پیڑے کد روون

عشق دے فلسفے اُتے سیف الملوک وچ 114 شعر لکھدے نیں۔ ایس توں اڈا اوہناں کول استغنا دا مسئلہ وی اہمیت رکھدا اے۔ ایس نوں بطور مسئلے دے اوہناں توں پہلیاں صوفیاں نے بیان نہیں کیتا۔ استغنا ہر پاسیوں بے نیاز ہو جانا نہ چنگی تے اترانا تے نہ مندی تے گھبرانا۔ ایہدی وجہوں اوہ صبر، شکر، تقویٰ تے توکل دیاں منزلاں نوں پاندے نیں۔ میاں صاحب رحمۃ اللہ علیہ دی اک ہور منزل وی انوکھی اے تے اوہ وے حیرت دی۔ ایہہ حیرت اک صوفی اُتے اوس ویلے طاری ہوندی اے جد اوہ سلوک دیاں ساریاں منزلاں

پوریاں کر لیں اے تے ہن اوہ اللہ دی ذات تُوں اپنے سائبے دیکھد اے۔

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ وی مجازی حوالے نال عشق حقیقی تک اپڑن وادرس دیندے نیں۔ سچل سرمست وانگوں خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ وی ہفت زبان شاعر سن۔ مارواڑی تے ہندی زبان وی جاندے سن۔ فقہ، تفسیر، حدیث، منطق، علم الانساب تے رمل نجوم دے نال نال موسیقی وچ وی دلچسپی رکھدے سن۔ ایسے مشاہدے پاروں اوہ ”روہی“ نوں وصال دی علامت بناندے نیں کہ فطرت سبھ توں وڈی استاد ہوندی اے۔ کافی دی صنف وچ خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ اُچّا درجہ رکھدے نیں۔ وحدت الوجود دے قائل سن تے ایہدے ای مبلغ وی سن۔ اوہناں دی سبھ توں وڈی خوبی اوہناں دے لہجے دی مٹھاس اے جیہدے وچ اوہ اللہ دیاں وکھو وکھریاں صفتاں تے شانان بیان کردے نیں:

سے بَن دلبر شکل جہان آیا ہر صورت عین عیان آیا

عش رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وی اوہناں دی شاعری وچ چوکھالیکھد اے۔ پنجابی شاعری دی جھولی صوفی شاعراں تے تصوف نال بھری ہوئی اے۔

علی حیدر ملتانی رحمۃ اللہ علیہ، سید ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے ہدایت اللہ دے ناں وی تصوف وچ جانے پچھانے نیں۔ روایتی تصوف تے ہر شاعر کول لہجہ جاندا اے۔ اوہ بھانویں وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ دی ہیر ہووے تے بھانویں مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ دی احسن القصص، اقبال دائم واجنگنا مہ ہووے تے بھانویں پیر فضل گجراتی دی غزل۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا پہلی جنوری 1940ء نوں چک 44 ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ مڈل تک تعلیم ایتھے ای حاصل کیتی۔ 1955ء وچ اپنے آبائی پنڈ منڈیکے گورایا ضلع سیالکوٹ آئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے نفسیات ایم اے پنجابی، ایل ایل بی، پی ایچ ڈی تے ایم فل اقبالیات دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ 1973ء توں 1980ء تیک اقدس پہلی کیشنز دے منیجر رہے۔ 1987ء تیک جناح اسلامیہ کالج آف کامرس دے پرنسپل، 1990ء تیک مسلم لاء کالج راولپنڈی دے پرنسپل تے دسمبر 1993ء تیک نیشنل کالج برائے ابلاغیات دے وی پرنسپل رہے۔ مقتدرہ قومی زبان لاہور دے نگران اعلیٰ رہے۔ اوہناں دیاں علمی تے ادبی کاوشاں مندرجہ ذیل نیں:

مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ عالم پوری، حامد شاہ عباسی، پنجابی قاعدہ، سورۃ یسین دا پنجابی ترجمہ تے تفسیر، ابیات باہو رحمۃ اللہ علیہ دا پنجابی ترجمہ تے تشریح، پرنسپل آف کمرشل لاء (انگلش) جدید اصول تجارت (اردو) نظر ثانی غزلیات خوشحال خاں خٹک نثری پنجابی ترجمہ، برنس لاء (انگلش)

اوہناں دے علمی تے ادبی مضمون تے تقریراں ریڈیو تے ٹی وی توں نشر ہوندے رہندے نیں۔ تعلیم تے ادب بارے اوہناں دے مضمون تے کالم اکثر اخباراں تے رسالیاں وچ شائع ہوندے رہندے نیں۔

زراعت کہانی

زمین دے علماں دے ماہراں مطابق دنیا دا کل رقبہ تریہہ (30) ارب ایکڑ اے۔ جیہہ اتن بٹا دس حصہ خشکی تے باقی سبھ پانی اے۔ ایہناں دے اک ہور اندازے موجب دنیا دا صرف دسواں حصہ زراعت لئی استعمال ہو رہیا اے۔ تاریخی طور تے ایہہ وی ثابت اے کہ زمین اُتے زندگی دا آغاز پانی دے ذریعے ہو یا۔ قرآن پاک وچ سورۃ ہود دی آیت ست (7) وچ آؤندا اے۔

’تے اوہ اے جیہہ بنائے آسمان تے زمین چھ (6) دن وچ تے اوہ تخت سی پانی اُتے‘۔ یعنی آسمان تے زمین دی مخلوق توں پہلاں پانی دی تخلیق ہوئی۔ جیہہ مادہ حیات بن والا سی۔

پانی تے زمین دونوں مل کے غذا پیدا کر دے نیں۔ ایہہ عمل پرانے زمانے توں جاری اے۔ زمین توں اناج تے خوراک حاصل کرن لئی پانی بنیادی کردار ادا کر دے اے۔ سورۃ کہف دی آیت 45 وچ کہیا گیا اے ’پانی اُتار یا آسمان توں فیرا یہدی وجہ نال زمین وچوں رلیا ملیا نکلیا سبزہ‘۔

پانی	توں	سبھ	چیزاں	بنیاں	زمین	آسمان	تے	سبھ	کچھ	ہور
دنیا	چھ	دن	وچ	بنائی	سبزہ	میوہ	رُکھ	جنور		

پہلاں پہل لوک دریاواں، برساتی نالیاں تے نیو یاں ٹوئیاں دے کول آباد ہوئے تے ایتھے نیڑے نیڑے ای زراعت داکم شروع ہو یا۔ فیروکیں نیو یاں تھانواں، چھپڑاں تے ڈوہنگیاں ٹوئیاں وچ بارشاں دا پانی اکٹھا کرن لگ پئے۔ خشک موسماں وچ اوہ ایس پانی نال فصلاں پیان لگ پئے۔ اک یاں دو بندے کنارے دے قریب پانی وچ کھلو کے کسے دا بڑے، کڑا ہی، تانبیے، پرات یاں سینی نال پانی

باہر اوس نالی وچ سسدے سن جیہڑی ایس مقصدی فصل تیک بنائی ہوندی سی۔ ایس نوں جھٹالانا آکھیا جاندا سی۔

پرانے زمانے وچ لوک بیڑ پیلوں تے جنگل بیلے دے دوجے پھل کھا کے گزر گزارا کر دے سن۔ فیر زمیناں وچ بی کھلارن لگ پئے۔ فیر وہی بیجی لئی کسے شکل وچ بل پنجالی بنائی گئی تے بل پنجالی نال جانوراں دا استعمال شروع ہو گیا۔ اوس زمانے دی زراعت وچ ایہہ بڑا وڈا انقلاب سی۔

ایسے زمانے وچ وہی وان نوں جٹ، کسان، زمیندار، مزارع، راہک تے ہاری آکھیا جان لگا۔ قصہ ہیر رانجھا وچ سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے بل پنجالی، جوگ، کہی، رنبا تے داتیاں دا ذکر اپنے شعراں وچ کیتا اے۔ سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ لکھدے نیں:

رانجھا جو تراواہ کے تھک رہیا لاہ ارلیاں چھاؤں نوں آؤندا اے

بھٹا آن کے بھا بھی نے کول دھریا حال اپنا روکھاؤندا اے

فیر لوکیں چھوٹیاں چھوٹیاں کھوہیاں بنان لگ پئے۔ پراہیہ پانی وی واہن پیاں لئی استعمال نہیں کیتا جاندا سی صرف سبزیاں تے چھوٹی چھوٹی کھیاں والیاں فصلیں توں ای لایا جاسکدا سی۔

فیر کھوپاں تے جھلاراں دا زمانہ آ گیا۔ کھوہ بنانا کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ ایس اُتے بڑا خرچہ تے وقت لگدا سی۔ نالے کھوپاں دے ٹھنڈے تے مٹھے پانی لئی بڑے جتن کرنے پیندے سن۔

سیف الملوک وچ میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ ہوراں کھوہ تے جھلاراں دا ذکر اچھا کیتا اے:

عجب سماں لگا وچ باغ چیکن کھوہ جھلاراں

بوڑیئے کبے گل لگ ملدے جویں بھرا بھراں

جھلاروی کھوہ وانگوں ای ہوندی سی۔ فرق صرف ایہہ اے کہ کھوہ دی کھدائی کرنی پیندی اے، جھلار کسے برساتی نالے یا چھپر کٹدے تھوڑا جیہاٹو یا کڈھ کے بنائی جاندی اے۔ پانی رڑھ رڑھ کے اس ٹوے ول آجاندا اے۔

سائنس دان شروع توں ای کوشش کر دے رہے کہ زراعت، جانوراں تے انساناں لئی زیادہ توں زیادہ پانی دا بندوبست کیتا جاوے۔ دریاواں توں، نہراں، بیراج، ہیڈ تے ڈیم ایسے لئی بنائے گئے نیں تے آج کل کئی ٹکاں وچ مصنوعی بارشاں وسان لئی تحقیق کیتی گئی اے۔

زراعت دا ڈوجا جڑی نیں۔ پرانے زمانے دے بی زیادہ پیداوار نہیں دیندے سن۔ جویں جویں جی ودھدے گئے نویاں نویاں قسماں دے اجیہے بی بیج جان لگے جیہڑے زیادہ جھاڑ دیندے سن۔ پڑچول دے ذریعے، ہن اجیہے بی وی تیار کر لئے گئے نیں جیہڑے کچھ بے موسیاں سبزیاں پھل تے فصلیں پیدا کرن لگ گئے نیں۔

پنجاب وچ کنک سبھ توں وڈی فصل اے تے ساڈی خوراک تے معیشت دا زیادہ تر دار و مدار وی ایس فصل اُتے ای ہوندا اے۔ ایس کر کے ایس فصل دی بیجائی، کٹائی، تے گہائی ول بڑا دھیان دتا جاندا اے۔ ایس تے ہر کسے دیاں آساں ہوندىاں نیں۔ عام طور تے کسان فصل چک کے منڈیاں کڑیاں دے ویاہ رچا دیندے نیں تے مٹیاراں گاؤن لگ پیندیاں نیں:

ہُن فصلاں چکیاں گکیاں داج دھیاں بنائے نیں

دنیا چار دناں دی بھجنا نہیں مڑ سہرا گانا

کنک دی بیجائی ویلے سر کرن داجن کیتا جاندا اے۔ پرایہدی کٹائی تے گہائی ویلے نال کرن لئی ونگاراں وی پائیاں جاندیاں سن۔ ڈھول والا سارا دن ڈگالائی رکھداتے واڈھے جوش خروش نال واڈی کردے ریہندے سن۔ سوانیاں واڈھیاں لئی حلوے پوڑے تے چوہنگیاں والیاں تندوری روٹیاں خاص طور تے تیار کر کے لیاؤندیاں سن۔

کنک پچھوں مٹی پنجاب دی ایک وڈی فصل اے۔ مٹی عام طور تے لاب (پنیری) دی لگدی اے۔ مٹی دابی پہلاں اک تھان جھٹے نال بیجیا جاندا اے۔ جدبوتے فٹ سوائف دے ہو جاندا اے نیں تے فیر جڑاں توں اکھیڑ کے کدو کیتیاں کھیتاں وچ اوہ پودے اک اک کر کے پانی والی نرم زمین وچ لائے جاندا اے۔ ایہناں بوٹیاں نوں لاب آکھیا جاندا اے۔ مٹی دے پکن تیک ایس وچ پانی کھلوتا رہنا چاہیدا اے۔ مٹی دی پرالی مال ڈنگر دے پٹھیاں لئی کم آؤندی اے۔ پرالی دا گتا داوی بنایا جاندا اے تے پرالی پیکینگ دے وی کم آؤندی اے۔

کپاہ ریشے دار فصل اے تے ایہد اشاروی پنجاب دیاں وڈیاں فصلاں وچ ہوندا اے۔ کپاہ دی وی ہر شے انساناں تے جانوراں دے کم آؤندی اے۔ ایس دے کپڑے تے رستے بن دے نیں۔ بی داتیل کھانیاں وچ استعمال ہوندا اے۔ بی دے خول نوں کھل آکھیا جاندا اے۔ اوہ جانوراں نوں چارے لئی توڑی وچ ملا کے کھوائی جاندی اے تے ایہدے سکے بوٹے (منشی) بالن دے کم آؤندے نیں۔ کپاہ جھٹے نال وی بیجی جاندی اے تے نالی نال وی۔ ملتان، بہاولپور، مظفر گڑھ، ساہیوال، وہاڑی، رحیم یار خاں، بہاولنگر، خانیوال دا علاقہ کپاہ دا علاقہ اے۔

کپاہ دابی رات نوں پانی وچ بھیوں دتا جاندا اے تاں جے بی داخل بیجن توں پہلاں ذرا نرم ہو جاوے۔ مال ڈنگر لئی کئی وی کپاہ وچ بیج دتی جاندی اے۔ ایس نوں تریڑا آکھیا جاندا اے۔ گھر دے کپڑے کھیس چادران تے کتن ٹمن تے بستریاں لئی دیسی کپاہ بڑی پسند کیتی جاندی اے۔ خاکی کپاہ صرف کھیس تے چادران لئی بیجی جاندی اے۔

گڑشکرویاں ضرورتاں لئی پرانے زمانے توں ای کماد بیجیا جا رہیا اے۔ کماد دے سٹے لائے جاندا اے نیں۔ دو جیاں فصلاں وانگوں بوہتی پیداوار لئی کماد دے وی کئی بی مشہور ہوئے نیں۔ کماد دے سٹے دودو تن تن فٹ دے فاصلے تے لائے جاندا اے نیں۔ کماد بارے سیانیاں دا کھان اے:

کما	لاء	پھگن	دیکھ	کما	دا	بھجن
کما	لاء	چیر	دیکھ	کھتیراں	دے	کھتیر
کما	لاء	وساکھ	رکھ	اللہ	دی	آس
کما	لاء	جیٹھ	اڑ	اڑ	پیا	دیکھ

کما ددی وی کوئی شے ضائع نہیں جاندی۔ گتے دی روہ، فیر روہ توں گڑ، شکر تے کھنڈ بن جاندا اے نیں۔ آگ مال ڈنگر دے پٹھیاں لئی تے چھوٹی تے چورا بالن دے کم آؤندے نیں۔

مکئی، باجرہ، توریا، گوارا، دالاں تے اوہ فصلاں جیہڑیاں تھوڑیاں تھوڑیاں بیجیاں جاندیاں نیں اوہناں دا تفصیلی ذکر ایسے ممکن نہیں۔ سرکاری طور تے پنجاب دیاں فصلاں نوں دو موسماں وچ ونڈیا گیا اے۔ اک ربیع (ہاڑی) تے دو جیاں خریف (ساؤنی) دیاں فصلاں نیں۔ آج کل باغبانی، پولٹری فارم، گوٹ فارم، ڈیری فارم، سٹڈ فارم، ڈک فارم، فیش فارم، شہد دیاں کھیاں تے ریشم دے کیڑے پالن وی زراعت وچ شامل اے۔ پنجاب دیاں فصلاں دی ایک ہر طریقے نال وی ونڈی جاندی اے۔ ایس ونڈ موجب اک اناج یعنی سیٹیاں والیاں فصلاں نیں۔ کنک، مکئی، باجرہ، مٹی، سوانک تے کنگنی وغیرہ، دو جیاں پھلی دار یعنی روغن والیاں فصلاں نیں۔ توریا، مونگ پھلی، سرہیوں، رائی، تارامیرا، گوارا، تل تے اُسی نیں۔ پرسورج مکئی، سویا بین، بنولے، مکئی، توریا تے سرہیوں دے تیل آج کل عام طور تے کھانیاں وچ استعمال ہو رہے نیں۔ تر بیجیاں ریشے دار یعنی دھاگے والیاں فصلاں نیں ایہناں وچ کپاہ، سن، سنکڑا تے پٹ سن دا ذکر کیا جاند اے۔ دالاں وی پھلی دار فصلاں وچ شامل نیں پراہر روغن دار نیں ہونداں۔

زراعت دا تربیج تے وڈا جز افرادی قوت اے۔ واہی بیجی دے کم لئی جے جی ہوون تھوڑے نیں۔ ایس پیشے وچ افرادی قوت نوں بڑی اہمیت حاصل اے۔ ہل پنجابی دے ذریعے جانوراں دا زراعت لئی استعمال وی افرادی قوت وچ وادھے دا موجب بنیا۔ ساڈے تن طبقے زراعت دے پیشے نال تعلق رکھدے نیں۔ اک وڈے جاگیر دار تے زمیندار، دو جے درمیانے تے چھوٹے درجے دے زمیندار تے تریجے مزارعے، راہک تے ہاری۔ پر درمیانے درجے دے زمیندار تے مزارعے زراعت وچ مرکزی کردار ادا کر رہے نیں۔

اک زمانے وچ زراعت لئی بوہت بندیاں دی ضرورت ہوندی سی۔ گھر وچ جی جی بوہتے ہوندے اوئی خوشحالی زیادہ ہوندی۔ پر جس گھر وچ مرد گھٹ ہوندے اوس گھر دیاں عورتاں نوں وی کھیتاں وچ کم کرنے پندے سن۔ چٹھے وڈھنے کتر نے عام طور تے سوانیاں دے ذمے ہوندا سی۔ اوہ مرداں پچھے سویرے لسی پراٹھے فیر شکر دو پہرے بھٹالے کے اپڑ جاندیاں، مرد بھانویں ہلاں پچھے ہون یا جنگل بیلے مال ڈنگراں پچھے اوہناں نوں روٹی، پانی سوانیاں ای پہنچاؤندیاں سن۔

ہن زراعت نے اک جدید سائنس دی حیثیت اختیار کر لئی اے۔ پچھلے کئی ورہیاں توں فصلاں دی بجائی لئی رقبہ متواتر ودھ رہیا اے۔ کچیاں روہیاں تے سیم تھور والیاں بے شمار زمیناں آباد ہو گئیاں نیں تے فی ایکٹر پیداوار وچ وادھا ہو رہیا اے۔ پنجاب وچ پہلی واری 1950ء دے دہاکے ٹریکٹر آؤنے شروع ہوئے۔ زمیناں واہن بیجن لئی ٹریکٹراں نے بڑیاں سہولتاں پیدا کر دتیاں نیں۔ ٹریکٹر سخت توں سخت زمیناں واہندے کراہ تے سہاگہ وی مار دے نیں۔ ٹریکٹر نال کئی قسم دیاں ہلاں چلائیاں جاندیاں نیں۔ ایہہ ہلاں زمین نوں فصل دی بجائی لئی تیار کردیاں نیں تے فصلاں بیجن لئی استعمال کیتیاں جاندیاں نیں۔ زراعت وچ مشیناں دا استعمال اک بوہت وڈا انقلاب اے۔

(غیر مطبوعہ)

سجاد حیدر

سجاد حیدر گجرات دے اک پنڈ موبلہ وچ اک علمی ادبی شخصیت پیرزادہ نور حسین آذری دے گھر 1919ء نوں پیدا ہوئے۔ میٹرک دا امتحان گجرات توں، بی اے تے ایم اے فارسی دے امتحان گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتے۔ 1944ء وچ اطلاعات دے محکمے وچ ملازم ہو گئے تے آل انڈیا ریڈیو لاہور دے دیہاتی پروگرام دے نگران مقرر ہوئے۔ قیام پاکستان توں بعد تعلقات عامہ دے محکمے وچ انفارمیشن آفیسر بنائے گئے پر دوبارہ ریڈیو پاکستان آگئے جتھوں ریجنل ڈائریکٹر دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ ایسے دوران پنجاب آرٹس کونسل دے ڈائریکٹر وی رہے۔ بعد وچ پنجابی ادبی بورڈ لاہور دے صدر وی رہے۔

سجاد حیدر نے بوہت سارے نشریاتی (ریڈیائی) ڈرامے لکھے۔ جنہاں وچوں چار مجموعے ہوا دے ہوکے، ’سورج منکھی‘، ’بول مٹی دیا بویا‘ تے ’کالا پتن‘ شائع ہو چکے نیں۔ 1992ء وچ ’’چیترا باغ‘‘ ناول لکھیا۔ سجاد حیدر دے فن پاریاں وچ پنجاب دے دیہاتی وسیب دیاں وَن سوتیاں مورتاں تے منظر نظر آؤندے نیں۔ اوہناں دے کردار جیوندے جاگدے تے ایس مٹی دے جتے جائے محسوس ہوندے نیں۔ 1980ء وچ اوہناں نے پنجابی واراں دا اردو وچ بڑا خوبصورت ترجمہ تے 1986ء وچ پنجابی دیاں نمائندہ کہانیاں دا اک انتخاب وی شائع کیتا۔

اوہناں دافنی، فکری، علمی، ادبی تے تخلیقی سفر ساری عمر جاری رہیا۔ دسمبر 1996ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پتے

کردار:

1- ماسٹر مجید اللہ	_____	جوان، جاندار، مہذبِ اواز
2- ماں کرماں والی	_____	مُغر، اُن پڑھ عورت
3- ثریا	_____	مٹھی بلاری والی نرم اواز
4- انسپکٹر	_____	کاروباری، باڑےب اواز
5- اظہر	_____	اخباری رپورٹر
6- محمد سعید	_____	پُر خلوص تے ہمدرد، شائستہ اواز
7- صفدر	_____	شرمیلے کم گونو جوان، اواز وچ اُداسی
8- رحمت خاں	_____	ہیڈ کانسٹیبل پولیس
9- ناجی	_____	بچہ (عمر 4 سال)

انسپکٹر: ہاں رحمت خان کیہ گل اے؟

رحمت: جناب اک کیس پھڑیا اے بچیاں دے انخواد۔ جناب آج کل شہر وچ بچیاں دے انخوادیاں بڑیاں وارداتماں ہورہیاں نیں۔ چھوٹے تھانیدار ملک زمان صاحب نے گشت واسطے تن پارٹیاں بنایاں۔ میری پارٹی دی ڈیوٹی شہر دے باغاں تے پارکاں تے لگی۔ اسیں چھ دنوں توں روزانہ شاہیں گول باغ جاندے ساں۔ اوہ تھے ایہہ جنا، ہنیرے ویلے اک گٹھے پنج تے آکے بہہ جانداتے کھیسے وچوں ان پھو کے غبارے کڈھ کے کول رکھ لیندا۔ فیر نیڑے کھیڑ دیاں بچیاں نال کسے نہ کسے بہانے رل جاند۔ انج جدوں کچھ بچے ایہدے دوا لے کٹھے ہو جاندے تے ایہہ اوہناں نوں پھوک بھر بھر کے غبارے ونددا۔ انج ایہہ روز دے دس باراں غبارے مفت وند دیندا اے۔ انج جدوں ایہہ باغوں نکلیا تے اسیں ایہدے مگر وگری ٹرپے۔ ایہہ پرانی اناکلی دی اک گلی وچ جا کے اک پرانے جیسے مکان دے بوہے اگے کھلورہیا۔ چوکھا چر مگروں اک مائی باہر نکلی۔ اوہدی گودی وچ چھوٹا جیہا بچہ سی۔ ایہنے اوس مائی کولوں بچہ لین دی کوشش کیتی پر اوہنے نہ دتا۔ فیر ایہہ اوہنوں کچھ آہندارہیا۔ جیہڑا اسیں نہیں سُن سکے۔ اخیر ایہنے بچہ اوس مائی کولوں کھوہ لیا تے اک پاسے ٹرپیا۔ اوس مائی نے رولا پا دتا تے ایہہ بچہ اوہنوں پھڑا کے اوہنوں نکل آیا۔ اسیں ایہنوں شبے وچ پھڑلایے آں۔ ایہہ آہندا اے میں تے بچے نوں دکا نوں ٹافیاں لے کے دین واسطے چکیا سی۔ دتو جی ایہہ کوئی من والی گل اے؟

انسپکٹر: ایہدی تلاشی لئی آ؟

رحمت: جی جناب! ایہدے کولوں اک سگرٹاں دی ڈبی تے کچھ کاغذ نکلے نیں۔ جناب انج تے ایہہ سگرٹ عام جیسے دسدے نیں پر ایہناں وچ لازمی چرس رکھی ہوئی اے۔ ایہہ چنگا بھلا جرائم پیشہ لگدا اے جناب۔

انسپکٹر: اسیں کیمیائی معائنہ کراں گے تے آپے دس پوے گا توں اوس گھر دا پتا نشان تے نوٹ کر لیا اے نا؟

رحمت: جناب میں پورا نقشہ بنا لیا اے۔ باقی اسیں آپ ایہدے کولوں پچھ لوں گے۔

انسپکٹر: اچھا اچھا کیوں وی وارداتیا! توں اپنی کہانی پا۔

مجید: کہانی اے پئی پرانے زمانے وچ جدوں بندے جانوراں دی بولی سمجھدے سن، اک شہر وچ کسے ڈھوائی دے کم واسطے لڈو جانوراں دی لوڑ پے گئی۔ ہر پاسے پیادے لہمن لگ پئے تے جانوراں نوں وی سُوہ لگ گئی۔ وگارتوں بچن واسطے اٹھ، گھوڑے، تے خچر کھوتے سُن لگ پئے۔ اک بندے جدوں دیکھیا پئی لومبڑی وی نسی جارہی اے تے اوہنے اواز دتی توں کیڑی اٹھ، گھوڑے دی نسل وچوں ایں۔ تینوں کیہنے پھڑنا اے؟ اوہنے نسی نسی نے جواب دتا وگاڑ پھڑن والیاں میرا مہاندرا نہیں رلانا۔ کیہ پتا مینوں اٹھ ای سمجھ لین۔ ایہہ بھائی ہوریں وی مینوں اٹھ سمجھ کے پھڑلایے نیں۔

انسپکٹر: مُشکریاں کرنا ایں؟ ہیڈ کانسٹیبل رحمت خاں سچا اے۔ توں چنگا بھلا جرائم پیشہ لگنا ایں۔ ناں کیہ اے تیرا؟

مجید: مجید اللہ

انسپکٹر: کتھے رہنا ایں؟

- مجید: اسلام پورے، گلی نمبر 7 وچ، اخیر لے سٹاپ دے ساہمنے۔
- انسپکٹر: شکلوں تے پڑھیا لکھیا لگنا ایس۔ کیہ تعلیم اے تیری؟
- مجید: بی اے، بی ٹی۔
- انسپکٹر: بی ٹی تے ماسٹر ہوندے نیں توں وی ماسٹر ایس؟
- مجید: ہونداساں۔
- انسپکٹر: ہاں ماسٹرنوں کیہ لکھدا اے، ہُن توں جیہڑا کم پھڑیا اے ایہدے وچ بڑی پیدا اے۔
- مجید: انسپکٹر صاحب اے میرا جرم ثابت نہیں ہو یا، تساں مینوں پہلے ای مجرم سمجھ لیا اے؟
- انسپکٹر: توں اے تیکرا اپنی صفائی وچ کوئی بیان نہیں دیتا۔ فیر میں تینوں مجرم کیوں نہ سمجھاں؟
- مجید: بے شک سمجھو، پر یاد رکھو! ایہہ تھانہ اے عدالت نہیں۔
- انسپکٹر: اچھا اچھا ساڈے نال بوہتیاں قنون داناں نہ پھول، رحمت خان، ایہنوں لے جا کے محزر کول بٹھا۔ میں ویہہلا ہو کے ایہدے نال فیگل کراں گا۔
- رحمت: چل وئی جوان۔
- مجید: انسپکٹر صاحب تسیں میرے گھراک پیغام بھجواسکدے او؟
- انسپکٹر: گھراں وچ اطلاعوں کرنیاں ساڈا کم نہیں، کیہنوں پیغام بھجوانا ای؟
- مجید: اک بڑھی مائی اے، معذور و چاری۔
- انسپکٹر: تیری ماں اے؟
- مجید: ماں ای سمجھو۔ (اک بندے دے اندر آؤن داتاثر)۔
- اواز: السّلام علیکم میاں صاحب، کوئی نواں کیس اے؟
- انسپکٹر: آؤ آؤ اظہر صاحب بیٹھو (مجید اللہ نوں) توں جا بھئی۔
- اظہر: میاں صاحب ایہنوں کدھن دی ایڈی کابل نہ کرو۔ اسیں وی ایہدے نال دوگلاں کر لیئے۔
- انسپکٹر: کوئی نہیں جی، بچیاں دے انغوا دشبہہ اے ایہدے تے، کوئی نامی گرامی ڈاکو نہیں۔
- اظہر: گل تے آساں آپ بنانی ہوندی اے میاں صاحب، جے چاہیے تے ڈاکے دی خبر اندر لے صفحے تے اک کالم دی گٹھے لادیئے
- انسپکٹر: تے بچیاں دے انغوا دے شیبے وچ پھڑے ہوئے ملزم دی خبر پہلے صفحے تے شہ سُرخ بن جائے۔
- انسپکٹر: اے ایہدے نال گلاں تے نہیں ہو یاں پر اپنا ناں پتا دسدے ہوئے ایہنے آکھیا اے جے ایہدی تعلیم بی اے بی ٹی اے
- تے ایہہ سکول ماسٹر رہ چکیا اے۔
- اظہر: لوفی خبر تے بن گئی، باقی گلاں میں آپ چُچھ لاں گا۔ تسیں ذرا ایہنوں میرے کول تھوڑا چر بہن دیو۔

انسپکٹر: جویں تہاڑی مرضی، پر خبر وچ بچیاں دے انخوادیاں وارداتان نوں روکن واسطے ساڑی مہم دا ذکر کرنا پوے گا۔

اظہر: کیوں نہیں میاں صاحب تہاڑی مہم داوی ذکر ہووے گا۔ تئیں فکر نہ کرو۔

انسپکٹر: رحمت خاں، اظہر صاحب تے ایس آدمی نوں میرے نال دے کمرے وچ بٹھاتے اندر چاء وی گھلیں۔

رحمت: ٹھیک اے جناب۔

بڑھی عورت: (دوروں نیڑے آؤندے ہوئے) وے پُتر! میں وڈے تھانیدار نال گل کرنی اے۔ مینوں لنگھ جان دے میں اپنے پُتر دا پتا کرن آئی آں جنہوں بے وسّاؤل لیاے نیں۔

انسپکٹر: کیہ گل اے مائی؟

رحمت: جناب ایہہ مائی آکھدی اے میں مجیدی ماں واں، دھکے نال اندر آوڑی اے۔

مائی: میں نمائی کرماں والی آں جویں، میراناں تے کرماں ماری ہونا چاہی داسی۔ پہلوں لوک صفدر دی ماں بلاندے سن، جدوں اوہ نہ رہیا تے میرے اُتے ترس کھا کے مجید مینوں اپنی ماں بنالیا۔ ہُن مجیدی تئیں کھوہ لیا اے (رون لگ پیندی اے)۔

انسپکٹر: مائی میری کوئی اوہدے نال دشمنی اے؟ اپنی صفائی پیش چا کرے تے گھر فُر جائے۔

مائی: نصیحتاں نہ کر تھانیدار، خُدا توں ڈرتے غریب دی ہاتھ توں بچ (رون لگدی اے)۔

انسپکٹر: ایتھے بہہ جاماں کرماں والیئے تے مینوں پہلوں مجید دا لگا چھاتے دس۔

مائی: میں مجید اللہ دا بچھلا گھر نہیں ویکھیا۔ میں تے اوہنوں پہلی واری لاہور دے ٹیشن اُتے ملی آں۔ پر مینوں انج لگدا اے جویں میں ماسٹر مجید نوں ملن ای پاکستان آئی آں۔ اوہ میری ککھ وچوں تے نہیں جمیا پر مینوں سگواں صفدر لگدا اے۔

انسپکٹر: صفدر تہاڑا پُتر اے؟

مائی: ہاں سوہنیا! مانواں پُت جمدیاں نیں۔ فیر اوہ پُت جہانوں فُروی جان تے ہر ویلے مانواں دیاں نظراں دے ساہمنے رہندے نیں۔ ہسدے بولدے نیں، اُتر جواب دیندے نیں تے کدی چولا بدل کے کول رہن لگ پیندے نیں۔ جویں میرا مجید۔

انسپکٹر: پر مائی صفدر نوں کیہ ہویا؟

مائی: صفدر کمال سی پُتر، اوہنوں جیوندیاں ای کوئی ہوش سُر ت نہیں سی میتھوں تے اوہ ایتھے آون توں چار مہینے پہلوں ای وچھڑ گیا سی۔

انسپکٹر: اوہ کویں؟

مائی: مونیاں تے وچھڑیاں دی کہانی لکھی ہوندی اے۔ ایس امبرسر رہندے ساں جدوں میرا صفدر ست (7) جماعتاں پڑھ بیٹھاتے اوہدا پوہ فوت ہو گیا۔ میں اپنے پُتر نوں اک بجاجی دی ہٹی تے نوکر کرا دیتا تے ساڈا گزارہ ہون لگ پیا۔ کچھ ورہیاں نوں صفدر جوان ہو گیا تے ساڈے گھر دے اگول اک بلانے راہ پالیا۔

انسپکٹر: بلا کیہ وجیہی؟

مائی: اک سکول جاندی گُڑی سی پُتر، اوہدا ولا کیہ دوس، صفدر نوں ای کچھ ہو گیا۔ جدوں اوہ سوہیلے ساڈے بوہے اگول لنگھدی ایہہ باہر

تھڑے اُتے بہہ کے اوہنوں ویہندار ہندا۔ جدوں اوہ سکولوں پچھانہہ مُردی ایہہ دکانون سارے کم چھڈ کے فیر تھڑے اُتے جا بہندا۔

انسپکٹر: تے فیر ایس سدا دانت کیہ ہویا؟

مائی: ہونا کیہ سی اوس کڑی داویاہ ہو گیا تے اوہ اپنے سوہرے گھر جالندھر گئی۔ اوہ دے جان مگروں میرا پتر فقیر ہو گیا اوہنوں کوئی سر پیردی ہوش نہ رہی تے ایسے حال وچ چار سال گزر گئے۔ فیر اک دن صبح سویلے اُٹھ کے انج تیار ہو گیا جویں کدھرے جاناں ہووے تے میرے کول آ کے آکھن لگا۔ ”اماں مینوں بلاوا آ گیا اے تسیں وی اجازت دیو میں جاناں۔“ میں آکھیا۔ پتر توں مینوں چھڈ کے ٹر گیا تے میرے اُتے مٹی دے دو بک کون پائے گا؟“ آکھن لگا۔ ”اوہ وی آرہیا اے پر اوہ تہانوں نویں گھر آ کے ملے گا۔“ اوہو گل ہوئی، میں پاکستان آئی تے اللہ مینوں مجید چا دتا۔

انسپکٹر: ایہہ مجید تہانوں کتھوں ملیا؟

مائی: امبرسروں ایس سارے لٹے پٹے پاکستان توں صدقے ہو کے ایٹھے اُڑے تے میں اپنے گلی محلے والیاں نال مہاجراں دے کیمپ نہ گئی۔ میں افسراں دی منت کیتی پئی مینوں لاہور دے ٹیشن اُتے رہن دین۔ مجید اللہ دی ایٹھے ٹیشن تے ای ڈیوٹی لگی ہوئی سی۔

مجید: اتناں جی میں دیکھ رہیاں تسیں کدوں دے اپنا سیمان لے کے ایٹھے پلیٹ فارم دی اک ٹرے بیٹھے او، تسیں کتھے جانا اے؟

مائی: ہُن اگے کتھے جانا اے پتر، ہُن تے جدوں وعدہ پورا ہو گیا اگلے جہاں ای جاں گے۔ ایس سوہنے پاکستان آؤ ناسی، ایٹھے اُڑ گئے آں، اساں ہور کدھرے نہیں جانا۔

مجید: ماں جی تسیں اپنے گھر آ گئے او، ایہدوں وڈا تے ایہدوں سوہنا ہو کر کیہڑا گھر ہو سکدا اے؟ ایہہ ساڈا ساریاں دا گھر اے اتناں جی، ساڈا سوہنا پاکستان۔

مائی: شالاسدا سدا رہوے ساڈا ایہہ پاکستان۔

مجید: فیر ایٹھے اُڑ کے کسے ہور گھر دی گل نہ کرو، انج رہن واسطے کوٹھامیر احاضراے۔ مینوں وی اپنا پتر ای سمجھو۔

مائی: وے جیویں مینوں توں سگواں صفدر لگنا ایں۔ ایٹھے بہہ جامیرے کول تیراناں کیہ اے پتر؟

مجید: میراناں مجید اللہ اے اتناں جی، میں جالندھروں آیاں۔

مائی: جالندھروں؟ جتھے میرا پتر صفدر رہندا سی۔ پتا نہیں ایس ویلے کس حال وچ ہونا اے میرا پتر؟

مجید: تسیں چلو میرے نال میں آپ روزانہ آ کے ساریاں گڈیاں ویکھیا کراں گا تے صفدر نوں لبھاں گا میری ایٹھے ای ڈیوٹی لگی ہوئی اے۔

مائی: توں ریلوے وچ نوکراں بچہ؟

مجید: نہیں اتناں جی میں مہاجراں دی دیکھ بھال دے سرکاری محکمے وچ عارضی ملازم آں، میں کیمپاں وچ وی تہاڑے پتر نوں تلاش

کراں گا۔

مائی: رب تیرا بھلا کرے، پُتر تیرے گھر ہو رکئے جی میں؟
مجید: میں گھروچ کلاواں اتناں۔ میرا کلیاں بڑا دل گھبراند اے، ایس کر کے آکھیا اے میرے نال چلو، کچھ میرے گھروچ وی رونق ہووے۔

مائی: تے تُوں کلا ای پاکستان تُو آیا ایس مجید پُتر؟ گھر دے کتھے چھڈ آیا ایس؟
مجید: ایہہ وی تہاڈے پُتر دے رُجان وانگر لکا والی گل اے۔ اتناں جی تے اتھے بندیاں دے کن سُن دے نیں۔ چلو گھر چلیے۔
مائی: انج میں مجید اللہ دے نال اوہدے گھر آگئی اوہ کرماں والا مینوں اپنی ماں سمجھدا اے تے میری بڑی خدمت کردا اے۔ اوہ روزانہ ٹیشن تے جا کے صفدر نوں لکھدا رہیا تے کیماں وچوں جا کے اوہدا پتا کردا رہیا۔ ایس حال وچ چار ورہے ہو گئے نیں جیہناں آؤناسی اوہ سارے آگئے نیں۔ پر میرا صفدر نہیں مُریا، پتا نہیں جیوندی اے کہ نہیں (رون لگ پیندی اے)۔

انسپکٹر: حوصلہ کر مائی، اسیں ضابطے دی کارروائی مکمل کر کے مجید اللہ نوں گھر گھل دیاں گے۔
مائی: پُتر تھانیدار! مجید اللہ میرے نال ای گھل دے، رب تینوں بڑا اجر دے گا۔ ایس بُڈھی نمائی دی باہ نہ لے، یاد رکھ جیہدا کوئی نہیں ہوندا خدا ہوندا اے۔

انسپکٹر: مائی آکھیا اے مجید اللہ کولوں پچھ گچھ کر کے اوہنوں گھر گھل دیاں گے۔ توں تے گل ای نہیں سمجھدی (کسے دے اچانک کمرے وچ داخل ہون دی اواز)۔

محمد سعید: کیہنوں سمجھان دی کوشش کر رہے او میاں صاحب؟
انسپکٹر: آؤ جی آؤ وکیل صاحب تشریف رکھو کج آئے او سعید صاحب؟
سعید: میں تے اخبار پڑھ کے سویر سویر تہاڈے ول آگیاں۔ اخبار والے دی بڑیاں دلچسپ سُرخیاں لاندے نیں۔ تسیں وی اج دے پرچے وچ خبر پڑھی ہوئی اے۔ ”تحریک آزادی کا کارکن پچوں کے اغوا کے الزام میں گرفتار کر لیا گیا۔ ملزم جالندھر میں ایک ہائی سکول کا ہیڈ ماسٹر تھا۔“

انسپکٹر: میں خبر تے نہیں پڑھی پر کل اک اخبار دا رپورٹر اتھے آیا سی تے اوہنے ملزم نال گلاں کیتیاں نیں۔ اوہ کہانی بنا کے لے گیا ہونا اے۔

سعید: میں وی مجید نوں ملن آیاں۔
انسپکٹر: تہانوں اوہنے وکیل کیتا اے؟ پر اچے تے چلان وی تیار نہیں ہو یا۔ اوہدے بیان وی نہیں ہوئے۔
سعید: میں مجید اللہ دا وکیل نہیں اوہدا دوست آں۔
انسپکٹر: سعید صاحب تسیں مجید اللہ دے دوست او؟
سعید: کیوں ایہدے وچ حیرانی دی کیہ گل اے؟

- انسپکٹر: تہاڑا ایہو جیسے جرائم پیشہ بندیاں نال کیہ کم؟
- سعید: میاں صاحب بن سانوں اپنی سوچ بدل لینی چاہی دی اے۔ پرانا انگریزی قنون سی پئی ہر بندہ مجرم اے جدتیکرا وہ اپنے آپ توں الزام رد نہ کر سکے۔ ساڈا اسلامی اصول ایہہ وے پئی ہر بندہ بے گناہ اے جدتیکرا وہ دے تے جرم ثابت نہ ہوئے۔
- انسپکٹر: وکیل صاحب تسیں مجید اللہ ٹوں کوں جان دے او۔
- سعید: میں ماسٹر مجید اللہ دا لگی وی آں تے شاگردوی، مجید اللہ قرآن دا حافظ اے۔
- انسپکٹر: مینوں مجید اللہ دی ساری حقیقت کھول کے دسو سعید صاحب۔
- سعید: میں جالندھر شہر دار بن والاواں، جدوں قائد اعظم دے حکم نال پاکستان دی عام تحریک شروع ہوئی تے ہندوستان دے ہر شہر وچ جلوس نکلتے اوہدوں میں لاہور لاء کالج دے آخری سال وچ پڑھدا ساں، طالب علماں وچ جوش خروش توں ڈر کے یونیورسٹی نے کالج بند کر دیتا تے میں اپنے شہر مُڑ آیا۔ او تھے وی روزانہ جلوس نکلدے سن۔ میں وی جلوساں وچ شامل ہون لگ پیتا تے فیر ہولی ہولی تقریراں وی کرنیاں شروع کردیتاں۔ پرساڈے شہر دے جواناں دا سبھ توں جوشیلا رہنما ماسٹر مجید اللہ سی۔
- انسپکٹر: ایہہ ماسٹر تے بڑی بلا اے۔
- سعید: ماسٹر مجید اللہ مردِ مومن اے، ایہدی ایمان دی طاقت پہاڑ نال وی ٹکرا جاندی اے۔ انج ایڈاسا دے جویں مُوئہ وچ زبان ای نہ ہووے ایہہ درویشاں دی نشانی اے۔
- انسپکٹر: تہاڑیاں ایہہ ساریاں گلاں سُن کے میں حیران پیا ہوناں جے ایہو جیہا بندہ روزنامیں آوارہ لوکاں وانگر پارکاں وچ جا کے بالاں نوں غباریاں نال کیوں پرچاند اے؟ تے فیر کل راتیں ایہہ اک گھروں جا کے ننگا جیہا بال چک لیا یا تہاڑیاں گلاں توں ماسٹر بردہ فروش تے نہیں لگدا۔
- سعید: اوہ تے آپ بردہ اے میاں صاحب اپنا آپ ویچ کے اوہنے پاکستان لیا اے۔ باقی جیہڑا تہاڑے دل وچ شک اے اوہ تسیں ماسٹر ہوراں کولوں پچھ کے دُور کر لوؤ۔
- انسپکٹر: اوہ اللہ دا بندہ فیر کوئی اٹھ لومبڑی دی کہانی سنا دے گا۔ سانوں تے اوہ کچھ دسد ائی نہیں۔
- سعید: میاں صاحب دس نمبرے توں بکوان تے دُکھیے دادل پھلون دی ترکیب اِکو نہیں ہوندی۔ تسیں اوہنوں بلا کے میرے کول بٹھاؤ، اوہ آپے کل حقیقت بیان کر دے گا۔
- انسپکٹر: بھلی گل اے۔
- سعید: (جذباتی ہو کے) میرا امیر، میرا استاد، میرا بھائی (بخلگیر ہون دا تاثر) کس حال وچ اوہولا؟
- مجید: جس حال وچ اللہ رکھے شکر اے، سعید صاحب نوں جہاں وچ اللہ فیر ملایا اے۔
- سعید: مل تے پہلوں ای پیندے پر تسیں تے آپ گمنامی دی زندگی اختیار کر لئی۔
- مجید: اپنے جیسے نکلیاں نکلیاں لوکاں وچ رہنا سعید صاحب ایہہ زندگی معمولی تے ہے پر گمنامی دی نہیں۔

- سعید: تے کروے کیا او؟
- مجید: اک خدمتِ خلق دے ادارے وچ کم کرناں، اوہ میری ضرورت پوری کر چھڈ دے نیں، تے میں اپنے کم وچ رُجھار ہناں جیہدے وچ آخرت دے اجر دا وعدہ وی اے۔
- سعید: اللہ جزا دے ہُن ذرا انسپکٹر صاحب دی الجھن وی دُور کرو، فیرایتھوں رل کے باہر چلیے۔
- مجید: ایہہ دن لگیاں مینوں اپنی زندگی دے پرت کھولنے پین گے۔ مینوں وی دکھی کرو گے تے آپ وی تسیں سُن کے خوش نہیں ہوو گے، میں جالندھر تعلیم الاسلام ہائی سکول وچ پڑھانداں ساں۔ میرے ماپے شہروں تیراں میلاں تے اک پنڈ وچ رہندے سن تے میں بستی دانشمنداں دے چھوٹے جیسے گھر وچ اپنی بیوی ثریا تے اپنے بچے نجیب اللہ نال رہنداں ساں، پاکستان بن توں چھ مہینے پہلے اوس شہر وچ بڑے جلسے جلوس ہون لگ پئے تے میں تحریک پاکستان وچ حصّہ لین لگ پیا۔ اک دن فجر دی اذان توں کچھ ساڈے گھر دا بو ہا کھڑ کیا۔ میں چُٹھیا ”کون ایس بھائی توں؟“
- صفدر: ماسٹر صاحب مینوں تہاڈے گھر دا سپرہ دین گھلیا نیں۔
- مجید: کیہنے گھلیا اے؟
- صفدر: جی اوہ ساہمنے آکے تے نہیں نا آکھدے مینوں کیہ پتا۔
- مجید: ایس عمرے فقیر ہو گیا ایس کوئی گھر بار نہیں تیرا؟ تیرا ناں کیہ اے تے کتھوں آیا ایس؟
- صفدر: میں صفو آں جی، امبرسروں آیاواں۔
- مجید: توں میرے گھر دا سپرہ دین دی اُجرت کیہ لیں گا؟
- صفدر: مینوں اوہو دین گے جنہاں مینوں گھلیا اے میں تہاڈے کولوں کچھ نہیں لینا۔
- مجید: تے رہیں گا کتھے؟ میرے گھر وچ تے تھان نہیں۔
- صفدر: ساہمنی دیوار نال جھگی بنا لاں گا تسیں اجازت دے دیو۔
- مجید: اچھا ٹھہر (دروازہ ڈھون دی اواز) ثریا گل سن۔
- ثریا: میں سُن لئی اے گل۔
- مجید: بڑا بھولا جیہا منڈا اے، پتا نہیں کیہڑے دُکھوں فقیر ہو گیا اے، ساہمنے جھگی پا کے رہ لوے گا، ساڈا کیہ لینا سو۔
- ثریا: کیہ پتہ کون اے؟
- مجید: ایہہ امونہ نیک مرداں والا اے، ایہہ کھوٹا نہیں ہوسکدا۔
- ثریا: تے ایہنوں کھوائے پیائے گا کون؟
- مجید: میں روٹی دے آیا کراں گا۔
- ثریا: میں ایہدی روٹی نہیں پکاواں گی۔

- مجید: اللہ توں ڈرُٹیا پتا نہیں کیہڑے حال نوں اُپڑ کے ایہنے اپنا گھر چھڈ یا اے۔
- ثریا: میرا ایہدے نال کوئی واسطہ نہیں۔
- مجید: تیرا اوس وچارے نال کیہ واسطہ ہونا اے، اوہنے کوئی گھر وچ پیر پانا اے؟
- ثریا: جاؤ مینوں تنگ نہ کرو (رون لگ پیندی اے)۔
- مجید: ویکھاں جھلیاں والی گل، روندی کیوں ایں، میں اوہنوں ٹور دیناں۔ (بوہا گھلد اتے بند ہوندا اے)۔
- صفدر: بی بی نے غصہ چا کیتا جے، میں ٹر جاناں۔
- مجید: کُجھ دنوں بعد میں پاکستان دے حق وچ اک جلوس لیڈ (Lead) کیتا تے مینوں گرفتار کر لیا گیا۔ جیل وچ پہلی ملاقات والے دن میری بیوی نے مینوں دتیا۔
- ثریا: جس دن تسیں گرفتار ہوئے او، اوس توں اگلی صبح میں بوہیوں باہر جھاتی ماری تے تہاڈا صفدر ساہمی دیوار نال جھگی پا کے ایہدر کنڈ کیتی بیٹھاسی، پتا نہیں راتیں کس ویلے آکے اوہنے جھگی وی پالئی، ناجی تے اوہنوں مل وی آیا اے۔
- مجید: کیوں ناجی، فقیر بابا کیہ کہند اے؟
- ناجی: فقیر بابا نہیں ابو، اوہ تے صفدر اے، اوہ کہند اے میں تہاڈا پاہرو آں، پاہرو کیہ ہوندا اے ابو؟
- مجید: پاہرو پہرے دارنوں کہندے نیں بیٹے، تُوں اوہنوں کُجھ کھان پین نوں گھلنی اے ثریا؟
- ثریا: لگدا اے اوہنے میریاں اوس دن گلاں سُن لئیاں نیں۔ ناجی نوں آکھیا سو میں تہاڈے گھر دا اُن پانی نہیں کھا پی سکدا، دِنے ساڈے بوہے ول کنڈ کیتی رکھدا اے تے راتیں ساڈی دیوار نال لگ کے بیٹھا رہندا اے۔
- مجید: ایہہ اللہ دا بندہ ساڈی مدد نوں آیا اے، ہُن تے سُنیا اے شہر وچ فساد وی شروع ہو گئے نیں۔
- ثریا: ہاں کدھرے کدھرے اگاں وی لگیاں نیں تے کُجھ لوک دُوبے محلے چھڈ کے ساڈی بستی آگئے نیں۔
- مجید: ناجی، صفدر پاہرو کیہ گلاں کردا اے؟
- ناجی: ابوائی کولوں بڑا ڈردا اے، چُچھدا اسی میں آیاواں تے بی بی غصے تے نہیں ہوئی؟
- مجید: فیتوں اپنی اتی نوں چُچھیا؟
- ناجی: میں چُچھیا تے اتی رون لگ پئی۔
- مجید: رویا نہ کر ثریا، توں بڑی صبر والی بی بی ایں۔ جے کلیاں جی گھبراندا اے تے کسے نوں گھل کے بھائی ہو راں تے بھائی نوں اپنے کول بلا لے یا فیر آپ پنڈ ہو آ۔
- ثریا: جدوں تیکر تسیں گھر نہیں آؤندے میں ایس شہروں باہر نہیں جاواں گی۔ اتھے دل نوں ایہہ تے حوصلہ ہے پی اسیں اکو شہر وچ آں۔
- مجید: اللہ خیر کرے، جدوں ساڈا پاکستان بن گیا اسیں خوشحال ہو جانا اے۔
- ثریا: اللہ چھیتی اوہ وقت لیاوے۔

مجید: پرثریا نوں پاکستان آؤنا نصیب نہ ہويا، پاکستان دا اعلان ہون توں بعد بوہت سارے سیاسی قیدی چھڈ دتے گئے پر میرے اُتے جیل دے محکمے نے کئی کمیس بنائے ہوئے سن۔ ایس کر کے میری رہائی نہ ہوئی، کجھ دن توں شہر وچ فساداں دا زور سی، فیر اک دن میرے اک دوست نے ایہہ خونی خبر سنائی جے میری بیوی تے بچہ ماردتے گئے۔

سعید: اوہ آپ دی تے ختم ہو گیا ہونا ایں۔

مجید: ہاں اوہ خورے کس ویلے کس تھانویں ماریا گیا، میرے ہار اوہدی بڈھی ماں وی سینے وچ ایڈ اوڈا امگھار لئی پھردی اے۔

سعید: اوہدی ماں جیوندی اے؟

مجید: جی آ----- میرے کول اے۔

انسپکٹر: جیہڑی بڈھی مائی تھانوں لہدی آئی سی؟

مجید: جی آ----- اوہو بڈھی مائی اوس اللہ لوک دی ماں اے۔

انسپکٹر: اتاں کرماں والی مینوں وی اپنے پتر دی پتائنائی اے۔ ماسٹر صاحب تھانوں اوہنے نہیں دسیا صفدر فقیر کویں ہويا؟

مجید: مینوں اتاں توں پہلے آپ ثریا نے صفدر دے سدا داسبب دس دتاسی، اوس نیک بی بی دادل شیشے وانگر صاف سی۔ اوہنے اپنے واسطے صفدر دا جذبہ میرے کولوں نہیں چھپایا تے ایہہ گل تھن کے مینوں معصوم جیہا صفدر ہور پیارا لگن لگ پیا، اتناں میرے نال اپنا دُکھ پھولدی اے تے کدی ثریا نوں تے کدی ثریا دے گھر والے نوں بددعاواں دیندی اے۔ اوہنوں اے ایہہ نہیں پتا جے ثریا ہن ایس جہان تے نہیں نالے میں ای اوہدا گھر والاواں۔ اوہ تے ایس آس اُتے پئی جیوندی اے جے اوہدا پتر صفدر کسے دن اوہنوں آن ملے گا۔

سعید: بھلا موی تے وچھڑے کون میلے ایویں جیوڑا لوک ولاؤندا ای۔

انسپکٹر: اچھا تھن موجودہ کیس بارے وی کجھ دستونا ماسٹر صاحب۔

مجید: میں تھانوں اپنے معصوم بچے دے جان دی گل دس بیٹھا، تھن جیہڑا میرے جیہا حساس بندہ اپنی بیوی تے بچے توں انج ہمیش واسطے وچھڑ جائے اوہ اپنے پیار دے ہڑھ نوں اندر کویں ڈک سکدا اے مینوں بچے پیارے وی بڑے لگدے نیں تے اپنی بالغ عمر دا بوہتا حصہ میں بچیاں نال ای گزاریا، ایسے پیار دی سک توں مجبور ہو کے میں شامیں کم توں ویہلا ہوناں تے دس باراں اُن پھوکے غبارے خرید کے تے اک پارک وچ جا بیٹھناں، اوہ تھ بچے کھیڈن آؤندے نیں۔ میں اوہناں دیاں بھولیاں گلاں تھن کے اپنا روح راضی کرنا تے غباریاں وچ پھوک بھر کے اوہناں نوں دیناں۔ میں اوہناں نوں نرے ہوائی غبارے ای دیناں پر تھیں اندازہ نہیں کر سکدے اوہ مینوں کنیاں دولتاں دیندے نیں۔ بچے تے ہوندے ای نیں سخی بادشاہ۔

انسپکٹر: پراس چھوٹے بچے اُتے تھیں ایڈے مہربان کیوں اوہے اوہدے گھر جا کے تھیں اوہنوں چلن دی کوشش کیتی؟

مجید: اوہ گڈو؟ اوہ مینوں سگواں اپنے ناجی وانگر لگدا اے، اوہ دی جدوں ایہدی عمر داسی تے انج تھس کے میرے مونڈھیاں پچھے چھپ جاندا سی۔ پرسوں میں پارک وچ گیا تے گڈو اوہ تھ نہیں سی، میں بچیاں نال وقت گزار کے پرتیا تے طبیعت بڑی اداس

سی۔ کل فیر گیتے گڈ ونہیں سی۔ میں بچیاں کولوں اوہدے گھر دا پتا پچھ کے او تھے گیتے مائی اوہنوں چک کے باہر نکلی، میں گڈو نوں چکن لگاتے مائی آکھیا گھر دیاں نے منع کیتا اے بچے کسے نوں نہیں دینا کیوں جے اج کل بچیاں دے انخو ادیاں وارداتاں ہو رہیاں نیں، میں اوہدی مٹت کیتی جے میں گلی دے موڑ تک گڈو نوں لجا کے ٹافیاں لے دیواں فیر بھانویں اوہ کدی اوہنوں میرے کول نہ لیاوے۔ گڈو میرے ول لہکیاتے میں اوہنوں جھپٹ لیا۔ مائی نے رولا پا دتتا۔

تھاڈے بیان وچ صداقت نظر آؤندی اے، نال وکیل صاحب وی تھاڈی نیک چلنی دے ضامن ہوئے نیں ہُن تھاڈے تے کوئی عذر نہیں۔

سعيد: شکر یہ میاں صاحب، آؤ ماسٹر صاحب چلیے۔ سانوں اجازت اے؟

انسپکٹر: اک گل ہسدے جاؤ ماسٹر صاحب، پاکستان بنان ویلے تے سارے علاقیاں دے مسلماناں نے اپنے پاک وطن دی آن اُتے پتنگیاں وانگر لکھاں جاناں واریاں، ہُن پاکستان تے بن گیا اے پر اوہ پتنگے کتھے گئے؟

مجيد: انسپکٹر صاحب شمع تے ہر موسم وچ بلدی رہندی اے پر پتنگے برسات وچ ای آؤندے نیں۔ ساڈا وطن قائم تے دائم اے پر پتنگے اوہدوں آؤن گے جدوں امتحان دا وقت آیا۔ فیر ویکھیا جے پاکستان دے ہر شہروں ہر پنڈوں ڈاراں دیاں ڈاراں پتنگے نکلن گے تے اپنیاں جاناں قربان کرن گے۔ اک تے میں ای دھواکھیا ہو یا پتنگا تھاڈے ساہمنے کھلوتاواں۔ (سارے ہسدے نیں تے ایسے ہاسے اُتے فیڈ آؤٹ کردتا جاندا اے)۔

(کالا پتہ)

فرخندہ لودھی

فرخندہ لودھی 25 اکتوبر 1937ء نوں مشرقی پنجاب (بھارت) دے شہر ہوشیار پور وچ نوازاں دے گھر پیدا ہوئیاں۔ 1947ء وچ قیام پاکستان توں بعد ایہہ خاندان ساہیوال (منگمری) آن ویا۔ میٹرک دا امتحان 1953ء وچ پاس کیتا تے بی اے تک تعلیم ساہیوال ای حاصل کیتی۔ 1958ء وچ لائبریری سائنس دا ڈپلومہ کر کے ملازمت دا آغاز کونین میری کالج لاہور توں کیتا۔ 1963ء وچ ایم اے اردو تے 1978ء وچ ایم اے لائبریری سائنس دے امتحان پاس کیتے۔ اوہ مختلف کالجاں دیاں لائبریریاں وچ لائبریرین دی حیثیت نال کم کردیاں رہیاں پر ایہہ دے نال نال تخلیقی سفر وی جاری رہیا۔ تخلیق وچ ایہناں نے اردو تے پنجابی وچ افسانوی ادب نوں اپنے اظہار دا خاص ذریعہ بنایا۔ گورنمنٹ کالج لاہور توں ریٹائر ہو گئیاں۔ پہلاں اردو وچ لکھدیاں سن تے ایہناں دے دونوں ’حسرت عرض تمنا‘ تے ’پنجرہ‘ شائع ہوئے۔ افسانیاں دے تن مجموعے ’شہر دے لوگ‘، ’آرسی‘ تے ’خوابوں کے کھیت‘ اردو دے افسانوی ادب وچ اک نیاں کلا روپ لے کے ظاہر ہوئے۔ پنجابی وچ کہانی ایہناں نے کافی عرصہ پہلے شروع کردتی سی تے کہانیاں دا اک مجموعہ ’چنے دے اوہلے‘ پنجابی دے افسانوی ادب وچ خاص اہمیت دا حامل اے۔ ہن اوہناں دا اک پنجابی ناولٹ ’جنڈا انگیار‘ سامنے آیا اے۔ ایس توں دکھ پنجابی مضموناں دی اک کتاب ’زمانی دے روپ‘ وی شائع ہوئی اے۔ بالالئی ایہناں دیاں کہانیاں بڑیاں دلچسپ تے فکر انگیز ہونداں نیں۔ ایس توں دکھ ایہناں دے تحقیقی کم دے سلسلے وچ دکھو دکھ بڑے مفید ترجمے تے سروے رپورٹاں وی شائع ہو چکیاں نیں۔ فرخندہ لودھی 2010ء وچ اللہ نوں جاملیاں۔

پچھلی پڑھائی

ماسٹر جی ہوراں نوں ایس گلی وچ وسدیاں بوہتے نہیں تے گھٹو گھٹ پنجھی (25) ورہے ہو گئے نیں۔ گلی نے ایہناں ورہیاں وچ کئی بانے بدلے پر ماسٹر جی دی حالت نہیں بدلی، ہاں سراوہناں دے کپڑیاں جیہا گھس میلا ہو گیا اے تے بُت ادھورا نا۔۔۔ اوہ اج وی تھو وچ چھمک پھڑی موری دے کنڈھے جماعت لا کے محلے دے نکلیاں بالال نوں پچھلی پڑھائی کرا رہے نیں۔ بال اپنے ٹٹے کھسے بستیاں چوں کتاباں قاعدے ہولی ہولی کڈھدے، اُپر نیلے اسمان ول تکدے نیں، جتھے گڈیاں، ٹکلاں اڈدیاں تے کبوتر قلابازیاں کھاندے نیں۔ نینیاں دی امنگ پتی ڈور نال جھمی، نازک پراں تے سوار، کھلی فضا وچ تاریاں لاؤندی اے۔ جدوں بالال دیاں نظراں کتاب توں اسمان ول چھڑپے لاؤندیاں نیں تے ماسٹر جی نوں قہر چڑھ جاندا اے پر اوہ کسے نوں چھمک نال مار نہیں سکدے۔ چھمک زمین تے مار مار کے آکھدے نیں۔

”اوئے اوئے بے وقوفو! گھروں پڑھن آئے او کہ پتنگ بازی کرن“۔ اوہ چھمک چک کے مارن دا ڈراواوی دیندے نیں بس ایناں کو دم خم اے ماسٹر جی وچ فیر جد کوئی چھلیڈا جیہا منڈا کئی ہوئی پتنگ دی ڈور لٹن لئی نس پیندا اے تے باقی جاتک اوس منڈے نوں پھرن لئی دُور پیندے نیں۔ ماسٹر جی بے بس ہو کے بہہ رہندے نیں۔

ایہہ تماشا روزای ہوند اے۔

اک دن راجو نالی کڈھدیاں کڈھدیاں بھینگی اکھ گھما کے تے کئی واری ہس کے آکھیا۔

”ماسٹر جی! ایہہ مُنڈے تہاڑے وس دے نہیں۔ ہندی کھاں میں تہاڑی تھاں تے، تسیں ویکھدے ایہہ رنج نندے نیں گڈیاں پچھے۔“

اینا آکھ کے راجو موئہہ وچ بڑو کردی زور زور دی جھاڑ و مارن لگ پئی۔
 ”اللہ وی خورے کیہ سوچ کے بندیاں نوں تھاں پتھاں سُدا جاندا اے۔ ایس نما نے نوں ماسٹر بنا چھڈ یا سو۔“
 راجو دے پُٹھے سدے ہتھ مارن نال گندیاں چھٹاں اڈ کے ماسٹر جی دے چٹیاں کپڑیاں تے جا پیاں۔ ماسٹر جی اُچھل کے ذرا گُو اُگاٹہ ہوئے تے بولے۔ ”راجو بھین ویکھ کے، ویکھ کے۔“
 کیوں جے اوہ سچے غصے نال آکھدے تے راجو اوہناں دے بُوہے والی تھاں کدے صاف ای نہیں سی کرنی اوہ تے ہر ویلے ہیری بنی رہندی سی۔

ماسٹر جی وچارے گلی دا ککھ، ککھ انج وی کسکدے نہیں۔
 ”آپ ای خیال کر بھین۔“
 ”میں کیہ خیال کراں؟“ نالی اُتے تسیں آپ ای بیٹھے او میں تے نہیں بہایا۔“
 راجو دے موئہہ تے معذرت والی کوئی لکیر وی نہیں سی تے نہ ای اوں ایہہ گل ہس کے آکھی سی سگوں گلہ کہتا۔
 ”ماسٹر جی ایہہ تھاں تے تساں اُکاٹل ای لئی اے، بالاں نوں گھروں نہوا دھوا کے گلی دا اے تے کوئی اکھر سکھ آون گے تسیں اوہناں نوں نالی بئے بہا چھڈیا کرو، گند وچ بہہ کے چھٹاں توں گھا بردے او کیہ کہنے تہاڑے۔“
 ماسٹر جی مجرماں وانگوں نیویں پالئی راجو نال ایس طراں دی جی جی دو جے تیجے دن ہو جاندی۔ اوہ ہمیش راجو دی قینچی وری جیجھا گے چُپ سادھ لیدے۔

جس بندے دے ہتھ گند وچ ہون، اوہ دے کولوں چٹ کپڑے لوک سدا توں ڈردے آئے۔ ماسٹر جی تے کپکے سفید پوش سن۔
 اوہناں دے کول راجو دے دو مُنڈے پڑھدے سن ویہاں (20) ویہاں (20) روپیاں تے۔ جے اوہ راجو نال اوکھا بولدے تے چالھیاں (40) دا نقصان جھلدے۔ بھانویں اوہ بوہت واری منگن پچھوں بندی سی تے پیسہ جیہدے وی ہتھ وچ ہووے اوہ طاقت ور ہوندا اے۔ ماسٹر جی کہندے نیں ”پیسہ پستول ہوندا اے تے اپنا لٹسنس آپ ایس توں سارے خون معاف ہوندے نیں۔“
 راجو تے رنج ای کھنڈی پھری سی، بدرواں کڈھ کڈھ کے ایس دا موئہہ بدروبن چکلیا سی۔

ماسٹر جی دے کئی شاگرد جو ان ہو کے نویں نویں کاروباراں وچ رُجھ گئے بعضے تاں اوہناں کولوں رنج لنگھ جاندے جو یں جان دے ای نہیں پر ماسٹر جی نوں اپنے اوہناں شاگرداں تے بڑا مان سی جیہڑے کار وچ بیٹھے شوں کر کے کولوں دی لنگھ جاندے، ماسٹر جی اپنے دل وچ آکھدے:

”کیہ ہو یا جے اوہ مینوں سیاندے نہیں، ہن تے میرے شاگرد۔“ اوہناں نوں اوہ ویلے یاد سن جدا یہناں شاگرداں دیاں مانواں مُنڈیاں دی بانہہ پھڑی آندیاں تے بیتی کر کے آکھدیاں۔

”ماسٹر جی میں بڑی غربتی آئی، بوہتا دے نہیں سکدی۔ اپنے علم دی خرایت ایہنوں سکول وچ چلن جوگا کر دیو۔“

ماسٹر جی نوں اوس ویلے انج لگدا جو یس سے تے اوہناں دا ای ہتھ اے۔

اوہناں دور وپے مہینہ لے کے وی پڑھایا تے بڑا پڑچ (5) روپے لیندے رہے، ہن ویہہ (20) روپے ماہوار فی سچے لیندے سن۔ ماشاء اللہ ترقی تے تھیری کیتی پڑیرہ جتھے سی او تھے ای رہیا۔ کوٹھڑی وی اوہو رہی جس دے وچ اک منجی ڈاھ کے تھوڑی جی تھیں بچدی سی جتھے مینہ پانی دے دناں وچ انگلیٹھی رکھ کے روٹی ہانڈی کر لیندے سن۔

لنڈے مستری دا پت عنایت ماسٹر جی نوں کدے نہیں بھل سکدا، کڑا کے دی ٹھنڈ عنایت دے ہتھ پیر پھٹے ہوئے، نلی چوندی کلا کرتا پجامہ پیروں ننگا ہر ہر کردا ترکالاں ویلے ماسٹر جی دی انگلیٹھی کول ہتھ پیرا کے بہہ جاندا، اک دن ماسٹر جی نے پچھیا۔

”عنایت! تینوں پڑھن دا شوق نہیں کھینڈن دا اے، پڑھیا کر۔“

”پڑھلاں گاتاں کیہ کراں گا ماسٹر جی۔“

”اوہ کملیا بندہ بن جائیں گا۔“

”بندہ تے میں ہن وی آں۔“

”میرا مطلب اے وڈا آدمی بن جائیں گا۔“

”تسیں تے وڈے آدمی نہیں بنے۔“

”فیر میں کیہ آں عنایت؟“

”تسیں ماسٹر جی اوبس۔“

ماسٹر جی چپ چپیتے رہ گئے۔ بناں لوڑ دے ہانڈی دا ڈھکنا چٹیا، دال نوں اُبال نہیں سی آرہیا پر اوہناں نوں لگیا مناں اُبال آرہیا اے۔

فیر ویکھدیاں ویکھدیاں عنایت جوان ہو گیا۔ پتا لگاپی کسی علاقے وچ کباڑیئے دا کاروبار کر دا اے تے لہما مال بناؤندا اے۔ ہن عنایت دی ماں کدے کدے ایہد روں لنگھدی تے پل کولئی اچھک کے اوپرے جیسے جی نال پچھدی۔

”کیہ حال اے ماسٹر جی راضی او؟“

عنایت دی ماں پہلے نالوں جوان تے سوہنی ہو گئی اے۔ اوس دی چال وچ اعتماد اے جیہڑا ماسٹر جی نوں ہتھ وچ سوٹی پھڑ کے وی نہیں ملیا۔

اک دن راجو اپنے سب توں نکلے اٹھویں (8) پتر دی بانہہ پھڑی آئی تے ماسٹر جی دے سامنے آکڑ کے کھلو گئی۔ اج اوس دی آکڑ پہلے نالوں وی ودھسی۔

”لو فیر ماسٹر جی کیہ یاد کرو گے اساں اپنا اخیر بال دی تہاڑے کول ہی بہا کے پڑھانا اے۔ سکولاں دے ماسٹر اگ لگنے کچھ نہیں سکھاندے۔ ماسٹر جی! میں چاہی آں مُنڈے نوں حرف پکھنے آجان۔ باہر جا کے سوکھا رہے گا، خیریں وڈے دونوں تہاڑے شاگرد باہر نہیں۔“

خوڑے کیہ کچھ گھلی جانندے میں مینوں تے اوترے ناں وی نہیں آؤندے۔ کلر ٹیلی ویژن وی سی آر، ٹیپ ریکارڈر، باللاں دے بولن والے کھڈونے، سیٹی والیاں جتیاں سیتے سوائے کپڑے، ٹھنڈی الماری۔“

ماسٹر جی نے اکھاں چک کے تکیا راجو نے اج بڑے سوہنے نویں کپڑے پائے ہوئے سن۔
 ”لوکیں تہانوں ویہہ (20) روپے دیندے نیں، میں تہانوں تریہہ (30) دیواں گی کوئی تھوڑ نہیں۔“
 ماسٹر جی راجو دے چھوٹے پترنوں پڑھاندے رہے۔ چھ مہینے ہو گئے سال لکھ گیا، ایس سال دے وچ راجو چار (4) یا پنج (5) واری پیسے دتے اوہ وی توڑ توڑ کے نال ایہہ وی آکھیا:

”منڈے نوں تھوہ لیکھاتے آیا نہیں پر میں خیال کرنی آں تسیں پرانے او، پچھلی پڑھائی لئی تسیں ای ٹھیک او۔“
 ماسٹر جی جدوں پورے پیسیاں دا مطالبہ کیتا۔ راجو آکھیا۔

”ماسٹر جی اسیں کدھرے نے جانندے آں۔ میں اپنے وڈے منڈے نوں سُنہیا گھلیا اے آؤندا ہو یا ماسٹر جی لئی گھڑی لیا میں۔
 تے نالے ماسٹر جی رفیق، شفیق ہر واری ٹیپ وچ تہانوں سلام گھلدے نیں۔ اللہ دی سونہہ ہُن تے پڑھن لکھن دی لوڑ ای نہیں رہی۔
 ہیں؟ سلام گھلدے نیں۔۔۔۔۔ ٹیپ کر کے دوواں نوں میرے ولوں پیار آکھیں نالے آکھیں آؤن تے ملن۔“
 ماسٹر جی لئی ٹیپ والی گل نویں تے اچرج سی راجو ٹھیک آکھدی سی ہُن پڑھن لکھن دی کیہ لوڑاے۔

پر ماسٹر جی پرانے خلوص نال راجو دے پتر تے دوجے منڈیاں نوں پچھلی پڑھائی کراؤندے رہے۔ جویں اگے کراؤندے سن
 جدوں دابا ہر جان آؤن داکم شروع ہو یا ماسٹر جی نوں دنیا دے دیدیاں وچ سوکا دسداسی۔ انج شاگرداں نوں ترقی کیتیاں ویکھ کے اوہناں
 داجی خوش ہونداسی پر ہن پیراں تھلیوں جویں کوئی پوڑی کھچ رہیا ہووے۔

روز و انگ اوس دن وی اوہ پیڑھی ڈاہ کے شاگرداں دی قطار دے سامنے بیٹھے رعب دار اواز نال سبق رٹارہے سن گرمیاں دالوڈھا
 ویلا ہوئی ہوئی ترکا لاں ول ودھر ہیسی کہ کسے عین سر تے کھلو کے کئے دی طراں سلام مار یا، اوہناں داکمز و ردل کنب گیا۔ آؤن والے اپنا
 تعارف کرایا۔

”ماسٹر جی! میں رفیق آں پچھتا نہیں؟ میں تہانوں آؤندیاں ای پچھان لیا تسیں اونویں دے اونویں اوہ۔“
 ہاں میں اونویں دا اونویں ای آں۔۔۔۔۔ توں باہروں کدوں آیا میں۔
 ”پنج (5) چھ (6) دیہاڑے ہوئے نیں۔۔۔۔۔ ابھوں لنگھیاں تے نظر پئی دسوہور کیہ حال اے۔“
 ”توں اپنا دس۔“

”عیش کرنے آں ماسٹر جی۔۔۔۔۔ اچھا میں چلنا آں کسے نوں ٹیم دتا ہو یا اے۔ رفیق گٹ تے لگی ہوئی ڈیجیٹل گھڑی ول بکدا ٹر پیا۔
 اوہ ٹر گیا تے ماسٹر جی نوں اوس گھڑی دا خیال آیا جس دا لارا راجو سال بھرتوں لا رہی سی۔ پوری ٹیوشن فیس نہیں سی دیندی۔ اج دی شام
 ماسٹر جی دادل انھے خالی کھوہ وچ ڈگ پیا۔ خالی کھوہ وچوں اک گونج سنائی دیندی سی۔
 ”کیہ اے، ایہہ سبھ کیہ اے۔“

ڈاکٹر انعام الحق جاوید

ڈاکٹر انعام الحق جاوید، چوہدری غلام حسین دے گھر 6 جون 1949ء نوں فیصل آباد وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی کیتا۔ 1985ء وچ پنجاب یونیورسٹی نے ایہناں دے مقالے ”پنجابی ادب دا ارتقاء (پاکستانی دور)“ تے پی ایچ ڈی دی ڈگری دتی، کتاب ”اجوکی کہانی“ دے ناں نال تنقید تے تحقیق بارے کتاب 1979ء وچ چھپی۔ 1980ء وچ تنقیدی مضموناں دی کتاب ”پرکھاں“ تے پنجابی ڈراما دے ناں نال 1986ء وچ ادارہ ثقافت پاکستان اسلام آباد ولوں اردو زبان وچ شائع ہوئی۔ 1990ء وچ پنجابی ادب دا ارتقاء (1947ء توں 1988ء) چھپی۔ تے ”پاکستان ان پنجابی لٹریچر“ دے ناں نال 1993ء وچ شائع ہوئی۔ 1987ء وچ پنجابی توں اردو تراجم دے ناں نال پنجابی توں اردو وچ ترجمہ ہون والیاں کتاباں تے پھٹکل تحریراں دی توضیحی بیلوگرافی مرتب کیتی تے ترجمہ دے ہور کم توں علاوہ خوشحال خان خٹک دی اک بیاض دا پنجابی ترجمہ کیتا۔

نقاد تے محقق ہون دے نال نال انعام الحق جاوید شاعری ہن۔ اردو تے پنجابی دونوں زبانوں وچ شاعری کردے نیں۔ مقتدرہ قومی زبان نال وی منسلک رہے۔

پنجابی نثر دیاں ونڈاں:

تاریخی تے تہذیبی اعتبار نال ویکھیا جائے تے پنجابی ڈھیر پرانی زبان اے تے دو جیاں زبانوں دے ادب و انگوں ایہدے وچ وی نظم دا مذہب نثر توں پہلے بچھا تے نثر، شاعری دے چوکھا چر بعد ہوند وچ آئی۔ ابتدائی دور دی نثر دا جائزہ لیا جائے تے نوشہ گنج بخش رحمہ اللہ علیہ دیاں وعظاں توں لے کے پچھلی صدی دے ادھ تیکر جیہڑیاں نثری تحریراں سامنے آئیاں اوہ براہ راست دینی مسئلیاں دے بیان، مذہبی تے تبلیغی مقصداں تے اخلاقی درس نال تعلق رکھ دیاں سن جد کہ پنجاب اُتے انگریزاں دے قبضے توں بعد پنجابی زبان نثر دیاں نویاں تخلیقی صفاں یعنی افسانے، ناول تے ڈرامے نال متعارف ہوئی۔ بعد وچ ایسے اثر پیٹھ سفر نامے تے انشائیے وی لکھے گئے تے طنز تے مزاح توں علاوہ تحقیق، تنقید وچ وی کم شروع ہویا۔ ایہناں دا وکھو وکھ سرنوئیاں پیٹھ مختصر جیہا جائزہ پیش اے۔

افسانہ:

کہانی والفظ کہن توں بنیا اے۔ بعد وچ نویں دور دیاں نوئیاں لوڑاں پیٹھ کہانی ہولی ہولی موجودہ افسانے دا روپ دھاردی چلی گئی۔ موجودہ صدی دی پہلی چوتھائی توں بعد پنجابی کہانی نے بدلیاں ہوئیاں قدراں تے لہراں نوں اپنے اندر سمیٹ دیاں ہوئیاں کئی موڑ مڑے تے کئی مہاندے بدل کے اخلاقی تے اصلاحی موضوعاں توں ہوندی ہوئی آج دے مہاندے تک اپڑی۔ مڈھلے دور دیاں کہانی کاراں چوں جوشوا فضل الدین واناں چوکھا سر کڈھواں اے۔

پاکستان بنن توں فوراً بعد جیہڑے افسانے لکھے گئے اوہ زیادہ تر بیانیہ تے سدھ پدھرے انداز دے سن جیہناں وچ کوئی قصہ بیان کیتا گیا ہوند اسی یاں کسے خاص واقعے یاں تاثر نوں ابھار یا گیا ہوند اسی۔ 1960ء توں 1975ء تک دا زمانہ افسانے دا موہر لایا عبوری دور بن دا اے۔ ایس عرصے اندر افسانے وچ ہر طراں دے موضوع تجربے دی کٹھالی وچ ڈھل کے تخلیقی سطح تے سامنے آنے شروع ہو گئے سن۔ نواز دا مجموعہ ”ڈونگیاں شاماں“ مطبوعہ 1960ء پاکستان بنن توں بعد چھپن والی پہلوٹھی دی کتاب بن دی اے۔

1975ء توں بعد دے دور وچ فنی تے فکری پختگی توں علاوہ طبقاتی کشمکش، معاشرتی نا انصافیاں تے اقتصادی جبر دے حوالے نال اُبھرن والی لہروں کھدیاں ہوئیاں کہانی وچ سماجی شعور دی ڈونگھائی وی جھلکنی شروع ہو گئی۔ جس طراں فکری اعتبار نال آج دے افسانے وچ کئی انگ پائے جاندے نیں۔ ایسے طراں فنی تے تکنیکی لحاظ نال وی ہُن افسانہ چوکھے روپ وٹا چکیا اے۔ ”طویل مختصر افسانے“ تے ”مختصر ترین افسانے“، یعنی افسانے وچ لکھے جا رہے نیں۔ تے ”شعور دی رو“ دے حوالے نال وی نویکے تجربے ہو رہے نیں۔ جیہناں وچ کسے کردار دی سوچ دے حوالے نال اکولہر وچ تخلیق مکمل کیتی جاندی اے۔ ایسے طراں ڈرامائی اختتامیے یعنی چونکا دین والے افسانے وی خاص اہمیت رکھدے نیں جیہناں دے آخر وچ آن والی ”پنچ لائن“ پورے افسانے نوں اک نویں مفہوم نال ہم آہنگ کر دیندی اے۔

اک معیاری افسانے بارے کہیا جاند اے پئی ایہہ بوہت ساریاں خوبیاں دا حامل ہوندا اے تے کئی عنصر مل کے ایہدے وچ تاثیر پیدا کر دے نیں مثلاً فقریاں دی ہنسی پکائی، گل کرن دا نوٹکا ڈھنگ، اظہار دی تازگی، کہانی یا واقعہ پلاٹ یعنی خاکہ دلچسپ تے موہ لین والا مڈھ، واقعات دی آپس وچ جڑ تِل تے لہجے دا اُتار چڑھا۔ ‘‘ساہنے دی گل نوں تخیل دی استاکاری نال نوں روپ دین دافن زندگی دے کسے اجیہے تجربے نوں ساہنے لیان دا ول جیہڑا عام اکھاں توں اوہلے ہووے تے انجام یعنی کہانی دا ایسا انت کہ پورے واقعے دا کوئی نتیجہ نکل کے ساہنے آسکے۔ ایس اعتبار نال ویکھیے تے پتا لگدا اے جے مختلف رجحاناں پٹھ پنجابی افسانہ ہر نویں وسیب سُر ت نال سر ملاندیاں ہوئیاں آج دے دور تک پہنچیا تے آج جدید علامتی افسانے دا دور اے جیہدے وچ علامت، شعوری استعمال پاروں اوّل حیثیت اختیار کر جاندی اے تے لفظ مفہوم نوں تلی تے رکھ کے ساہنے آن دی بجائے مُٹھی وچ لکائی رکھدے نیں تے تھوڑی کیتیاں کسے نوں اپنا بھیت نہیں دیندے۔ ایس رنگ دیاں افسانیاں دادو جا پہلو اوہ اے جیہدے وچ ناصر بلوچ تے منشیاد دیاں افسانیاں و انگوں کہانی پن دا عنصر وی علامت دے نال نال چلدا اے۔

ناول:

ناول اطالوی زبان دے لفظ ’ناویلا‘ توں نکلیا اے جیہدے معنی نویں گل دے نیں۔ ہندوستانی زبانوں وچ ناول، انگریزی ساہت دے اثر پٹھ پہلاں بنگالی اردو تے ہندی وچ لکھیا گیا تے فیر پنجابی تک اپڑیا۔ 1897ء وچ چھپن والے ”سُدری“ نوں پہلا پنجابی ناول مٹھیا جاند اے۔ میراں بخش منہاس پہلا مسلمان لکھاری سی جیہنے 1923ء وچ ”جٹ دی کرٹوت“، عرف نواب خان دے نال نال دیہات سدھر دے جذبے پٹھ سماجی نوعیت دا اک ناول لکھیا جیہدے وچ زبان تے بیان دے معیاری استعمال دے نال نال واقعہ نگاری ول وی پوری توجہ دتی گئی سی تے نام نمود واسطے پینڈو سماج وچ رواج پا جان والیاں منفی ریتاں تے رسماں نوں نویکلے رنگ نال پیش کر کے حقیقت پسندانہ انداز وچ ایہناں دے اُپا دا چارہ کہتا گیا سی۔

ناول دے دکھو دکھ بُنتری انگاں ول جھات پائی جاوے تے پتا لگدا اے جے ایہہ افسانے دی ای اک کھلری ہوئی صورت اے جیہدے وچ کسے اک کردار دی زندگی دے کسے اک پہلو دی بجائے پوری حیاتی دے متعلق اہم واقعات نوں کلاوے وچ لے کے پیدائش توں موت تک دے حالات نوں کامیاں تے ناکامیاں سنے بیان کہتا گیا ہوندا اے۔ پلاٹ، کردار نگاری، مکالمے، موضوع تے

منظر نگاری نوں ناول دے اہم جز تصور کیپتا جاندا اے۔ پلاٹ خام مواد دی ترتیب یاں مختلف واقعات دے ربط نوں کہیا جاندا اے۔ کردار نگاری لئی ضروری اے جے ناول دیاں کرداراں نوں عام فطری انداز وچ پیش کر کے ایہناں نوں مختلف تبدیلیاں تے ارتقائی منزلاں چوں گزریاں ہو یاں دکھایا جائے۔ منظر نگاری توں مراد صرف فطری منظر اں دی چتر کاری نہیں بلکہ ایہدے وچ سماجی زندگی دے مختلف منظروں شامل ہوندے نیں۔

پاکستان بنن توں بعد چھپن والا پہلا ناول جوشو افضل الدین دا ”برکتے“ (مطبوعہ 1954ء) سی جیہڑا کہ نفسیاتی پس منظر وچ الکیا گیا سی۔ زمانی و نڈ دے اعتبار نال 1970ء توں بعد دا دور تے خاص طور تے 1976ء دا سال اک اجیہا موڑ بن دا اے جتھے آکے ناول نگاری ول اچھا دھیان دتا گیا۔ ایس اک سال وچ ای چھ ناول شائع ہوئے جد کہ 1971ء توں پہلاں دے دور یعنی 23 ورہیاں وچ صرف پنج ناول چھاپے چڑھ سکے سن۔ بہر حال پنجابی وچ ہُن تک رچے گئے ایہناں ناولاں وچ اخلاقی ناول وی نیں تے سوانحی وی، سماجی ناول وی نیں تے رومانی وی، سیاسی ناول وی نیں تے نفسیاتی وی۔ پر زیادہ تر ناول سماجی یا رومانی نوعیت دے نیں۔ جیہناں وچ پینڈور ہتل تے پنجاب دیاں ریتاں رساں دی وی عکاسی کیتی گئی اے۔

ڈرامہ:

ڈرامے دا لفظ یونانی زبان دے لفظ ”ڈراؤ“ توں نکلیا اے جیہدہ مطلب اے عمل کر کے دکھانا، مطلب ایہہ کہ ڈرامے وچ قول نوں عمل دے روپ وچ تے فرد نوں تحریر دے مطابق ڈھال کے پیش کیپتا جاندا اے۔ ایس فن دی تاریخ بوہت پرانی اے۔ مصر تے چین دے نال نال مشرق وچ ہندوستان تے مغرب وچ یونان نوں ایہدہ جنم گھر مٹھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ ڈرامے دا باقاعدہ آغاز انگریزی دور وچ ہو یا تے موجودہ صدی دے پہلے دہاکے وچ اسٹیج لئی باقاعدہ تخلیقی ڈرامے لکھے جان لگ پئے جد کہ ریڈیو دی ایجاد دے نال ای ایس فن نے اک نواں پاسا پر تیا تے ریڈیو چھیتی ای اپنے سنسن والیاں نوں سمجھوتے دی اوس سطح تے لے آیا جتھے سماعت کولوں بصارت دا کم لیا جان لگ پیا۔ رفیع پیر دا ڈرامہ ”اکھیاں“ (1938ء) پہلا ریڈیائی ڈرامہ سی۔ ایہدے بعد ڈرامہ سکرین تک جا پہنچیا تے موجودہ دور وچ ایہہ فن چار خانیاں وچ ونڈیا جا چکیا اے۔ (1) ریڈیو ڈرامہ (2) ٹی وی ڈرامہ (3) اسٹیج ڈرامہ (4) لکھتی ڈرامہ

پلاٹ، مرکزی خیال، کردار نگاری، تصادم یا کشمکش تجسس تے مکالمے وغیرہ اک چنگے ڈرامے لئی بنیاد و درجہ رکھدے نیں۔ کسے کہانی نوں واقعات دے جیہڑے تسلسل یاں خاکے وچ پرویا جاندا اے اوس نوں پلاٹ آکھدے نیں تے مرکزی خیال یا بنیادی مقصد پلاٹ دی روح یا اوس درمیانی نقطے نوں کہندے نیں جیہدے آل دوالے کہانی دا جال بنیا جاندا اے۔

جو یں ڈرامائی تشکیل دی کامیابی، پلاٹ تے قصے تے منحصر ہوندا اے انجے ای قصے دی کامیابی دا انحصار ایہدے کرداراں تے ہوند اے۔ ہیر واپنے نصب العین تک اپڑن لئی جتن کردا اے جد کہ ولن بار بار تصادم تے کشمکش دی صورت پیدا کردا اے۔ تے تصادم دی ایہہ صورت حال ڈرامے وچ تجسس یاں حیرت دی راہ ہموار کردی اے۔ مکالمیاں دا شمار ڈرامے دیاں یادہ جان والیاں چیزاں وچ ہوند اے۔ ایس لئی ضروری ہوند اے جے زبان تے بیان دی موزونیت دے علاوہ ایہہ برجستہ، بر محل تے پکے پیڑھے ہون۔

جس طراں زندگی خوشی تے غم دونوں جذبیاں نال عبارت اے ایسے طراں داخلی اعتبار نال ڈرامے دیاں وی دو قسمیں بن دیاں

سن۔ طریقہ تے المیہ المیہ یعنی ٹریجڈی دا رُخ بوہتا کر کے داخلیت ول ہوندا اے جد کہ کامیڈی یعنی طریقہ زندگی دی شگفتہ نقل نال بن دا اے۔

پنجابی وچ ڈرامے دے مڈھلے لکھاریاں وچوں سجاد حیدر، آغا اشرف تے اشفاق احمد دے ناں سرکڑھویں نیں۔ پاکستان بنن توں بعد چھپن والی ریڈیائی ڈرامیاں دی پہلے کتاب سجاد حیدر دی ”ہوادے ہو کے“ (1957ء) بن دی اے جد کہ کتابی صورت وچ شائع ہون والا پہلا ٹیلی پلے مٹو بھائی دا ”جزیرہ“ (1977ء) سی۔ ٹی وی ڈرامہ ڈرامے دی سبھ توں ترقی یافتہ شکل بن دی اے کیوں جے ایس ٹی وی میڈیم دے ذریعے ہر نوعیت دا منظر براہ راست دکھایا جاسکدا اے۔

سفر نامہ:

سفر تے سفر نامے دی تاریخ ول جھات ماری جائے تے پتا لگدا اے جے سفر ہر دور وچ انسان دی بنیادی ضرورت رہیا اے۔ فیہر جدول بندے نے لکھنا شروع کیتا اوہدیاں تحریراں وچ سفر دے حالات وی آنے شروع ہو گئے۔ ایہہ اوہ دوری جدول تاریخ تے سفر نامہ اکو گھر وچ رہندے سن۔ ابن بطوطہ تے ہور پرانے سیاحاں دیاں لکھیاں ہویاں تاریخاں وچ سفر نامے دے ابتدائی عنصر اں دا سرائی لکھدا اے۔ فیہر جوں جوں علم دی روشنی وودھدی گئی سفر نامہ، تاریخ نالوں اپنا نکھیرا کر دا گیا پر حالے وی جتاں چر تک سیاح دی اکھ مؤرخ دی سوچ تے ادیب دا قلم تے رل کے اک سانجھا منظر لکھن دا جتن نہ کرن اک چنگا سفر نامہ تخلیق نہیں ہوسکدا۔

جدید حوالیاں نال ادب وچ سفر نامے دی عمر بوہت گھٹ بن دی اے۔ ویسے وی ایہہ نوں اک مہنگی صنف کہیا جاند اے کہ ایہدے لئی پہلے کسے ملک یا علاقے دی سیر کرنی پیندی اے جیہدے لئی دولت تے فرصت ضروری ہوندی اے۔ فیہر بندے دا صحت مند ہونا وی ضروری ہوندا اے تاں جے اوہ اپنے پیراں تے ٹر کے ہر منظر دا باریکی نال مشاہدہ کر سکے۔ فیہر سفر کرن والا ہر بندہ اپنے مزاج تے اپنے مقصد نوں کھ رکھ کے ای اپنے لئی رستہ چن دا اے تے رستیاں، مزاں تے مقصد اں دا ایہہ اختلاف اے، جیہڑا ایس صنف وچ رنگا رنگی پیدا کردا اے تے پڑھن والے نوں دلچسپی دا عنصر فراہم کردا اے۔

انج تے بیان دی صداقت تے اظہار دی سچائی کسے سفر نامے نوں دلچسپ بنان لئی کئی طریقے ورتے جاندے نیں۔ کدھرے مضحک یاں فکر انگیز صورت حال نال قاری دا نا کر اکر ادا جاند اے تے کدھرے افسانوی انداز اختیار کر کے تخیل تے رومان دے ذریعے دلچسپی پیدا کیتی جاندی اے۔ حیرت وی سفر نامے دا اک بنیادی جزا اے۔

پنجابی وچ پہلا سفر نامہ ”میرا لائیتی سفر نامہ“ سی جیہڑا 1933ء وچ شائع ہويا۔ پاکستان بنن توں بعد 1975ء وچ شائع ہون والی اعجاز الحق دی ”یورپ توں چیونگم دے نال“ سفر نامے دی پہلی کتاب بن دی اے۔ ایس توں بعد سلیم خان گمی، محمد اسماعیل حمدانی، سجاد حیدر پرویز، ممتاز ڈاہر، نعیم ثاقب، ارشد میر تے ہور کئی لکھاریاں ایس صنف نوں اپنا کسے ایہدے وچ وادھے کیتے۔

انشائیہ:

انشائیہ انشا پردازی توں نکلیا اے تے لغوی معنیاں وچ موضوع توں ہٹ کے ایہہ نوں اک اجیہی تحریر ہونا چاہی دا اے جیہدے وچ

انشا پردازی تے بیان دے زور نوں مُدھلی اہمیت حاصل ہووے، پر اصلاحی معنیاں وچ ایہدے توں مراد اک خاص قسم دی صنف لیا جاندا اے جیہڑی افسانے توں وکھ طرز تے مزاح توں مختلف تے عام مضموناں توں ہٹ کے اپنی اک وکھری پہچان رکھدی ہووے۔ موجودہ حوالے نال انشائیہ انگریزی دی صنف Light Personal Essay دا ترجمہ بن دا اے پارکھاں دی اکثریت حالے ایہدے کسے اک سانجی تے جامع تعریف تک نہیں پہنچ سکی۔ ایس بے وساہی دی اک وجہ تے ایس صنف دی کم عمری اے تے دوجی وجہ ایہہ اے جے ایہہ اک پچھلی صنف اے جیہد اعلق داخلی سطح نال اے تے خارجی سطح تے ایہدی اپنی کوئی ہیئت یا فارم یا شکل نہیں اے۔

مشاق باسط دی کتاب ”سکھ داساہ“ پنجابی وچ چھپن والی پہلی کتاب اے جیہنوں ایہدے سرجنہار نے آپوں انشائیہ دی کتاب کیہا اے۔ پھٹکل لکھن والیاں توں علاوہ اسلم قریشی، عاشق رحیل، محمد اسلم متوالا، ناصر رانا، میاں ظفر مقبول تے ہور کئی لکھاریاں دیاں کتاباں وی چھپ چکیاں نیں۔ جیہناں دے ذریعے انشائیہ دے مختلف روپ سامنے آرہے نیں۔

طرز تے مزاح:

عربی دا لکھان اے کہ ”الْمَزَاحُ فِي الْكَلِمِ كَالْمَلْحِ فِي الطَّعَامِ“، یعنی گفتگو وچ مزاح دی اوہو اہمیت ہوندی اے جو کھانے وچ لون دی، تے ایہہ اودوں تک ای لطف دیندا اے جدوں تک ایہدی مقدار ایہو رہوے کیوں جے حیاتی نوں اُسارن تے دھرتی نوں شنگھارن لئی سنجیدگی نال کم کرنا ضروری ہوند اے تے مزاح دا کم صرف ایناں اے کہ جدوں کم دا تھکیو اں بندے دے جُتے نوں وٹ پا کے اودھیاں تڑاواں کھچ رہیا ہووے، ایہہ اوہنوں اک اجیہی تفریح مہیا کرے جیہڑی اوہدے جسم تے دماغ نوں کجھ چرلئی آل دوالے توں بے خبر کر کے انج ہولا پھل کر دیوے کہ اوہ مڑا گا نہہ ٹرن لئی تیار ہو جاوے۔

بنیادی طور تے طرز و مزاح صنف سخن نہیں بلکہ موضوع سخن اے یعنی مزاح شاعری وچ وی ورتیا جاسکدا اے تے نثر وچ وی۔ نثر وچ مزاح پیدا کرن لئی جیہڑے حربے اختیار کیئے جاندے نیں اوہناں وچ لفظی بازیگری، لطیفہ گوئی، واقعاتی مزاح تے صورت حال دا مزاح زیادہ اہم نیں۔ خاکہ نگاری وی اصلوں مزاح دی ای اک ذیلی صورت اے جیہدے وچ شگفتہ انداز اختیار کر کے کسے فرد دی شخصیت دا تجزیہ کیتا گیا ہوند اے۔

پنجابی نثر وچ مزاح دا گھرا نپدیاں ہو یاں چھچھے جائیے تے نظراں زیادہ توں زیادہ ہفتہ وار ناولیا اخبار ”موجی“ تک ای جانیاں نیں جیہڑا 1931ء وچ جاری ہو یا سی۔ پاکستان بنن توں بعد انور علی دی کتاب ”کالیاں اٹاں کالے روڑ“ (مطبوعہ 1972ء) نوں اولیت دا درجہ حاصل اے۔ ایہدے بعد ارشد میر، اسلم قریشی، ابن قیصر سجاد حیدر پرویز تے ہور لکھاریاں دیاں کتاباں آیاں تے پھٹکل مضموناں دی صورت وچ چوکھ مزاح تخلیق کیتا گیا۔

تنقید:

تنقید دا مادہ نقد اے تے ایہنوں آلوچنا یا پرکھ پڑتال وی کہیا جاند اے۔ کسے سیانے آکھیا اے کہ تنقید دا مطلب اے ”اناج نوں انج ٹھپنا کہ دانہ توڑی توں دکھ ہو جائے۔ ایس اعتبار نال پارکھ دا کم ایہہ بن دا اے جے ادب پارے دا تجزیہ کر دیاں ہو یاں کھرے تے

کھوئے نوں دکھ کر کے رکھ دیوے۔

پرانے زمانے وچ پنجابی تنقید دی پہلی کتاب ”پریم کہانی“ وانگوں تنقید تشریح یا تذکرے دے انداز وچ کیتی جاندی سی پر نوں دور وچ ایہہ باقاعدہ اک فن دی صورت اختیار کر چکی اے تے ہُن اک نقاد سماجی حوالیاں توں علاوہ لکھاری دے نفسیاتی پچھوکڑ نوں وی دھیان وچ رکھ کے محاکے، موازنے تے تقابلی مطالعے دے ذریعے تخلیق نوں انج پرکھدا اے جے ایہد اہر رنگ نثر کے سامنے آجاندا اے۔

بنیادی طور تے تنقید دے دو پہلو بن دے نیں۔ اک نظری، جیہدے وچ تنقیدی اصولاں تے بحث کیتی گئی ہوندی اے تے دوجی اطلاقی تنقید، جیہدے وچ تنقیدی اصول لاگو کر کے کسے فن پارے دی صنف یا ادبی دور دا باقاعدہ جائزہ لیا گیا ہوند اے۔ متوازن تنقید اوہ ہوندی اے جیہدے وچ اک نقاد کسے اک خاص نظریے دی بجائے متوازن انداز وچ ساریاں اصولاں توں کم لیندا اے تے کسے فن پارے دا جائزہ لیندیاں ہو یاں نفسیاتی، سماجی، معاشی، عمرانی تے تاریخی پچھوکڑ توں علاوہ ہور وی کئی پہلو آں نوں سامنے رکھدا اے۔ تخلیق نوں زمانی اعتبار نال وی جانچدا اے تے دوجے فن پاریاں نال ایہد انتقابی مطالعہ کر کے ایہدی قدر تے قیمت دا تعین کردا اے۔

تحقیق:

تحقیق دا مطلب اے دوبارہ لکھنا، ایس لئی جس طراں تنقید کردیاں ہو یاں تحقیقی نگاہ دا ہونا ضروری ہوند اے ایسے طراں تحقیق کردیاں ہو یاں وی تنقیدی شعور اک اہم جز دی حیثیت رکھدا اے۔

پنجابی وچ تحقیق یعنی کھوج کاری داسہرا بوہتا کر کے اوہناں انگریز حکمراناں دے سر جاندا اے جیہڑے اپنے علمی ادبی ذوق تے دوجیاں لوڑاں پاروں ایہتوں دیاں علاقائی زبانان وچ وی کم کردے رہے۔ پنجابی وچ کھوج دی ابتدا سانی حوالے نال ہوئی۔ ہُن تک چھپے تحقیقی مواد دا جائزہ لیا جائے تے ایہدے چار رخن بن دے نیں۔ اک اوہ جیہدے وچ پہلے توں موجود مختلف حوالیاں نوں سامنے رکھ کے قیاس تے دلیلاں نال نتار دیاں کاڈھاں کڈھن دی کوشش کیتی گئی اے۔ زباندانی، گرامر، لغتیاں وغیرہ دے سلسلے وچ ہون والا کم ایسے ضمن وچ آؤندا اے دوجا اوہ جیہدے وچ براہ راست عملی تحقیق دے ذریعے پہلی واری کوئی تحریریاں شخصیت سامنے لیاندی گئی جویں شریف احمد شرافت نوشا ہی نے کھوج کر کے پنجابی دے اک صوفی بزرگ نوشہ پیر رحمۃ اللہ علیہ دے وعظ لبھے۔ ایس دریافت نال پنجابی ادب دی نثری تاریخ کئی ورہے پچھانہ چلی گئی تے ہُن ایدھے آغاز دا زمانہ 990 ہجری مٹھیا جاندا اے۔ تیسری قسم سودھیاں تے مرتب کیتیاں گئیاں کتاباں تے بنی اے جیہنوں متنی تحقیق وی کہیا جاندا اے۔ جویں ہیر دے نسخے یاں شاہ محمد دی وارنوں چھان ہُن کر کے یاں ہور کئی پرانے شاعراں دے کلام نوں سودھ کے سامنے لیاند اگیا اے۔ چوتھی قسم اوہ اے جیہدے دے ذریعے لوک ادب نوں محفوظ کرن دا آہر کیتا گیا اے۔

کھوج بارے کہیا جاندا اے جے ایہدا مرکز کوئی نہ کوئی ایسا مسئلہ ہوند اے۔ جیہدے بارے نوں گل کرن دی گنجائش موجود ہوندی اے تے کھوجی سائنسی نقطہ نظر نال غیر جذباتی انداز اختیار کر کے کوئی نہ کوئی ایہوجیہا نتارواں نتیجہ پیش کردا اے کہ حقیقت دے اصل مکھ توں گھنڈ لٹھ جاندا اے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر یوسف بخاری

ڈاکٹر یوسف بخاری 29 اپریل 1940ء نوں سید محمد یاسین بخاری دے گھر رگوار، بارہ مولا (کشمیر) وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم سینٹ جوزف ہائی سکول بارہ مولا (کشمیر) توں حاصل کیتی۔ ایم اے اردو تے ایم اے انگریزی دے امتحان پاس کرن توں بعد کجھ عرصہ بلوچستان دے مختلف کالجیاں تے یونیورسٹی وچ پڑھاندے رہے۔ پنج ورہے تیکر گورنمنٹ کالج خاران دے پرنسپل وی رہے۔ ”کشمیری اور اردو زبان کا تقابلی مطالعہ“ دے عنوان پٹھ تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔

ڈاکٹر یوسف بخاری نوں ایہہ اعزاز حاصل اے کہ پنجاب یونیورسٹی وچ کشمیری زبان تے ادب دی ابتدا ایہناں دے ہتھوں ہوئی۔ اردو، انگریزی، پنجابی تے کشمیری زبانوں وچ لکھدے نیں۔ بھانویں اوہناں دامن پسند مضمون کشمیریات اے فیروی پنجابی زبان تے پنجابی رہتل نال اوہناں دی محبت دا اندازہ ایتھوں لایا جاسکدا اے کہ کشمیریات بارے پنجابی وچ وی لکھدے نیں زبان عام فہم تے رواں استعمال کردے نیں جیہدے وچ تحقیقی تے علمی رنگ نمایاں ہوندا اے۔ آج کل پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ کشمیریات دے سربراہ نیں۔ ہُن تک ایہناں دیاں ایہہ کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ ”کشمیری اردو کا تقابلی مطالعہ“، ”مقالات“، ”عالم تصوف اور کشمیر“، ”کاشترکھا اور کشمیری لسانیات“، ”کاشترگرامر آؤ کشمیری سیکھیں“، ”سون رسول پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم (سیرت)“، ”کاشتر شاعری“، ”صوفیائے کشمیر“، ”کشمیر نامہ۔“

حبہ خاتون

کشمیری وادی جس نوں جنت نظیری آکھیا جاندا اے۔ ایہہ دنیا دیاں حسین ترین وادیاں وچ شمار ہوندی اے۔ ایتھے ون سوئے رُکھاں نے بہار لائی ہوئی اے۔ رنگ برنگے پھلاں تے پھلاں دے رنگاں تے مہکاں نال وادی دا حسن تے جمال ہوری وی ودھ جاندا اے۔ گل کیہ قدرت دیاں ان گنت رعنائیاں ایس خطے دیاں انمول ٹومیاں نیں۔ ایس دے نال نال ایہہ دھرتی علم، فضل، ادب تے ثقافت دی دولت نال وی مالا مال اے۔ ایس مردم خیز وادی وچ ویلے ویلے نال عظیم دانشور، شاعر تے ادیب جنم لیندے رہے تے کشمیر دے وسنیکاں دے دلاں، ذہناں تے روحاں نوں اپنے علم دی روشنی نال متور کر دے رہے۔ ایتھوں دی شاعری وچ جتھے ایس مٹی دی مہک تے رنگ رپے ہوئے نیں۔ او تھے ای کشمیری سیاسی، سماجی تے معاشی تاریخ دے وی بے شمار باب موجود نیں۔ ایہناں شاعراں وچوں کئی شاعر جیسے گورے نیں جیہناں دی شاعری وچ جتھے کشمیر دا حسن تے جمال موجود اے او تھے ای کشمیر دالوک رنگ وی جھلکدا اے تے ایہہ سارا کجھ کشمیر دی کلاسیکی شاعری دا انمول خزانہ نیں۔

حبہ خاتون کشمیری وادی دی اک اجیہی شاعرہ اے جیہنے اپنی شاعری وچ کشمیر دی ثقافتی، سماجی تے معاشی صورتحال نوں بڑی خوبصورتی تے پوریاں فنی نزاکتاں نال پیش کیتا اے۔ اوہدے گیت کشمیر دے وسنیکاں دے دلاں دی دھڑکن بن کے پوری وادی وچ گونج رہے نیں۔ انسانی حیاتی داکوئی وی موقع ہووے، خوشی ہووے یا غمی حبہ خاتون دے گیت ضرور کشمیر واسیاں دے بُٹھاں اُتے سرکن لگ پیندے نیں۔ سگوں ہُن تے ایہہ گیت لوک گیتاں دی طراں کشمیریاں دی رت دا حصہ بن گئے نیں۔

حبہ خاتون دی تاریخ پیدائش کسے تذکرے یاں کسے تاریخ وچ حتمی نہیں ملدی، عام طور تے ایہہ قیاس کیتا جاندا اے کہ اوہ

1541-52ء دے دوران چندہ ہار نامی پنڈ وچ اک درمیانے طبقے دے کاشتکار خاندان وچ پیدا ہوئی۔ ایہہ پنڈ جس نوں ژنہ ہاروی آکھیا جاندا اے۔ پاموریاں (پانپور) قصبے توں لگ بھگ دوکواں اُتے آباد اے تے زعفران دی کاشت تے پیداوار دے حوالے نال پوری دنیا وچ مشہور اے۔ ایس پنڈ دا فاصلہ سرینگر توں تقریباً دس میل بن دا اے۔

حبہ خاتون دا اصل ناں ”زون“ سی۔ ”زون“ کشمیری زبان وچ چن نوں آکھدے نیں۔ حبہ خاتون بارے آکھیا جاندا اے کہ اللہ تعالیٰ نے اوہنوں حسن تے جمال وافر مقدار وچ بخشیا سی، زون (حبہ خاتون) نے مڈھلی تعلیم تے قرآن پاک اپنے پنڈ دے مولوی صاحب کولوں پڑھیا۔ ایس توں وکھ فارسی دیاں مشہور کتاباں ”گلستان“ تے ”بوستان“ نوں وی بچپن وچ پڑھ لیا سی۔ ایہہ بے نال نال اوہ روزمرہ دے کماں کاراں وچ اپنی والدہ دا ہتھ وڈاندی سی تے زعفران دے کھیتاں وچ وی کم کردی سی۔ حبہ خاتون نکلیاں ہونداں توں ای بڑی حساس طبیعت دی مالک سی۔ جوان ہونداں ای اوہدے ماں پیو نے اوہدا ویاہ اک اکھڑتے جاہل کسان عزیز لون نال کردتا۔ جیہڑا بڑا خشک مزاج تے بد دماغ وی سی۔ حبہ خاتون نال اوہدا سلوک بڑا بھیڑا سی تے اوہدی ماں یعنی حبہ خاتون دی سس وی بڑی چالاک، تیز مزاج تے اک لڑاکی طبیعت دی مالک سی۔ دوواں نے مل کے حبہ خاتون دی حیاتی دوزخ بنا دتی۔ ایس دے باوجود اوہنے کوئی شکوہ زبان اُتے نہ لیا۔ کیوں جے اوہ صبر دی پٹلی تے وفادار خاتون سی۔ اللہ تعالیٰ نے اوہنوں شاعری دی ملکہ بخشیا ہو یا سی۔ اوہدے اُتے الزام ایہہ لایا گیا کہ اوہ شاعری کردی اے تے ایسے الزام پاروں اوہدے خاوند نے اوہنوں طلاق دے دتی۔ سوہرے گھر اوہدے اُتے کئے کو ظلم ہوئے۔ اوہدا عکس حبہ خاتون دی شاعری وچ نظر آؤندا اے۔

ہُن زون (حبہ خاتون) بھانویں اپنے پیکے گھر اپنے بچپن دیاں سہیلیاں نال ظاہری طور تے خوش نظر آؤندی سی پر اوہدی روح اندر اپنے سوہرے گھر گزارے دناں دی یادوسی ہوئی سی تے سس دے ظلم تے نفرتاں دے زخم وی ابے تازہ سن۔ اک دیہاڑے خوشگوار موسم وچ اوہ اپنے زعفران دے کھیتاں وچ کم کر رہی سی نالے گزریاں دناں دی یادوںوں شعر دے روپ وچ گنگنا رہی سی۔ جیہدا ترجمہ ایس طراں اے :

”سوہریاں دے نال میری بن دی نہیں اے، میرے ما پیو میرا کوئی بندوبست کرو۔“

اتفاق نال عین اوسے ویلے اوس عہد دے سلطان یوسف شاہ چک دا اوتھوں گزر ہویا۔ اوہ شکار کھینڈن ایس علاقے وچ آیا سی۔ اوہنوں جدوں حبہ خاتون دی دکھ درد تے کرب وچ ڈبی پڑتا شیر آواز سنی جیہڑی فضاواں داسینہ چیر دی ہوئی دُور دُور تیکر گونج رہی سی تے ایہہ پُر کیف تے سوزدار آواز سلطان یوسف چک دے کٹاں وچ رس گھول گئی۔ اوہ بے اختیار ایس آواز ول کھچدا چلا آیا۔ ایس ملاقات دے بعد اوہدا حبہ خاتون نال نکاح ہو گیا تے انج حبہ خاتون کشمیر دے سلطان دی ملکہ بن گئی۔

یوسف شاہ چک آپوں شاعری، اوہ شاعراں، ادیبیاں، عالماں تے موسیقاراں دی بڑی قدر کرداسی، اوہ حبہ خاتون دی شاعری تے پاکباز شخصیت دا دیوانہ سی۔ ایس لئی ہمیش اوہنوں اپنے نال رکھدا۔ جدوں اوہ شکار کرن یا سیر لئی باہر جاندا تے حبہ خاتون اوہدے نال ہوندی سی۔ جس ویلے سلطان شاہ چک کشمیر دا حاکم سی اوس سے ہندوستان اُتے مغل شہنشاہ جلال الدین اکبر دی حکومت سی۔ اکبر تے سلطان شاہ چک دے تعلقات آپس وچ کشیدہ سن جیہدی وجہ نال اکبر نے یوسف شاہ چک نوں قید کر کے کشمیر نوں اپنی حکومت وچ شامل کر لیا تے انج حبہ خاتون نوں اک داری فیر سر دے سائیں دی جدائی دے صدمے سہنے پے گئے۔ حبہ خاتون نے ایس دوران جیہڑی

شاعری کیتی اوہ ہجرت دے چھوڑے دے کرب نال دُہی اوہدی بہترین شاعری اے۔ اوہدے اک شعر دا ترجمہ ایس طراں اے۔
 ”توں میتھوں دُور رُس کے چلا گیا ایس، اوہ پھلاں دے دیوانیا محبوبا“

اخیر جدوں یوسف شاہ دی قید ملی ہو گئی، حب خاتون پیکے آ گئی تے اوہ تھے ای 1604ء وچ وفات پائی۔ کہندے نیں کہ اوہنوں اتھو وچ دفن کیتا گیا۔ اتھو دی اک مسیت حب خاتون دے ناں نال منسوب اے۔ ایس توں وکھ سرینگر داجہ کدل (پل) تے گریس وچ اک چوٹی تے چشمہ وی اوہدے ناں نال منسوب نیں۔ پر نوں تحقیق موجب حب خاتون تے اوہدے جلاوطن خاوند یوسف شاہ چک دیاں قبریں صوبہ بہار دے اک پنڈ ”میسوک“ وچ نیں۔

حب خاتون کشمیری زبان دی اک بے مثال شاعرہ سی۔ ایہدے نال اوہ موسیقی دے فن وچ وی ماہری۔ کشمیری زبان، ادب تے ثقافت دے میدان وچ اوہنوں کلاسیک دادر جہ حاصل اے۔ حب خاتون دی شاعری دا مجموعہ ”کلام حب خاتون“ دے عنوان نال غلام محمد نور محمد کتب فروش سرینگر نے شائع کیتا اے۔ سرینگر ریڈیو تے ٹیلی ویژن توں اوہدا کلام نشر ہوندا رہندا اے۔ اوہدی غزل نوں کشمیری غزل دامیل پتھر گنیا جاندا اے۔ حب خاتون دی شاعری توں پہلاں کشمیری شاعری وچ صرف تصوف دی روایت ای پردھان سی۔ حب خاتون نے رومانی شاعری دی بنیاد رکھی تے ایرانی طرز وچ غزل آکھن دی روایت دی وی بانی بنی۔ اس نے کشمیری زبان نوں بڑے سلیقے نال ورتیا اے۔ اوہدی شاعری وچ دیہاتی زندگی دے جھلکارے وی بڑے خوبصورت انداز وچ نظر آؤندے نیں۔ اوہدی شاعری وچ ایناں عوامی پن اے کہ آج وی پنڈاں تھانواں وچ عورتاں، مرداں، بچیاں تے بڑھیاں نوں اوہدے بے شمار شعر زبانی یاد نیں۔ خاص طور تے ویاہ شادی دے موقعیاں اُتے کشمیری کڑیاں اوہدے گیت گاؤندیاں نیں تے اوہدی شاعری نوں کشمیری رومانوی شاعری داسر چشمہ سمجھیا جاندا اے۔ کشمیر دے لوک اوہنوں ملکہ نور جہاں دے ناں نال یاد کردے نیں۔ اوہدی شاعری تے شخصیت وچ کشمیر داسر جمال جھلکدا اے تے شاعری وچ زعفران دی مہک رچی ہوئی اے جیہڑی کشمیر دے لوکاں دے دلاں دماغاں نوں ہر ویلے مہکائی رکھدی اے۔ حب خاتون دی شاعری دے کچھ نمونے پیش کیتے جاندے نیں۔

- 1۔ میرے دل دیا مالکا آجا، آسیں رل کے یاسمین دے پھل چُنیے، پر کدے مرن والے وی بچھا نہہ پر تے نیں۔ میں تیری اڈیک وچ بیٹھی آں تے تیریاں سدھراں وچ حیات آں۔ آمیرے پیار یا آجا۔ آسیں رل باغ وچ کٹھے پھل چُنیے، تُوں رُس گیا ایں۔ میریاں اکھاں توں دُور میتھوں وچھڑ گیا ایں۔ اے میرے پھلاں دے چاہون والیا آسیں رل کے کنول دے پھل چُنیے۔
- 2۔ کسم تے سنبھل دے پھلاں دیاں کونپلاں نکل آئیاں نیں تے میریاں آساں دیاں کلیاں اندرای اندر کمل گئیاں نیں۔ گئی جوانی کدوں پرندی اے جیہڑی تیر دی طراں نکل گئی اے۔ میری حیاتی دے رکھاں وچ چاہت دے بھانہڑ چُنیے نیں۔ باغاں وچ بہار آئی اے پر مینوں کیہ۔

ہجر فراق دے وچھوڑے نے جدوں شدت اختیار کیتی تے اوہ مجاز توں حقیقت ول سفر کر کے ایس طراں ظاہر ہویا۔

- 3۔ عشق دی آگ نے میرے اندر لہو لا دتے۔ جیہنا مینوں ساڑھ کا یا اے۔ اوہنے مینوں اُلفت دے تپدے تند وروچ پادتا اے تاں جے میں سڑ کے سواہ ہو جاواں۔ محبت وچ میں برف واگوں پگھل گئی آں تے اوہنے مینوں طوفان دے وس پادتا اے۔ لوکیں روزے رکھ رہے نیں، عاشق عید مناو دیاں تیاریاں وچ رچھے ہوئے نیں پر میں اپنے مالک دی محبت وچ غرق آں۔

(کشمیری ادب کی مختصر تاریخ۔ دختران ہند)

الیاس گھمن

محمد الیاس گھمن 25 اگست 1961ء نوں گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد دے اک پنڈ چک ستیہ وچ چوہدری سردار خاں گھمن دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول سوہدرہ توں 1977ء وچ پاس کیتا تے بی ایس سی لئی گورنمنٹ کالج لاہور وچ داخل ہوئے۔ داؤد کالج آف انجینئرنگ اینڈ ٹیکنالوجی کراچی توں 1985ء وچ بی ای الیکٹرونکس انجینئرنگ پاس کر کے واپڈا وچ اسسٹنٹ ڈائریکٹر ہو گئے۔ کراچی وچ تعلیم دے دوران اوہناں دے من وچ پنجابی زبان تے ادب نال محبت دے دیوے روشن ہوئے۔ اوتھوں دو رسالے ”سر“ تے ”سوہنی دھرتی“ شروع کیتے۔

ملازمت دے نال الیاس گھمن علمی، ادبی تے تحقیقی سرگرمیاں وی جاری رکھ رہے نیں۔ اوہ مہینہ وار رویل دے اعزازی چیف ایڈیٹر نیں۔ بالال لئی پہلا پنجابی رسالہ ”مٹی“ وی اوہناں دی ادارت وچ ای چھپ رہیا اے۔ اوہ پنجابی سائنس بورڈ دے بانی چیئرمین وی نیں۔ حال وچ ای اوہناں نے طباعت دے شعبے وچ پنجابی کمپیوٹر نوں متعارف کرایا اے۔ گھمن اک اُپے کہانی کار نیں تے اوہناں دیاں کہانیاں ادبی رسالیاں وچ چھپدیاں رہندیاں نیں، جیہڑیاں پنجاب دے وسیب دا بہترین نمونہ ہوندیاں نیں۔ ہُن تیکر اوہناں دیاں کئی کتاباں شائع ہو چکیاں نیں۔ جیہناں وچ بھگوان شکاری، ریڈار، سائنس (مڈھلی)، حساب (بالال لئی) جنور باتاں، (لوک کہانیاں)، پرانا پنڈ (ناولٹ)، گھر والی (ناولٹ) تے واء ویلیاں (ناول) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

ریڈار کہانی

ایہہ ویہویں (20) صدی دے مشہور آمر ہٹلر دے عروج دے دن سن۔ ہٹلر نے جرمن گھبر وواں نوں ایہہ پک کر دتا سی کہ اوہناں دا تعلق دنیا دی سب توں ودھیا قوم نال اے۔ ایس لئی سارے جگ اُتے حکمرانی کرن دا حق صرف جرمنان نوں ای اے۔ جرمنان نوں اپنے خالص خون اُتے ڈاڈا ہاما سی، اوہ انگریزاں نوں وی اپنے تل تے نہیں سمجھدے سن۔ اوس ویلے انگریزاں ڈھی دنیا اُتے راج کر رہیا سی۔ ایس لئی قدرتی طور تے جرمنی دا برطانیہ نال منگنا لگنا یقینی ہو گیا سی۔

انج تے 1930ء توں پچھوں ای جرمنی نے اک واری فیر اپنیاں فوجاں نوں نویں اسلحے بارود نال مسلح کرنا شروع کر دتا سی۔ پراوس ویلے ہر پاسے ڈاڈھی تھر تھلی پے گئی جدوں سینکڑاں بمبار تے لڑاکے جنگی ہوائی جہاز تیار کر کے جرمنی دنیا دی سب توں تگڑی ایئر فورس دا مالک بن گیا۔ کئی براعظماں وچ دُور دُور تیک کھلے برطانوی راج دا تخت یعنی لندن ہر ویلے جرمن بمباراں دے نشانے وچ آ گیا سی۔ ایس خبر نے برطانیہ دے بادشاہ جارج تے اوہدے فوجی جرنیلاں دی نیندر حرام کر دتی سی۔ جرمن بمباراں دے حملے دے ڈر پاروں انگریز کاربگراں اپنی محنت کیتی جے چھیتی ای رائل ایئر فورس کول اجیہے لڑاکا ہوائی جہاز موجودن جیہناں وچ اٹھ (8) مشین گناں لایاں جاسکدیاں سن تے اوہناں دی زبردست مارتوں دشمن بمباراں دا بچنا دکھاسی۔ فیروی انگریزاں نوں جرمنی دے اچانک ہوائی حملے دا دھڑکا لگیا رہندا سی کیوں جے مسئلہ ایہہ سی کہ ایہہ جیہے ہوائی جہاز تے اوہناں نوں اڈاون والے اُتے گنتی وچ گھٹ سن، جد کہ لوڑ ایہہ سی پئی گھٹو گھٹ اک

ہوائی دستہ ہر ویلے برطانوی بندرگاہوں دی راکھی کرن لئی ہوا وچ موجود رہوے۔ اوس ویلے تیک انج نہیں سی کیتا جاسکدا۔ ایس لئی کوئی اجیہی شے ڈاڈھی ضروری جاپی جیہڑی ویری بمباراں دے ہوائی حملے توں ایناں چر پہلاں خبر دے دیوے کہ ہوائی اڈیاں اُتے تیار کھلو تے پائلٹ اپنے جہازاں نوں اوہناں دے مقابلے لئی ہوا وچ لیا سکے۔

کئے ای چر تیک برطانوی سائنس دان اک اجیہی مشین ایجاد کرن دا جتن کر دے رہے جیہدے وچوں نکلن والی ”موت شعاع“ (Death Ray) اوہناں دے خیال موجب اپنے راہ وچ آون والی ہر شے نوں ملیا میٹ کر دیوے گی۔ ایہہ تجربے تے اُگایا ناکام رہے پر 1935ء وچ اک برطانوی سائنس دان سروائسن واٹ اپنے تجربات دے وچکار رب سببی اک اجیہی مشین بناون وچ کامیاب ہو گیا جیہدے وچوں نکلن والیاں شعاعاں سکنتاں وچ دُور دُور دیاں شیواں نال ٹکرا کے واپس آجان دیاں سن تے اوہناں اُتے بھیڑے موسم یاں ہیرے داوی کوئی اثر نہیں سی ہوندا۔ سروائسن واٹ نے ایس حیران کردین والی مشین دا ناں ”ریڈیو لکیشن سسٹم“ رکھیا۔ ایہہ کاڈھ جنگی لحاظ نال بوہت فائدے مند سی۔ ایس لئی انگلینڈ والیاں چھیتی ای چو کھ لکویں طریقے نال اپنیاں لہندیاں بندرگاہاں دے نال نال اجیہی سسٹم نوں چلاون والے پنچ سٹیشن قائم کر دتے جیہڑے بعد وچ چین ہوم (Chain Home) دے ناں نال مشہور ہوئے۔

برطانیہ نے دو جی عالمی جنگ دے شروع ہونداں ساراں اپنیاں لہندیاں سرحداں دے نال چین ہوم سٹیشناں دی گنتی ودھا دتی سی۔ فیر 1940ء وچ جدوں فرانس وی ایس عالمی جنگ وچ کد پیا تے برطانیہ نوں اپنی جنوبی بندرگاہاں ول دی اجیہی کئی سٹیشن قائم کرنے پے گئے۔

برطانیہ نے ایس مڈھلے ریڈار سسٹم نوں بوہت رازداری نال جنگ دے اک خطرناک ہتھیار دے طور ورتیا۔ ایہہ پہلا ریڈار سسٹم بھانویں انج کل دے ریڈار نالوں بوہت سادہ تے گھٹ رینج والا سی پر ایہدی ویلے سرمد پاروں رائل ایئر فورس نوں دور پار انگلستان (English Channel) اُتوں اُڈ دے آؤندے جرمن فائٹراں تے بمباراں دا اوہدوں ای پتا لگ جاندا سی جدوں اے اوہ برطانوی سرحد توں بوہت دُور ہوندے سن۔ ایس لئی برطانوی لڑاکے ہوائی جہاز ایہناں ہڈا بڈن والیاں نال بھیڑ کر لئی فضا وچ آؤن جوگ ہو جان دے سن۔ کئی واری تے برطانوی راکھے ہوائی جہاز جرمن حملہ آوراں نوں راہ وچ ای ڈک کے تباہ کر دیندے سن۔ یاں اوہناں نوں بچھا نہہ پرتن تے مجبور کر دیندے۔ ایس ایجاد نے جرمنیاں نوں ڈاڈھا پریشان کر دتا سی۔ اوہناں نوں سمجھ نہیں سی آؤندی کہ اوہناں دے خفیہ ہوائی حملیاں دی کون مخبری کر دیندا اے۔ دو جے پاسے برطانوی فضا نیہ دے بمبار طیارے سمندر وچ دُور دراڈے تر دے دشمن دے بحری جہازاں نوں اپنے ”ریڈیو لکیشن سسٹم“ راہیں لھ لھ کے اوہناں اُتے جا پڑ دے تے بمب مار مار کے اوہناں نوں سمندر وچ ای غرق کر دیندے۔ برطانوی بمبار ویلے سرتے ٹھیک تھاں بمباری کر کے جرمن فوجی ٹھکانیاں، اسلحہ بناون والیاں فیکٹریاں تے صنعتی شہراں نوں تباہ برباد کر دے رہے۔ ایہناں تباہیاں نے جرمنی دالک تر وڑ دتا سی تے فضاواں وچ رائل ایئر فورس دی برتری جنگ منگن توں پہلے ای ثابت ہو گئی سی۔ ایہہ اک حقیقت اے کہ دو جی عالمی جنگ جتن وچ ریڈار دی ویلے سرا ایجاد نے اتحادی فوجاں دا بوہت سا تھ دتا سی۔

جے ریڈار دی کاڈھ بارے تاریخی تے سائنسی حوالیاں نال گل کریئے تے پتا لگدا اے پئی ریڈار دا بننا کوئی اتفاقی واقعہ یاں اک دو وناں دے وچ کیتے تجربات دا پھل نہیں سی سگوں ایہہ ایجاد دُنیا دے کئی نامی گرامی سائنس دانوں دی ورہیاں بدھی کھوج دیا سی۔ 1831ء وچ سب توں پہلاں مشہور سائنس دان جیمز کلیرک میکس ول نے ریاضی دے حساب کتاب نال ثابت کیتا سی کہ ”ریڈیو لہراں“ روشنی دی

رفتار نال سفر کردیاں نیں تے انجے ای اپنے راہ وچ آون والی ہر شے نال ٹکرا کے پچھانہہ پرندیاں نیں۔

میکس ول توں مکروں 1888ء نوں جرمنی وچ عملی تجربے کردیاں اک سائنسدان ہینرچ ہرٹز نے ایہہ ثابت کردتا پئی ”ریڈیولہراں“ مصنوعی طور تے وی پیدا کیتیاں جاسکدیاں نیں۔ ہرٹز نے اپنے آلیاں نال اجیہاں ”ریڈیولہراں“ پیدا کر کے وی دکھائیاں جیہڑیاں مسال دو چار فٹ دُور تیک ای آپڑسکدیاں سن۔

1895ء وچ عظیم سائنس دان مارکونی نے لمے رینج (Long Range) اُتے ریڈیولہراں گھلن دے تجربیاں دا اک لمّا چوڑا سلسلہ شروع کیتا۔ اوہنے ہرٹز نالوں چنگ ساز و سامان ورتیا تے اوڑک اوہ طاقتور ریڈیولہراں پیدا کرن وچ کامیاب ہو گیا۔ مارکونی دیاں بنائیاں ریڈیولہراں اینیاں نگڑیاں سن کہ اوہدے نشر کیتے گئے سگنل (Signal) گھٹ دودھ دوا ہزار میل لمبے بحر اوقیانوس نوں وی پار کر کے امریکہ وچ آپڑ گئے سن۔ اوہوں مارکونی نے جیہڑی پیشین گوئی کیتی سی اوہ بعد وچ اجو کے ریڈار تیک اپڑن دی پگڈنڈی ثابت ہوئی سی۔ اوہنے آکھیا سی پئی ایہہ ریڈیولہراں اک دیہاڑے میلاں دُور دیاں شیواں دے ہون دا سُوہ لین لئی ورتیاں جاوَن گیا۔

مارکونی نے ریڈیولہراں بارے اپنی کھوج جاری رکھی تے 1925ء وچ اوہ اجیہاں ریڈیولہراں نشر کرن وچ کامیاب ہو گیا جنہاں دے جوابی سگنل توں اوہنے زمین تے فضا اُتے موجود اوزون دی حفاظتی پٹی دی اچیاں ناپی۔ اُنج تے ایہہ سارے کم مڈھلے ریڈار دے کارنامے ای دکھائی دیندے نیں۔ پر اصل حقیقت ایہہ اے پئی اُج دا ریڈار جیہڑا ہن اک خطرناک جنگی ہتھیار بن گیا اے اوہ نہ تے اوہوں اچے بنیاسی تے نہ ای سائنس دانان نوں پورا احساس سی کہ ایہناں ریڈیولہراں نوں ورت کے کوئی ایہوجیہی مشین وی بنائی جاسکدی اے۔

”ریڈیولوکیشن سسٹم“ وچ ریڈیولہراں نوں جنگی مقصد لئی ورتن دے طریقے دے موجد بھانویں انگریز سائنس دان ای سن پر اوہ جان دے سن کہ ریڈیولہراں دوجے یورپی ملکاں دے سائنس دانان لئی وی کوئی نویں شے نہیں ایس لئی اوہناں اپنی ایجاد نوں ڈاڈھا خفیہ رکھیا سی پر ایہدے بارے تکنیکی جانکاری امریکہ نوں دے دی گئی۔ امریکی سائنس دانان ایس سسٹم اُتے اپنی محنت کیتی پئی کجھ مہینیاں وچ برطانیہ دا ریڈیولوکیشن سسٹم دنیا دا سب توں طاقتور تے چوکھا خطرناک جاسوسی آلہ بن گیا۔ امریکیاں ایہدے وچ اینیاں جدتات پیدا کردتیاں کہ اوہ اصولوں ای اک نویں شے بن گیا۔ اوہناں ایہداناں وی بدل کے ”ریڈار“ (Radar) رکھ دتا۔ اج ایہوناں ای ساری دنیا وچ پَر چلت اے۔

بھانویں مڈھلا ریڈار دشمن ہوئی جہازاں دے حملے دا پہلاں توں پتلا ون لئی بنایا گیا سی پر ویلا لنگھن نال ایہدے توں ہور بوہت سارے کم لئے جان لگ پئے۔ اج کل ریڈار ہر ملک لئی علاقائی دفاع دا لازمی اُنگ ہون توں اُدعام شہری زندگی وچ روز دیہاڑے ورتی جاوَن والی مشین بن گیا اے۔ جنگ دے زمانے وچ ایہہ فوجاں نوں دشمن ہوئی جہازاں تے میزائیاں دے حملے دی وارننگ دیندا اے تے سمندر وچ تردے آؤندے دشمن بحری جہازاں دا ہزاراں میل دُور توں ای خطرہ دسد اے۔ ریڈار پہاڑ تے وادیاں وچ دشمن فوجاں دے پھیرے ٹورے بارے مسلسل اطلاعات دیندا اے تے ایہو ای ہوائی حملیاں وچ اپنے بمبار تے لڑاکے طیاریاں نوں نشانے اُتے صحیح ویلے بمباری کرن وچ مدد دیندا اے۔ ریڈار نے شہری ہوا بازی وچ وی اڈا ڈھیاں آسانیاں پیدا کردتیاں نیں۔ اج کل مسافر تے سامان ڈھون والے اُڈنے تے ترنے جہازاں دی رہنمائی لئی ایہہ اک انتہائی ضروری آلہ بن گیا اے۔ سنگھنے بدلاں وچ اوڈے بہوئے ترکھے ہوائی جہازاں نوں اک دوجے نال بھڑن توں بچان تے سنگھنیاں دھنداں وچوں گزر دے بحری جہازاں نوں سمندری چٹاناں تے وڈے وڈے

برفانی تو دیاں نال نکران توں بچان لئی ایہوای ورتیا جا رہیا اے۔ ایہنے بندرگا ہواں تے ہوائی اڈیاں دے کم نوں وی ڈھیر سوکھا کر دیتا اے۔ ایہہ دُور دراڈے سمندری جہازاں نوں ساحل ول آؤن لئی صحیح راہ دسد اے نالے ہوائی جہازاں نوں ہمیرے تے بھیڑے موسم وچ ہوائی اڈے اُتے اُترن لئی مدد دیندا اے عام شہری ورتاؤ وچ ریڈار محکمہ موسمیات دے کم آؤندا اے، محکمہ موسمیات آؤن والے موسماں داریدار راہیں گویڑا لاکے پشین گونیاں کردا اے۔ جدید ترین ریڈار سائنس دانان نوں خلا وچ وڈے وڈے راکٹ تے خلائی سٹیشن گھلن وچ مدد کردے نیں۔ چن دی سطح اُتے خیر خیریت نال اُترن والے امریکی خلا باز وی ریڈار راہیں ایہہ کارنامہ کردکھاؤن دے قابل ہوئے سن۔ دن بدن نویاں تیکنیکاں ورت کے ریڈار کولوں نت نویں کم لئے جا رہے نیں تے ویلے دے نال نال ایہدے گن ودھدے جا رہے نیں۔ ایس لئی ایس ویلے مستقبل دے ریڈار دے بے حد انوکھے کماں بارے پشین گوئی کرنا وی اوکھا ہو گیا اے۔

(ریڈار)

حسین شاد

پورانان محمد حسین شاد تے حسین شاد قلمی ناں اے۔ 24 فروری 1936ء نوں چکوکی ضلع جالندھر (مشرقی پنجاب بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مذہبی تعلیم ہوشیار پور (بھارت) وچ حاصل کیتی۔ 1947ء نوں قیام پاکستان ویلے گوجرانوالہ دے اک پنڈ وچ آن و سٹے تے میٹرک دا امتحان گوجرانوالہ توں پاس کیتا۔ بعد وچ پنجاب حکومت دے پی ڈیوڈی محکمہ وچ ملازم ہو گئے۔

سرکاری ملازمت دے نال نال اوہناں نے لکھن پڑھن دا کم وی جاری رکھیا۔ کہانی، ڈرامہ تے شاعری ایہناں دے میدان نیں۔ اوہ ریڈیو تے ٹیلی ویژن دے پروگراماں دی کمپیئرنگ وی کردے نیں۔ اوہناں دے کئی ڈرامہ سیریل پنجابی زبان وچ ٹیلی کاسٹ ہوئے نیں۔ ریڈیو پاکستان دے پروگرام ”سوہنی دھرتی“ وچ اوہناں دی آواز کئی ورہیاں توں گونج رہی اے۔ اوہ جنگ اخبار وچ ”راوی رت“ دے عنوان نال پنجابی کالم وی لکھ رہے نیں۔ ماہنامہ لہراں لاہور تے ماہنامہ پنجابی ڈائجسٹ لاہور دے مدیر وی رہے نیں۔

اوہناں دیاں پنجابی کہانیاں دا مجموعہ ”شہر تے سفن“ تے شاعری دا مجموعہ ”موسم نیلی باردا“ شائع ہو چکا اے۔ پر اوہناں دا خاص میدان کہانی کاری اے۔ اوہناں نے پنجابی افسانے نوں نواں اسلوب تے نویں موضوع دتے نیں۔ اوہناں نوں اپنے فن اُتے پورا پورا عبور حاصل اے۔ اوہناں دے موضوع ساڈے معاشرے دے ہوندے نیں تے کردار وی جیوندے جاگدے چلدے پھر دے محسوس ہوندے نیں۔ حسین شاد نے عام طور تے نچلے تے درمیانے طبقے وچوں اپنیاں کہانیاں دے مضمون لئے نیں۔ اوہ تنقیدی حوالے نال وی اپنا اک مقام بنا چکے نیں۔

گھسٹمیل چانن

شب تو کدھرے خیالاں دی دُنیا وچ گواچ گئی سی، دُور پار دے ویلیاں دی انھی گنگی دُھند وچ۔ شبانہ بُوہے دی سردل اُتے بیٹھی ویہڑے وچ کھلے ہنیرے وچوں گواچی ہوئی شب توں پئی بھال دی سی۔ ویہڑے دے کھلے ہوئے ہنیرے وچ پرے کر کے باہر کھلن والے بُوہے دے کول ایویں تھوڑا جتاں تے گھسٹمیل جیہا چانن اُبھر داتے بتا ہو جاندا سی۔ اصل وچ ویہڑے دی ایس ٹکرے سٹاں (7) ورہیاں دی عمر دا اوہدا اِنکا ویر زمین اُتے لیکاں واہن دی کسے بے مقصد کھیڈ وچ رُجھیا ہو یا سی۔ شبانہ نوں دکھ ہو یا اوہدا شب تو والا روپ دی ایسے طراں دے کئی بے مقصد کھیڈ کھیڈ دار ہندا سی۔ شبانہ جوان ہوئی تے شب تو اوہدے نالے ای سی۔ اچے دو ہفتے پہلاں تانیں اوہدی ماں اوہنوں شب تو آکھدی آکھدی اک دم چپ جیہی کر گئی سی۔ ہُن کوئی وی اوہنوں شب تو نہیں سی آکھدا۔ اوہدی ماں جس ویلے شب تو کہہ کے واچ ماردی سی تے اوہنوں اِنج لگدا سی جو ویں ویہڑے وچ کنیاں ساریاں بائیاں ہسن لگ پئیاں ہون تے شبانہ اوہناں اُتے حکم چلا رہی ہووے۔ پراج شبانہ دیلیز اُتے بیٹھی ہنیرے ویہڑے وچ جیہدی اک ٹکر وچ اوہدے ویر دی موجودگی نے گھسٹمیل جیہا چانن کیتا ہو یا سی اپنے توں وچھڑی ہوئی شب توں بھال دی پئی سی۔ اوہنوں شب تو دے ہاسے اوہدے رو سے تے اوہدیاں صداں اُڑیاں مُڑ مُڑ یاد آوندیاں سن۔ یاداں جیہناں دا کوئی وجود نہیں ہوند۔ جیہناں نوں تسیں پھر کے کول نہیں بٹھاسکدے۔ یاداں تے پرے کھلوتیاں پینترے بدل بدل کے جھکائیاں دیندیاں رہندیاں

نیں تے بندہ اپنی بے وی تے مجبوری دے دکھ جرن توں سوا کچھ وی نہیں کر سکا۔

شبانہ نے اپنے سرنوں اک زور داہلونا دتا، یاداں دی گنڈھ نوں پرے سُٹیا اپنے کھلے ہوئے خیالاں تے گواچی ہوئی روح نوں سمیٹیا، فیر بڑے گوہ نال لیکاں الیکدے آفتاب ول تکیا۔ ایہنوں جوان ہوندیاں کتے ورہے لگن گے۔ کس طراں راتوں رات ایہہ اک چانن مینار وانگوں اُسرے ویہڑے دیاں کندھاں توں اُچّا ہوسکا اے۔ کس طراں ایہہ میرا تے ایس گھر دار اکھا بن سکدا اے۔ کس طراں میرے پیو دے گواچے خاندان دی نشانی بن کے اوہدے ہون دی گواہی دین جوگا ہووے گا۔ خوف تے بے یقینی نے آفتاب دے چانن وجود نوں حالے تائیں شبانہ دیاں نظراں وچ گھسٹیا جیہا کیتا ہو یا سی۔

شبانہ نوں بے یقینی تے بے وساہی دے اُنھے کھوہ وچ اوہدا وڈا بھرا انور ایس طراں لٹکا گیا سی کہ اتانہہ اُبھرن دی اوہدے وچ سکت ای باقی نہیں سی رہی۔ اوہ سوچدی سی کہ ماں نوں انج نہیں سی کرنا چاہیدا۔ اوہنے سارا پیار تے مکمل حیاتی اک پل وچ ای انور اُتوں واردتی سی تے اپنی شہو واسطے کچھ وی نہ چھڈیا۔ سگوں اوہدے کولوں تے اوہدا اپنا آپ وی کھوہ لیا۔ شہو تے ہن کدھرے ہے ای نہیں۔ ہن تے بس شبانہ ای رہ گئی اے جیہڑی بے یقینی تے بے وساہی دے اُنھے گنگے کھوہ وچ لٹکی پئی اے تے اوہدا نگا ویرا یہناں دکھاں توں انجان اے۔ اوہنوں تے اُکا پتا نہیں اے کہ اوہدی بھین کیہڑے کھوہ وچ کُھب گئی اے۔ نہ اوہ اوہنوں ایس اُنھے کھوہ تے گنگے کھوہ وچوں کڈھن جوگا اے تے نہ ای واج مار کے حوصلہ دین جوگا اے۔ اوہ تے آپ کسے ویلے وی کھیڈن واسطے چن مگ سکدا اے۔ میری حیاتی داتے اوہ آپوں چن اے پر پہلیاں تاریخاں دا چن چودھویں دا ہون لئی تے حالے بڑیاں ای کالیاں راتاں میری اڈیک دی راہ وچ کھلوتیاں ہو یاں نہیں۔ اڈیک وی لائی ای جاسکدی اے۔ تانگھ وی لگ سکدی اے پر ایہہ بے یقینی، ڈر، خوف اُن ڈٹھیاں رُتاں دا ڈر خوف پر اوہ تے چودھویں دا چن سی۔ انور تے پورے گھر دا نکھر یا ہو یا چانن سی خیر اوہنے اپنے آپ نوں آپ گرہن لالیا۔ اپنا سُھن، اپنی جوانی اپنا جو بن بھریا چانن آپ گوالیا۔ اوہنے اپنے آلے دوالے زہری دھوئیں دے کالے بدل انج کھارے کہ اوہ اپنے سارے وجود سمیت گواچ گیا۔ اپنے سلکھنے لہو وچ زہریاں زہر بھر لیا تے میرے لئی ہنیرے ای ہنیرے، ڈر، خوف، بے یقینی تے لمی جدائی تے اڈیک ایہو ای مقدر اے۔

کدے سوہنے دن سن خوشحالی تے ہاسے ٹوت دی گوڑھی تے سحری چھاں وانگوں سارے گھر وچ کھلے ہوئے سن۔ انور دیاں گلاں مٹھیاں، پیاریاں ہاسیاں بھریاں، شان امی دکھری سی اوہناں دے گھردی۔ اک دن پتا نہیں کس طراں ظالم پھرا تریا، انور نے ٹھک کر کے باہر بوہا کھولیا تے اوہدی زبان وچوں نکلیں والے اکھر زخمی سن تے وڈھے نکلے ہوئے۔ کسے نوں کچھ وی سمجھ نہ آئی۔ شبانہ حیران تے ماں پریشان۔ اکھراں دی وڈھ ٹک ودھدی گئی۔ اوہدے چہرے دا چانن تے رنگ سواہ ورگا پھکا ہو گیا تے اوس ویلے پتا لگا کہ انور تے ہیروئن پیندا اے۔ ماں تے شبانہ دے مونہوں ہوکا جیہا نکلیا۔ اتلا ساہ اُتے تے تھلے داساہ تھلے۔ ماں نے دو ہتھ سِر وچ ماری۔ بھین نے ہتھ سینے اُتے رکھ لیا جیہدی محراب تھلے دل دافانوس زور زور دی ڈولیا۔

دیلیز اُتے بیٹھی شبانہ نے بے دھیانی وچ اپنے متھے تے لگے پھٹ دے نشان نوں ہتھ لایا تے زخم جویں اک دم جاگ پیا ہووے۔ اوہ سکولوں پڑھا کے آئی سی۔ بوہے تیکر آن دا کسے نوں پتا وی نہ لگا۔ انور زخمی لفظاں نال کچھ کہہ رہی سی تے کمرے دیاں شیواں نوں ایدھر اُدھر سٹ رہی سی۔ اوہدا وجود وی اوہدے لفظاں طراں بے لہو لگدا سی۔ بے یقینا ڈانواں ڈول۔

”توں۔۔۔۔۔توں کیوں نہیں سمجھدی ماں‘ مینوں کتنی زیر..... زبردست ضرورت اے پیسیاں دی‘ ماں میرے اندر دے سینے وچ، میرے سارے وجود وچ جو کھاں اتر آیاں نیں جتنی دیر تائیں دھواں ہیر وٹن دا دھواں میریاں رگاں وچ نہیں اترے گا۔ ایہہ جو کھاں میری رت دے گھٹ بھر دیاں رہن گیاں۔ میری نس وچ چونڈھیاں وڈھ دیاں رہن گیاں۔ ماں بچالے مینوں‘ اللہ دے واسطے پیسے دے مینوں پیسے دے ماں۔“

انور نے اپنے کنڈے ہتھاں نال ماں دی چادر دے پتلے نوں پھڑپھڑایا ہویا سی۔ اوہدا سارا وجود وی کنب رہیاسی اوہ چادر نوں زور زور نال بلونے دے رہیاسی تے ماں دی چادر سرتوں ڈھلک کے اوہدے پیراں اُتے ڈگ پئی سی۔ ماں نے الماری وچوں اپنا بٹوا کڈھیا تے انور نے اوہ بٹوا ماں کولوں کھوہ لیا تے پاگلاں وانگوں وحشیاں دی طراں بٹوے چوں سارے نوٹ کڈھ لئے تے بے واتا وڈے بٹوے ول بھیج ٹریا۔ اوس ویلے شبانہ بوہے وچ اوہدا راہ ڈک کھلوتی۔ پر انور اُتے وحشت سواری۔ اوہ خورے ساریاں رشتیاں دا تقدس دھوئیں وچ گواچکیا سی۔ اوہنے اپنے پورے زور نال شبانہ نوں دھکا دے کے پرے سٹ دتا تے باہر ول نس گیا۔ شبانہ داسر بٹوہے نال ٹکرا کے ذخمی ہو گیا۔ رت دی پھوارگی پر شبانہ فیروی انور دے چکھے نس پئی۔ اوہدا کالر پچھوں پھڑکے کھچیا۔ ”نہیں جان دیاں گی میں تینوں پیسے واپس کر دے ماں نوں، کیوں ڈاکو بن گیا ایں اپنے اہی گھرنوں لٹ رہیا ایں۔“ انور نے اوہنوں فیراک دھکا دتا تے شبانہ پچھوں ڈگ پئی ماں نے اگانہہ ودھ کے سانجھ لیا۔ پر انور نس گیا سی۔ لہو نال رنگے مٹھے نوں ماں نے اپنی چادر دے پتلے نال صاف کر کے ذخم اُتے چٹی بندھ دتی۔

ایس توں مگروں انور نوں گھر لٹنوں کوئی نہ روک سکيا۔ اوہ ہیر وٹن دے نشے وچ ڈبا گھر وڑا تے سبھ کجھ ہونجھ کے لے جاندا۔ شبانہ تے ماں نکلے آفتاب نوں اپنی جھولی وچ لٹکا لیندیاں۔ کدھرے انور دے مکروہ پر چھوئیں آفتاب نوں وی گرہن نہ لادین۔ انور خالی تے بے وادیاں اکھاں نال سبھ نوں تکدا تے گھرنوں لٹ پٹ کے لے جاندا شبانہ تے ماں نوں بے آسراتے کمزور ہون دا دکھ دے کے مڑا اوس دن ای آؤندا جس دن فیرا وٹنے لٹ مار کرنی ہوندی۔

انیر گھر اُڑ گیا۔ گھر دا بھانڈا ٹینڈا، ماڑا موناجیہز افیر نیچراوہ گہنے لٹے سبے اوہنے ہونجھ کے دھوئیں راہیں اُڑا دتے۔ گھر دے نال نال ماں دھی دے پرس تے سوٹ کیس وی خالی ہو گئے۔ دکھاں درداں نال اکھاں وچ بے آسی دی دھوڑ دورتائیں کھل گئی۔ جے ہنجوواں دے پانی نوں خشک کر دتا۔ جدوں کجھ وی باقی نہ بچیا تے انور نے گھر آؤنا ہی چھڈ دتا، اوہ کدھرے نشے باز اں دے ڈیریاں تنگی زمین اُتے بن پانی دی مچھی وانگوں تڑپا پیرا ہندا تے ایہہ آس لائی رکھدا کہ خورے کوئی پرانا بلی اوہنوں ہیر وٹن بھرے سگریٹ دا اک ادھ سوٹا لواد یوے پر کون۔ سبھ نوں اپنی اپنی پئی ہوئی سی۔ ہر کوئی اپنی سولی اُتے آپ اہی لٹکیا ہویا سی۔ بے رحمی تے بے مروتی دے ایہہ موسم اوہدے ذہن دیاں باریاں وچوں جھانکدا۔ اوہ واپس گھر پر تن داسو چدا پرہن خورے تو بہ دے ویلے بیت چکے سن۔ گھر جان دی ہمت ہُن نہ اوہدے جُتے وچ سی نہ روح وچ تے نہ اوہدیاں اکھاں وچ سی بے جان لاش زمانے دیاں ٹھوکر اں وچ تے بے رحم سمے دے پیراں تھلے مدھولی ہوئی۔ اوہنے اپنیاں اکھاں بند کر لئیاں ساہ گوا دتا تے روح خالی کر لئی ہمیش لئی۔

گھر انور دی لاش اپڑی تے شبانہ دیاں اکھاں تے ماں دا دل پاٹ گیا۔ گھروں دو جنازے چلے گئے۔ انور گھروں باہر رہندا سی تے شبو ماں دے آسرے جیوندی سی۔ انور جیوندی سی تے ماں روز مردی سی۔ اج اوہ مر گیا تے ماں دار و زامر نا جیونا تک گیا۔ اوہ ایسی موت مر یا

جیہڑی مانواں نوں بے موت مار دیندی اے تے بھیناں نوں بے آسرا کر دیندی اے۔

شبانہ گھر دے بوہے دی سردل تے بیٹھی گواچی ہوئی شبونوں بھال دی سی یاں ماں دی اڈیک وچ سی یاں فیر اپنے جوان بھرا دے آون دی آس لاکے بیٹھی سی جیہڑا ظالم نشے دی پھانسی چڑھ گیا سی۔ اوہ بھرا جیہڑا بھرے گھر دارا کھاتے اوہدے موئے پیو دی نشانی سی۔ کون کیہنوں پچھے کہ شبانہ توں کیہدی آس تے دلیز تے بیٹھی ایں۔ کدی گئے وی مڑ کے آئے نیں۔ اوہدیاں خالی اکھاں وچ سوائے خوف دے کچھ نہیں سی۔ پر دُور پرے ویہڑے دے ہنیرے کونے وچ آفتاب دا گھسمیلا چانن ہولی ہولی کھنڈا جا رہی سی۔ اوہدیاں بے جان اکھاں وچ روشنی دی اک لکیر ابھر رہی سی۔ ”آفتاب دا چانن“ اوہدی روح وچوں اک آس بھری آواز ابھری۔ ایہہ چانن ای میرا کل اے اوہدے آلے دوالے کھلری بے یقینی تے بے وساہی، ڈرتے خوف دے ہنیریاں دی تنی ہوئی چادر وچوں روشنی دیاں کرناں اوہدے چہرے اُتے پے رہیاں سن۔ انج جا پدا سی جویں اوہنے گواچی ہوئی شبونوں لھن دی راہ لھئی ہووے۔ میرا ویر، میرا آفتاب آون والی بھلک وچ ضرور چمکے گا۔ گھر دے سارے ہنیرے مک جاون گے۔ کوئی موت دا سودا گرا بہدیاں رگاں وچ زہر نہیں اُتار سکے گا۔ میں اوہ ہتھ توڑ دیاں گی جیہڑا ایس آفتاب نوں گہناون دی کوشش کرے گا۔ اوہنے اگانہہ ودھ کے آفتاب نوں اپنی چادر دی بکل وچ لکولیا۔ ایہہ گھسمیلا چانن چودھویں رات دا چن بنے گا۔ انج جا پدا سی جویں اوہنے اپنے پورے کل نوں محفوظ کر کے شبونوں لھ لیا ہووے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر 3 مئی 1937ء نوں مالاکنڈ ڈویژن دے ضلع دیر دی تحصیل اچ دے اک پنڈ کوئی گراں وچ سید برکت علی شاہ ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اچ، بٹ خیل مردان تے پشاور توں حاصل کیتی۔ 1954ء وچ میٹرک پاس کرن مگروں نہر دے محکمے وچ ملازم ہو گئے۔ 1958ء وچ لاہور آئے۔ بی اے بی ٹی کرن مگروں 1962ء وچ سکول ٹیچر مقرر ہو گئے۔ اسلامیہ ہائی سکول ملتان روڈ دے ہیڈ ماسٹر رہے۔ فیر سیکرٹری ہارٹ سکول، ٹمپل روڈ دے پرنسپل رہے۔ جتھوں 1997ء وچ ریٹائر ہوئے۔

اوہناں دیاں انتظامی صلاحیتاں ای اوہناں دیاں تحریراں نوں منظم تے سوہنیاں بنادیندیاں نیں۔ آپ دی مادری زبان پشتو اے پر اوہ جدوں دے پنجاب وچ آئے پنجابی زبان تے ادب دی سیوا اک اُپے تے سچے جذبے نال ایس انداز وچ کیتی کہ اوہ خالص پنجابی ای لگن لگ پئے۔ ایسے جذبے پاروں 1976ء وچ ایم اے پنجابی کیتا تے پنجاب دیاں لوک رسماں، لوک عقیدے تے لوک ڈرامے دے حوالے نال بوہت اُچی پدھر تے تحقیقی تے علمی کم کیتا۔ ہن تک اوہناں دا شعری مجموعہ ”دل دیاں پیڑاں“ 1966ء وچ شائع ہویا۔ ایس توں وکھ ”کھلے موتی“ نثری مضموناں دا مجموعہ 1966ء وچ تے ”پنجابی کمپوزیشن“ شائع ہوئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے معیاری رسالے ”لہراں“ راہیں پنجابی زبان دی خدمت کر رہے سن اوہ 2011ء نوں اپنے خالق حقیقی نال جاملے۔

پنجاب دیاں لوک رسماں

لوک رسماں اصل وچ ساڈی رہتل دیاں ای پیداوار نیں تے کسے وی معاشرے دے اچھے تے بُرے وسیب تے وسنیکاں دی امیری یاں غربتی دا شیشہ وکھان والیاں ہوندیاں نیں۔ ایہہ چنگیاں وی ہوندیاں نیں تے بُریاں وی۔۔۔۔۔ سادہ وی تے گنجھلدار وی۔۔۔۔۔ لوکاں تے بھار پان والیاں وی تے اوہناں دا بھار ہولا کرن والیاں وی۔۔۔۔۔ سماجی حالت نوں خوشگوار بنان والیاں وی تے ایہنوں تباہ برباد کرن والیاں وی۔۔۔۔۔ سگوں انج آکھنا چاہیدا اے کہ مجموعی طور تے ملک تے قوم دی اُساری کرن والیاں وی تے بعض حالتاں وچ ایہنوں گراوٹ دے ڈوگھے کھڈیاں وچ سٹن والیاں نیں۔ لوک رسماں بھانویں کوئی قنون تے نہیں ہوندیاں پر فیرو دی ایہہ قنون نالوں ودھ وقعت تے اہمیت رکھن والیاں لکھن پڑھن وچ آئیوں بناں ای سینہ بسینہ چلدیاں رہندیاں نیں۔ لوک رسماں دُنیا دے ہر ملک تے ہر خطے وچ ہوندیاں نیں۔ ایہہ وکھری گل اے کہ مختلف ملکاں وچ ایہناں دیاں شکلاں وکھو وکھ ہون ایہہ رسماں سماج دا اٹوٹ انگ ہوندیاں نیں۔ کئی واری کجھ اصلاح پسند لوک رل کے جے کسے بھیڑی تے مکروہ قسم دی رسم نوں مکانا چاہن وی تے مکا نہیں سکدے کیوں جے ایہہ رسماں لوکاں وچ ایہناں رچ مچ گئیاں ہوندیاں نیں کہ ایہناں نوں مکان دا جتن کرن والے نوں پاگل سمجھیا جاند اے۔ خاص کر کے پنجاب دے واسی تاں صدیاں توں ایہناں نوں نک دامن ملے بنائی پھر دے نیں تے ہر حال وچ ایہناں نوں اپنان تے پورا کرن دی کوشش کردے رہے نیں۔۔۔۔۔ جدوں تاں ساڈے پرانے زمانے توں چلدے ایہناں رواج نوں پورا نہ کیتا جاوے ساڈی عزت قائم نہیں رہندی۔ نک لتھ جان دا ڈر ہوند اے۔ سگوں کئی

وارتاں ایک نیک دی خاطر تن من دھن دی بازی وی لادتی جاندی اے۔ ساڈے ایٹھے عام طور تے شادی ویاہ دیاں رسماں بڑیاں دھوم دھڑکے نال منائیاں جاندیاں نیں۔ پر ایس دھوم دھڑکے دانشتہ لکھدیاں سارای قرض لئی ہوئی رقم دیاں سود سنے بھاریاں قسطن اتارن دا مسئلہ پیش آؤندا اے تاں شادی خانہ آبادی دی تھاں خانہ بربادی دانقشہ بن جاندی اے۔ جیہڑے بندے دی شادی اُتے قرض لیا گیا ہوندا اے اوس وچارے دا ایس قرض دی واپسی کردیاں کردیاں لک دوہرا ہو جاند اے۔ ایسے گیڑ وچ اوہدی اولاد جوان ہو جاندی اے تے فیر اوہ اپنی اولاد دیاں ویاہواں شادیاں اُتے اوہو کچھ کردا اے جیہڑا کچھ نیک رکھن لئی اوہدے ماپیاں کیتا سی۔ تے ایہہ چکر انجے اگلیاں کئی پیڑھیاں تائیں چلدا رہندا اے۔

لوک رسماں دے کچھ نقصان وی نیں تے کچھ فائدے وی۔ مثال دے طور تے پنجاب وچ ورتن بھاجی نوں خاص اہمیت حاصل اے۔ ایہہ اصل وچ رہتل دالین دین اے۔ جے انج تسمیں کسے دی شادی یا خوشی غی دے موقعے اُتے کچھ درت درتا آئے اوتے کل کلاں نوں اوہ تہاڈے کسے ایہیے موقعے اُتے تہاڈے نال تہاتھوں ودھ ای ورتے گا۔ یعنی تہاڈی دتی ہوئی رقم توں کچھ ودھ رقم ای تہانوں دے کے جاوے گا۔ انج وکھو دکھ موقعیاں اُتے تسمیں لوکاں نوں تھوڑا تھوڑا کر کے جو کچھ دیتا ہوندا اے اوہ اک مٹھ تہانوں اوس ویلے مل جاند اے جدوں تسمیں کوئی ویاہ شادی کردے او۔ اوس خوشی دے موقعے اُتے تسمیں جیہڑا خرچ کرنا اے اوہا چنگا چوکھا حصہ تہانوں موڑ ویں بھاجی راہیں مُڑاؤندا اے تے انج تہاڈے اُتے قرض دا بھار ہولا ہو جاند اے۔ بعض تھانواں اُتے ایس نوں ہور بہتر شکل وچ ورتوں وچ لیا جاند اے۔ مثال دے طور تے عقیقہ یا ورہے گنڈھ (ساگرہ) دے موقعے اُتے تہاڈی ورتی ہوئی رقم مُڑاؤے گی تے ایس رقم نال تہاڈی کوئی ویلے دی لوڑ پوری ہو جاوے گی۔

انج پنجاب دیاں لوک رسماں وچ معاشرتی لین دین دا معاملہ اے۔ اوہدے وچ عورت نوں خصوصی اہمیت حاصل اے۔ عورت بھانویں دھی ہووے، نوہہ ہووے، ماں یاں بھین ہووے۔ ویاہ شادی یا کسے خوشی دے موقعے اُتے ایہنوں سبھ توں ودھ حصہ ملدا اے۔ ایہہ شاید ایس لئی کہ ساڈے ایٹھے پُتر اں دی نسبت دھیاں نوں جائیداد وچ حصہ نہیں ملدا۔ جے ملدا وی اے تے نہ ہون دے برابر تاں ای ایہہ رسم بنائی گئی پئی جن توں لے کے مرن تائیں ایہنوں مایاں ولوں کچھ نہ کچھ ملدا ای رہوے۔ سگوں ایہدے مرن مگروں وی دوہتریاں نوں نالکیاں ولوں کچھ نہ کچھ ملدا ای رہندا اے۔ فیر نرا خوشی دے موقعیاں اُتے ای نہیں سگوں اوہدے سوہریاں ول کسے ڈیرے دے چلانا کر جان ویلے وی اوہدے پیکیاں ولوں کچھ نہ کچھ ملدا اے۔ انج دیاں ہور وی کئی رسماں نیں جیہڑیاں رہتل دیاں کئی مسئلیاں نوں بڑے چچ نال حل کردیاں نیں تے ایہہ سماج وچ بڑی اچھی تھاں رکھدیاں نیں۔ ایہناں رسماں نوں تن حصیاں وچ ونڈیا جاسکدا اے:

(1) خوشی دیاں رسماں (2) غمی دیاں رسماں (3) عام رہتلی رسماں

ایتھوں دے وسنیک وی تن طبقیات وچ ونڈے ہوئے نیں:

1- اُچے درجے دے امیر کبیر سرمایہ دار تے جاگیراں والے

2- وچلے طبقے دے لوگ

3- پٹھلا تے غریب طبقہ

اُچے طبقے دے لوکی تاں ایہہ رسماں گج وچ کے مناندے ای نیں پروچکار لے تے پٹھلے طبقے دے لوکی وی ایہہناں رسماں رواجاً نون بھان وچ کوئی کسر نہیں چھڈ دے۔ ایس واسطے ایہہ رسماں اصل وچ تک دامستہ بنیاں ہوئیاں نیں تے جو یس تسی جان دے او پئی تک تے آخر ساریاں دے مونہہ اُتے لگا ہویا اے۔ ایس کر کے کیہ غریب تے کیہ امیر، ایہدی سنبھال نوں ساریاں نے اپنا دین ایمان بنالیا اے تے ایہہناں رسماں دے جال وچ سارے دے سارے انج جکڑے پئے نیں۔ پئی ایہہناں توں خلاصی مشکل ای نہیں سگوں نامکن جیہی نظر آؤندی اے۔ جیہڑا ایہہناں توں چھٹکارے داسوچے اوہنوں پاگل تے کجوس سمجھیا جاند اے۔ ایہہ رسماں وی لوک عقیدیاں وانگ اوس رلے ملے سماج دی پیداوار نیں جس وچ ہندو، مسلمان، سکھ تے عیسائی اکٹھے رہندے سن تے نال نال رہن والیاں دا اک دوجے اُتے اثر پینا اک قدرتی امر اے۔ ایس لئی ایس رلی ملی رہتل دی پیداوار ایہہ رسماں اینیاں پکیاں پیڈیاں نیں کہ پاکستان بن مگروں وی ایہہ اوسے ای آہرنال بھائییاں جارہیاں نیں جس آہرنال ایہہ پاکستان بن توں پہلاں رلے ملے سماج وچ بھائییاں جاندیاں سن۔

حصہ نظم

شاعراں دے تعارفی نوٹ

جیہناں شاعراں دے تعارفی نوٹ گیارھویں جماعت دی کتاب وچ موجود
نیں اوہناں شاعراں دے تعارفی نوٹ ایس حصے وچ شامل نہیں کیتے گئے۔

حصہ نظم کے ماخذ

- 1۔ سیف الملوک: میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ / مرتبہ اقبال صلاح الدین
- 2۔ راقب صوری دیاں نعتاں: راقب صوری
- 3۔ آکھیا بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے: مرتبہ محمد آصف خاں۔
- 4۔ کافیاں شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ: ڈاکٹر موہن سنگھ دیوانہ
- 5۔ ایبات باہو رحمۃ اللہ علیہ: مرتبہ سلطان الطاف علی
- 6۔ کافیاں بکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ: بکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ:
- 7۔ ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ: مرتبہ شریف صابر
- 8۔ دیوان فرید رحمۃ اللہ علیہ: مرتبہ نور احمد خاں فریدی
- 9۔ کرم پھلوڑی: استاد کرم امرتسری
- 10۔ سنہری کلیاں: فیروز دین شرف
- 11۔ چن دی کھاری: علامہ یعقوب انور
- 12۔ کلّا رکھ: بشیر مندر
- 13۔ باروی سار: اقبال صلاح الدین
- 14۔ شکر دو پہر: رؤف شیخ
- 15۔ سرگھی داتارا: سلیم کاشر
- 16۔ یاداں: ڈاکٹر رشید انور
- 17۔ توں وی چن اُچھال کوئی: منظور وزیر آبادی
- 18۔ اکھیاں دے پرچھاویں: الطاف قریشی
- 19۔ مورچلدیاں سوچاں: علی محمد ملوک
- 20۔ تنے داروگ: اکرام مجید
- 21۔ جاوید نامہ داپنجابی ترجمہ: شریف کنجاہی
- 22۔ دیوان غالب دامنظوم ترجمہ: اسیر عابد

مولوی لطف علی بہاولپوری

مولوی لطف علی ملتان وچ 1714/1716ء نوں پیدا ہوئے۔ پر آپ دی حیاتی دا اک وڈا عرصہ ریاست بہاولپور وچ گزریا جس پاروں آپ مولوی لطف علی بہاولپوری مشہور ہو گئے۔ آپ حضرت بہاؤ الدین زکریا ملتانیؒ دے مرید سن۔ آپ اسی (80) سال دی عمر وچ 1794ء نوں وفات پا گئے۔ آپ دامزار میو مبارک وچ اے۔

آپ دی مشہور تصنیف ”سیفل نامہ“ (مثنوی سیف الملوک) اے جیہڑی عبدالغفور قریشی ہوراں دے مطابق پہلی واری کانپور (بھارت) وچوں 1879ء نوں شائع ہوئی۔ ایہہ مثنوی جنوبی ایشیا وچ پہلی واری دکنی زبان وچ ملاں غواصی نے ترجمہ کر کے شائع کرائی تے پنجابی وچ ایہہ شرف مولوی لطف علی ہوراں نوں حاصل ہو یا۔

آپ نوں بچپن توں ای شاعری داشوق سی۔ شاعری وچ علی حیدر ملتانی رحمۃ اللہ علیہ نوں اپنا استاد بنایا۔ آپ نے اعلیٰ تعلیم مولوی نور محمد ہوراں دے مدرسے توں حاصل کیتی تے روحانی تربیت اپنے مرشد پاک تے استاد محترم دوواں کولوں مکمل کیتی۔ سیف الملوک (سیفل نامہ) توں دکھ وی آپ نے شاعری کیتی۔ خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ آپ دے فکر تے فن دے بڑے قدر دان سن۔ آپ نے ایس مثنوی وچ صرف داستان بیان کیتی اے۔ عربی تے فارسی دے اکھروی ورتے نیں۔ سراپا نگاری تے منظر نگاری دے حوالے نال آپ دا زور بیان دیکھن تے پڑھن نال تعلق رکھدا اے۔

حمد باری تعالیٰ

جُمّل جہاں مکان اُتے تھیا روشن نورِ خدائی
کُن فیکون کنوں جیئں قادر، بنا جہان بنائی
شاہد ہے اُوں واحد تے دُھر توڑ کنوں بکڑائی
تھمبھیں باجھ کھڑا ایس محکم گنبد صاف سائی
بِت آدم دا خلقیس خاکوں، ڈے زینت زیبائی
رَاحت رُوح رِلائیس تس وچ کر حکمت دانائی
طلعت ہر مخلوق مصوّر رنگاں رنگ رنگائی
ہک چہرہ شب رنگ ڈسیجے ہک جلوہ سیمائی

ہڈیاں کوں بادشاہی بخشی ہڈیاں شہر گدائی
ہڈیاں کوں گرلاندیں گزرے ہڈیاں غرض نہ کائی
ہڈے نقش نگار دیکھن ہک کرن حصول صفائی
ہڈے مرد قیاس فکر دے ساتھ عقل ہمرائی
ہڈیاں تے آسان کیٹس چا، جان گندن تلخائی
ہڈیاں دی تلخائی توں وت جان لباں تے آئی

سیفل نامہ (مثنوی سیف الملوک)

راقب قصوری

راقب قصوری 1883ء نوں قصور وچ پیدا ہوئے۔ آپ نے قصور وچ اپنی تعلیم مکمل کیتی۔ سرہند وچ قیام دے دوران نبی آخر الزماں صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال محبت، چاہت تے عقیدت دے جذبے، اک خاص لگاؤ دے تحت جاگے۔ ایہہ اوہ مقام سی جتھے آکے راقب قصوری ہو راں نے اپنے آقادی مدح مبارک نوں ای اپنی حیاتی دامتقصد بنالیا۔ آپ جون 1936ء نوں وفات پا گئے۔

پنجابی شاعری دی روایت وچ اوہ اک رجحان ساز شاعر دی حیثیت اختیار کر گئے کیوں جے اوہناں توں پہلاں عام طور تے پنجابی شاعر مثنویاں، جنگ نامیاں، واراں تے قصایاں وغیرہ دے مڈھ وچ حمد، نعت تے منقبت وغیرہ برکت تے عقیدت پاروں درج کر دے سن۔ راقب نے پہلی واری نعت نوں اک وکھری صنف سخن دے طور تے اختیار کر کے کئی نعتیہ مجموعے پیش کیتے۔ جیہناں وچ حضرت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی حضوری، مولادی منظوری، مدینے پاک دی کستوری، نبی پاک دی دُوری، روضے پاک دی چُوری، دیوان راقب تے راقب قصوری دیاں نعتاں (جمع و تدوین ڈاکٹر شہباز ملک) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

راقب قصوری دیاں نعتاں وچ حضور اکرم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے روضہ مبارک اُتے حاضری دی خواہش بڑی مچلدی اے۔ اوہ ہر ویلے مدینے دی حضوری واسطے تڑفدے رہندے سن تے ایہہ کیفیت اوہناں دی اک اک نعت وچ بھری ہوئی اے۔

نعت

یا محمدؐ یا محمدؐ آکھدی کر پھیریاں!
تیری بندی چنگی مندی در ترے دی چیریاں
برہوں جلیاں لاٹاں بلیاں ، گلیاں گلیاں کوکدی
بوہڑ سائیاں ، کہیاں سائیاں ، سانوں لوڑاں تیریاں
تُوں پیارا ، تُوں دلارا تُوں سہارا خلق دا
سینے لائیں ، ہُن کدائیں عرضاں عُرُضاں میریاں
نُج نہ جمدی ، پُتلی غم دی کُجھ نہ کم دی کاج دی
لائیاں لیکاں سبھ شریکاں نِت اڈیکاں تیریاں
نِت میں روگی ، روگاں جوگی ، عُمر بھوگی روندڑی
موئی مئی مکھ دی بھٹکھی ، ہُن کیہیاں نیں دیریاں
تیری گولی، کد میں بولی ، جان گھولی صدقے
جا نہ چھڈ کے ، جھولی اڈ کے متاں کر دی تیریاں
خاک چھانی ، میں نمائی میرا راقبؔ ہے گواہ
آوے سائیاں ہور ڈھائیاں میں تے سبھ ڈھیریاں

(راقب قصوری دیاں نعتاں)

بول فرید رحمۃ اللہ علیہ

(بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ)

فریدآ روٹی میری کاٹھ دی لادن میری بھٹکھ
جیہناں کھادی چوڑی گھنے سہن گے دُکھ
فریدآ چار گوائیاں ہنڈھ کے چار گوائیں سم
لیکھا رب منگیسیا توں آیوں کبھڑے کم
بڈھا ہويا شیخ فریدآ کنین لگی دیہہ
جے سو ورہیاں جیونا بھی تن ہوئی کھیہ
فریدآ کوٹھے منڈپ ماڑیاں اساریندے بھی گئے
کوڑا سودا کر گئے گوریں آء پے
فریدآ خالق خلق میں خلق وسے رب مانہہ
مندا کس نوں آکھیے جاں ترس بن کوئی نانہہ
فریدآ میں جانیا دُکھ مجھ کوں دُکھ سبھا ایہہ جگ
اُچے چڑھ کے ویکھیا تاں گھر گھر ایہا اگ

(آکھیا بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے)

کافیاں

(شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ)

مائے نی میں کیہنوں آکھاں درد وچھوڑے دا حال
دُھواں دُھکھے میرے مرشد والا جاں پھولاں تاں لال
سولاں مار دیوانی کیتا برہوں پیا ساڈے خیال
دُکھاں دی روٹی سولاں دا سالن آہیں دا بالن بال
جنگل پیلے پھراں ڈھونڈینڈی اے نہ پائیو لال
کہے حسین فقیر نمانا شوہ ملے تاں تھیواں نہال

ماہی ماہی کوکدی میں آپے رانجن ہوئی
رانجن رانجن مینوں سبھ کوئی آکھو ہیر نہ آکھو کوئی
جس شوہ ٹوں میں ڈھونڈ دی لدھا شوہ سوئی
کہے حسین سادھاں دے ملیاں نکل بھل گیوئی

(کافیاں مادھولال حسین رحمۃ اللہ علیہ)

ابیات

(سلطان باہور رحمۃ اللہ علیہ)

الف: ایہہ تن میرا چشمہ ہووے تے میں مُرشد ویکھ نہ رجاں ہو
لُوں لُوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں ہک کھولاں ہک کجاں ہو
اتیاں ڈھیاں صبر نہ آوے ہور کتے ول بھجاں ہو
مُرشد دا دیدار ہے باہو مینوں لکھ کروڑاں کجاں ہو

پ: پیر ملیاں جے پڑ نہ جاوے اس لُوں پیر کیہ دھرنا ہو
مرشد ملیاں ارشاد نہ من لُوں اوہ مرشد کیہ کرنا ہو
جس ہادی کولوں ہدایت ناہیں اوہ ہادی کیہ پھڑنا ہو
جے سِر دتیاں حق حاصل ہووے باہو اس موتوں کیہ ڈرنا ہو

ک: کلے لکھ کروڑاں تارے ولی کیتے سے راہیں ہو
کلے نال بھجائے دوزخ جتھے اُگ بلے ازگاہیں ہو
کلے نال بہشتیں جانا جتھے رت سنج صباہیں ہو
کلے جیہی کوئی نہ نعمت باہو اندر دوہیں سراہیں ہو

(ابیات باہور رحمۃ اللہ علیہ)

کافی

(سید بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

کت گڑے نہ وت گڑے
چھلی لاہ بھڑولے گھت گڑے

ماں پیو تیرے گنڈھیں پایاں
اجے نہ تینوں سرتاں آیاں
دن تھوڑے تے چا مکایاں
نہ آسیں پیکے وت گڑے

کت گڑے ، نہ وت گڑے
جے داج وہونی جاویں گی !!
تاں کسے بھلی نہ بھاویں گی!
توں شوہ نوں کیویں رجھاویں گی!
کچھ لے فقیراں دی مت گڑے
کت گڑے ، نہ وت گڑے

تیرے نال دیاں داج رنگائے نی
اوہناں سوہے سالو پائے نی
توں پیر اُلے کیوں چائے نی
جا اوتھے لگسی تت گڑے
کت گڑے ، نہ وت گڑے

شوہ بلھیا! گھر اپنے آوے
چوڑا بیڑا تدے سہاوے
گن ہوسی تاں گلے لگاوے
نہیں روئیں نینیں رت کڑے
کت گڑے ، نہ وت گڑے

(کافیاں بلھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

مقولہ شاعر

(سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندیاں نی اتے بھائیاں باجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھج بانہاں بناں بھائیاں پرہے پروار ناہیں

گئے عمر تے وقت پھر نہیں مڑدے ، گئے کرم تے بھاگ نہ آؤندے نی
گئی گل زبان تھیں تیر چھٹا گئے رُوحِ قلبوت نہ آؤندے نی

صلح کیتیاں فتح جے ہتھ آوے کمر جنگ تے مول نہ گسیے نی
تیرے درد دا سبھ علاج مُتھے وارث شاہؔ نوں ویدنا دسیے نی

بھلا موئے تے وچھڑے کون میلے ایویں جیوڑا لوک ولاؤندا ای
اک بازتھوں کانوں نے کوچ کھوہی ویکھاں چپ ہے کہ گرلاؤندا اے

کئی بول گئے شاخِ عمر دی تے ایتھے آہلنا کسے نہ پایا ای
کئی حکم تے ظلم کما چلے ، نال کسے نہ ساتھ لدایا ای

(ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ)

کلام

(میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ)

سدا نہ رسد باز ایں و کسی سدا نہ رونق شہراں
سدا نہ موج جوانی والی سدا نہ ندیں لہراں
سدا نہ لاٹ چراغاں والی سدا نہ سوز پتنگاں
سدا اڈاراں نال قطاراں رہسن کد کلنگاں
سدا نہیں ہتھ مہندی رتے سدا نہ چھٹکن ونگاں
سدا نہ چھوپے پا محمد رل مل بہن سنگاں

حسن مہمان نہیں گھر باری کیہ اُسدا فرمانا
راتیں لتھا آن ستوئی، فجری کوچ بلانا
سنگ دے ساتھی لڈی جاندے اساں بھی ساتھ لدانا
ہتھ نہ آوے پھیر محمد جاں ایہہ وقت دہانا

سدا نہیں مرغائیاں بہنا، سدا نہیں سر پانی
سدا نہ سنیاں سیس گنداون سدا نہ سرخی لانی
لکھ وار بہار حُسن دی خاکو وچ سمانی
لا پریت محمد جس تھیں جگ وچ رہے کہانی

مگر شکاری کرے تیاری بار چریندیا ہرنا
جو چڑھیا اس ڈھینا اوڑک جو جمیا اس مرنا
لوئی لوئی بھر لے کڑیئے جے بندھ بھانڈا بھرنا
شام پئی بن شام محمد گھر جاندی نے ڈرنا

(سیف الملوک)

کافی

(خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ)

کوئی محرم راز نہ ملدا
سارا ننگ نموز و نجایم
ہتھوں اُلٹا عالم کھلدا

تر پھاوے تے غم کھاوے
ایہو طور تیڈے بیدل دا

جتھاں پینڈے سخت اڑانگے
ہے پندھ بہوں مشکل دا

(دیوان فرید رحمۃ اللہ علیہ)

کیا حال سناواں دل دا
مُونہ دھوڑ مٹی سر پائیم
کوئی پچھن نہ ویہڑے آیم

دل یار کیتے کڑلاوے
دُکھ پاوے ، سول نبھاوے

دل پریم نگر ڈوں تاں گھے
نہ راہ فرید نہ لاگھے

استاد کرم امرتسری

کرم امرتسری دا پورا ناں کرم دین تے تخلص کرم سی۔ آپ امرتسر دے اک راجپوت گھرانے وچ میاں فضل دین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دا خاندان پشیمین تے ریشم دریائی کپڑے دی تجارت کرداسی۔ کرم ہوراں نے صرف مسجد وچ دینی تعلیم حاصل کیتی، آپ نے سید امیر علی (شاہی قاضی) دی شاگردی اختیار کر کے شعر و شاعری دا سلسلہ شروع کر دیا۔ امرتسر دے نور شاہ جنتی سائیں دے تکیہ وچ کرم ہوراں دا شعری ذوق پروان چڑھیا۔ قیام پاکستان توں بعد لاہور آ کے آباد ہو گئے تے ایتھے ای 12 جنوری 1959ء نو 106 ورہیاں دی عمر وچ انتقال کیتا۔ اوہناں نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔

استاد کرم امرتسری دے شعر علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ بڑے ذوق شوق نال سُن دے ہوندے سن تے اوہ بابو کرم ہوراں نوں پنجابی دا غالب آکھدے سن، پہلے اُردو شاعری کردے سن پر آغا حشر دے کہن تے پنجابی شاعری شروع کیتی۔ کرم ہوراں دا پہلا مجموعہء کلام ”گلدستہ کرم“ 1927ء نوں شائع ہو یا سی۔ جس نوں بعد وچ اوہناں دے بھانجے میجر عبدالکریم ہوراں نے ”کرم پھلوڑی“ دے حوالے نال 1965ء وچ شائع کیتا۔ ایسے طراں ایہناں نے استاد کرم دی شاعری تے شخصیت اُتے اک سوہنی کتاب ”نکیم کرم“ 1987ء وچ شائع کیتی۔ استاد کرم نے زیادہ تربیت، چومصرے (چوہرے) لکھے۔ جیہناں وچ اوہناں نے اخلاق، تصوف، سرمستی، طنز، قومی رنگ دی شاعری کیتی۔ اوہناں دے کلام وچ بڑا سوز تے درد وی موجود اے۔

چوہرے

نہیں سفر سامان درست کیتا کیہ کراں گا خاک وچ رُلیا میں
جی چاہوندا اے پاڑ کے پھوک سٹاں تینوں کیہ کراں گا خالی پلِیا میں
فرست ہوندى تے کجھ بنا لیندا ، تھوڑے وچ کیہ کردا جھلیا میں
جد میں آیا تے کرم اذان ہوئی ہو گئی نماز تے چلیا میں
زیر دار منصور نوں آکھیا میں ، سن لے گل ایہہ ہے سن لین والی
کردوں درس مسجد یا محراب منبر تیری گل نہیں سی دُنیا سہن والی
کاہنوں ”حق“ چھپا کے رکھ دا میں، نہ تے میں نہ دنیا ہے رہن والی
کرم منبر تے کس طراں آکھ دا میں، جیہڑی گل سی دار تے کہن والی
ایسے سخت سیاہ سن عمل میرے، کہ میں ٹھکراں تھیں پائمال ہوندا
پُرزے پُرزے کر چھڈ دے لوک مینوں، جُدا جُدا میرا وال وال ہوندا
پتھر برس دے وانگ منصور مینوں، گریبان دامن میرا لال ہوندا
جے نہ رب دی ذات رحیم ہوندى، کرم ویکھدوں کیہ تیرا حال ہوندا

(کرم پھلوڑی)

علامہ یعقوب انور

علامہ یعقوب انور دا اصل ناں غلام یعقوب تے قلمی ناں یعقوب انور سی۔ میانوالی وچ 1915ء نوں اپنے ویلے دے مشہور شاعر بابو عبدالغنی وفادے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک تک تعلیم گوجرانوالہ تے بی اے گورنمنٹ کالج لاہورتوں پاس کیتا بعد وچ یونیورسٹی لاء کالج توں ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا تے فیر پنجاب حکومت دے محکمے ایکسٹرنل ٹیکسیشن وچ ملازم ہو گئے۔ بعد وچ ملازمت توں فارغ ہو کے لاہور ہائی کورٹ وچ ایڈووکیٹ دی حیثیت نال پریکٹس شروع کردتی۔ علامہ یعقوب انور ہوریں 21 جنوری 1974ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پا گئے۔

علامہ یعقوب انور نے انگریزی اُردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہ اک چنگے نثر نگار وی سن پنجابی وچ اوہناں دیاں غزلاں دا مجموعہ ”چن دی کھاری“ شائع ہو یا اے۔ پنجابی دے کئی صوفی شاعراں مثلاً شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ لاہوری، حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ تے ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے منتخب کلام دا انگریزی نظم وچ ترجمہ وی کیتا اے۔ اک طویل نظم ”رانی دیس پنجاب دی“ وی تخلیق کیتی۔ علامہ یعقوب انور دا اک ہور نچا کارنامہ پنجابی صنفوں تے پنجابی اوزان دے عنوان نال ”بول تے تول“ اے۔

یعقوب انور نے نویں پنجابی غزل وچ کمال حاصل کیتا اے۔ زبان خالص پنجابی محاورے والی ورتی اے۔ اوہناں دے مضمون وی نویں تے نویکلے نیں۔ آپ نے پہلی واری پنجابی غزل وچ پنجاب دی واہی بیجی، فصلوں، رکھاں تے رُتاں دے حوالے نال تشبیہاں تے استعارے ورتے نیں۔

غزل

چکی دلیلاں دی جدوں کڈھ دی اے گالے رات نوں
سو وہم پھر دے نیں مرے آل دوالے رات نوں
اکلایاں دے ہنیر وچ ایس دل نوں چھڈ کے کلایاں
نچراں دا چانن وی سجن لے جاندے نالے رات نوں
سجناں دے کجے وانگ میتھوں رات رُٹھی جاوندی
کیہ ایہدے کنیں ویریاں پائے نیں والے رات نوں
اج کون دے کھول کے انور کہدے لئی جاگ دا
یا بتاں والے جاگدے یا اللہ والے رات نوں

(چن دی کھاری)

بشیر مُنذر

بشیر احمد اصل ناں اے تے تخلص مُنذر سی۔ گجرات وچ 3 جنوری 1925ء نوں ملک حسن محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ زمیندارہ ہائی سکول توں میٹرک تے زمیندارہ ڈگری کالج توں بی اے دا امتحان پاس کیتا۔ روزگار دے سلسلے وچ 1954ء نوں لاہور آکے پنجاب حکومت دے محکمہ بحالیات وچ ملازم ہو گئے۔ ایہتھے آکے اوہناں نے ادبی اینٹل کالج توں پہلاں ایم اے اُردو کیتا تے بعد وچ ایم اے پنجابی وی کر لیا۔ سرکاری ملازمت نوں چھڈ کے اوہناں نے 1956ء وچ کتاباں دی اشاعت دا ادارہ کتب مینار قائم کیتا اپنا پریس لا لیا۔ ایہدے نال نال علمی تے ادبی سرگرمیاں وچ حصہ لینا شروع کر دتا جیہڑاوقات تک قائم رہیا۔ بشیر مُنذر 1990ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

بشیر مُنذر پہلاں صرف اُردو وچ شاعری کردے سن پر بعد وچ پنجابی شاعری شروع کیتی، اوہناں دیاں نظماں دا پہلا مجموعہ ”کلا رُکھ“ 1969ء نوں شائع ہويا۔ تے ”الھر پلھڑ باوے دا“ دے عنوان پٹھاں اک مجموعہ 1979ء وچ شائع ہويا۔ ایس مجموعے اُتے اوہناں نوں کئی انعام تے ایوارڈ وی ملے۔

بشیر مُنذر ہوراں دیاں پنجابی نظماں دی زبان تے اسلوب اک عجیب طراں دی سادگی دا نمونہ پیش کردے نیں۔ پنڈاں دے وسنیکاں دے مسئلیاں نوں بڑے ڈونگھے جذبیاں نال بیان کردے نیں۔ اوہناں نے عام طور تے کئی نظم آکھی اے۔ بشیر مُنذر دا اک ہور فنی وصف ایہہ اے کہ لفظاں تُوں گھٹ تُوں گھٹ ورتدے نیں پر اوہناں وچوں وڈے وڈے معنی اخذ کردے نیں۔

کلا رُکھ

بھاں بھاں کردی جوہ میرے دی

جیون بڑا کوٹا

چار چوہیرے ڈونگھاریتا

میں وچ کلم کلا

ساوے پیلے میرے پتر

موٹے پتلے ڈاہلے

لم سلیمیاں لغراں اُتے

بولن کاں موہنہ کالے

آون جھکھڑ جاون جھکھڑ

تھاں توں ذرا نہ ہلاں

لوہندیاں دھپاں مارو پالے

اپنی جاں تے جھلاں

چھاں نوں کوئی چھاں نہ جانے

پھل نوں پھل نہ سمجھے

اوہ جیون کیہ جیون جس دا

کوئی مل نہ سمجھے

(کلا رُکھ)

اقبال صلاح الدین

اقبال صلاح الدین 28 اکتوبر 1933ء نوں ضلع اوکاڑا دے اک پنڈ قلعہ ونور وچ حکیم چوہدری فتح الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول اوکاڑہ توں دسویں کر کے لاہور آ گئے۔ 1965ء نوں فارسی فاضل تے بی اے دے امتحان پاس کیتے۔ 1966ء وچ ایم اے، ایم او ایل (فارسی) اوری اینٹل کالج لاہور توں تے 1967ء وچ ایم اے اُردو، 1968ء وچ پنجابی فاضل دا امتحان پاس کیتا، کجھ چر اوری اینٹل کالج وچ ریسرچ سکالر رہے۔ ساری حیاتی تصنیف، تالیف، تدوین تے تخلیق نوں ای اپنا مقصود جانیا۔ 13 دسمبر 2005ء نوں اپنے مالک حقیقی نال جا ملے۔

اقبال صلاح الدین اگتو ویلے اک اُچے محقق، سچے نقاد، نویکلے شاعر، اعلیٰ کہانی کار سن۔ لاہور دے قیام دے دوران اوہ کجھ چر ماہنامہ لہراں دے مدیر وی رہے۔ 1968ء وچ اوہ رائل ایشیاٹک سوسائٹی دے فیلو چنے گئے تے 1970ء وچ انجمن ترقی اردو ولوں اوہناں نوں سند اعتراف تے نشانِ سپاس ملیا۔

فارسی، اردو تے پنجابی دیاں لگ بھگ 35 کتاباں دے مصنف، مؤلف تے مرثب نیں۔ فارسی وچ امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ اُتے تحقیقی کم کیتا تے تاریخ پنجاب، حدیث آشنا (نعتیہ مجموعہ کلام) تے پنجابی وچ ’لعلوں دی پنڈ‘ سگی نامہ بار دی سار (مجموعہ کالم) ’کٹر کنڈیالی‘ (شاعری) ’کوئچ کہانی‘ (کہانیاں)، ’سیف الملوک‘، ’حسن القصص‘، ’فہرست مقالات کرب قبیلہ‘ (طویل نظم) خاص طور تے اہم نیں۔ اوہناں دی پنجابی شاعری وچ گنجی بار دے وسنیکاں دے دکھ درد تے بار دے مخصوص لہجے نے ہور وی اثر انگیز بنا دتا اے۔

سُکے پاتر

سُکے پاتر

عیب درختاں

ہک ہلو نا کھاون

بھوئیں دے اُتے ڈھینڈے جاون

خاک سداون عیباں پاک سداون

میرے وی لکھ پاتر سُکے

عیباں نال پرتے

سُو ہلو نے کھاون

ہتھوں پکے پیر جماون

نہ ایہہ خاک سداون

نہ ایہہ پاک سداون

مڑوی میں سونے واسونا

کھوٹ نہ ماسا

سچا ستھرا واسا

کیہا ہاسا--

(باروی سار)

رؤف شیخ

رؤف شیخ 14 اگست 1934ء نوں حافظ آباد ضلع گوجرانوالہ وچ شیخ محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک کرن توں بعد اوہ اپنے جدی پشتی لوہے دے کاروبار وچ مصروف ہو گئے۔ پرکاروبار دے نال نال اوہناں نے تعلیم دا سلسلہ جاری رکھیا۔ چنانچہ پنجابی فاضل کرن توں بعد اوہناں نے پہلے ایف اے تے فیر بی اے دا امتحان پاس کیتا۔

اوہناں نے 1964ء دے دوران پنجابی شاعری دے میدان وچ قدم رکھیا۔ اوہ پاکستان رائٹر گلڈ لاہور ریجن دے سیکرٹری وی چنے گئے۔ ایہدے نال نال اوہناں نے اپنا اک وکھرا علمی تے ادبی ادارہ پنجاب رنگ قائم کیتا جیہدے اوہ چیئرمین سن۔ رؤف شیخ دے شعری مجموعیاں وچ 'واٹاں' (قومی نظمیں)، 'بلدا شہر' (غزلاں)، 'چپ دا زہر' (غزلاں)، 'کرناں' (نظمیں، غزلاں تے گیت) تے 'شکر دوپہر' (غزلاں) شامل نیں۔

رؤف شیخ نے اپنی غزل وچ جدید عہد دے جدید مضموناں تے موضوعاں نوں سمو دتا سی۔ اوہناں نے آج دے عہد دے انسان دے ذہنی تے قلبی کرب دے ذریعے پنجابی غزل نوں اک نواں طرز احساس عطا کیتا۔ 21 جولائی 2000ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

غزل

اوہدوں تیک سراں تے خوف ہنیریاں تھلیاں رہن گیاں
انساناں نوں جد تک اپنیاں قدراں تھلیاں رہن گیاں
کرتاں کو چر اکھیاں اگے گوڑھ ہنیرے نچن گے
کرتاں کو چر سوچاں دے وچ زہراں گھلیاں رہن گیاں
ایس پاسے بے ویہتا پانی سڑکاں روڑھ لے جاوے گا
اوس پاسے شک نہراں دے موٹہ مکدیاں پلایاں رہن گیاں
دھرتی اُتے نقش رہن گے گزرن والے ویلے دے
پانی بھانویں شک جاوے گا تنداں پھلیاں رہن گیاں
جنگل دا قنون بنے گا ایراں قسمت شہراں دی
چھویاں دی چھاں پٹھاں علم کتاباں تھلیاں رہن گیاں
سوہرے گھر وچ کوں بنے گی صورت رؤف وسیبے دی
پیکیاں دے گھر جے نہ کڑیاں زلیاں کھلیاں رہن گیاں

(شکر دوپہر)

سلیم کا شعر

سلیم کا شعر اکتوبر 1934ء نوں لاہور وچ جناب محمد دین بٹ دے گھر پیدا ہوئے۔ بی اے تک تعلیم حاصل کرن توں بعد اوہ نیشنل بینک آف پاکستان وچ ملازم ہو گئے۔ 1993ء نوں اک چنگے تے اہم عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔ اوہ اپنیاں تخلیقی سرگرمیاں وچ رُجھے رہندے نیں۔ سلیم کا شعر نے تعلیم دے دوران ای شعر آکھنے شروع کر دتے سن۔ اوہناں دے گیت چھیتی ای ریڈیو، ٹیلی ویژن تے فلماں اندر گونجن لگ پئے۔ سلیم کا شعر نے غزل، نظم تے گیتاں وچ روایت تے جدیدیت نوں اک مک کر دتا۔ اوہناں دی شاعری وچ پنجاب تے اوہدے وسیب دے نال نال پنجاب دے وسنیکاں دادل وی دھڑکدا اے۔

سلیم کا شعر داکلام تتیاں چھانواں (نظمیں)، سرگی داتارا (غزلاں)، ہوادی سولی (نظمیں) تے درداں دا کھڑیا موتیا (غزلاں) دے سرنانو یاں نال چھپ چکیا اے۔ ہوادی سولی تے اوہناں نوں اکادمی ادبیات پاکستان ولوں انعام وی مل چکیا اے۔ اوہناں دی شاعری ساڈے اج دے سہ دے انسان تے اوہدی حیاتی دیاں خوشیاں غمیاں دی شاعری اے۔ اپنی غزل وچ اوہناں نے تمثیل گوئی کوں کم لیا اے۔ اوہناں نے کدی وی اپنے فن نوں فکر اُتے تے فکر نوں اپنے فن اُتے غلبہ حاصل کرن دی اجازت نہیں دتی۔ زبان دی چاشنی سلیم کا شعر دی شاعری نوں ہور نکھارتے سنوار دیندی اے۔

غزل

اپنے گھر دی پھلوڑی وچ ہنجواں دے پھل لا کے ویکھ
رنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں نال سجا کے ویکھ
مٹی اُتے بیٹھیاں ہویاں بندے نکلے لگدے نیں
اپنا آپ پہچان دے لئی میرے نیڑے آ کے ویکھ
روڑے کھا کے پھل وڈن وچ کٹی لذت ہوندی اے
میرے داگوں سنگھنے رُکھ دا کدی تے روپ وٹا کے ویکھ
دوجیاں نوں نت مندڑا کہنا مرداں دا دستور نہیں
اپنیاں عملاں دی کھاری نوں اپنے سر تے چاء کے ویکھ
بوٹا لایئے تے مُردا ہدی سیوا وچ ای میوہ اے
ہور وی راکی کراوئے کملیا ہور وی رت پیا کے ویکھ
مُوٹھہ دا چٹاں کوڑا واں میں دل دا اوناں مٹھا واں
فرصت ہووی تے میرے دل پیار دا ہتھ ودھا کے ویکھ
اگو مٹھڑے بول تے کاشر ساری عمراں وکیا اے
قسمت ساتھ دوے جے تیرا نواں بھلیکھا پا کے ویکھ

(سرگھی داتارا)

ڈاکٹر رشید انور

ڈاکٹر رشید انور 7 ستمبر 1923ء نوں نوشہرہ پنواں ضلع امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ والد داناں میاں کرم دین سندھوی۔ قیام پاکستان ویلے ایہہ خاندان ہجرت کر کے پاکستان آ گیا، میٹرک کرن توں بعد فوج وچ ملازم ہو گئے پر اوہ انگریز دی نوکری نوں پسند نہیں کردے سن تے اوہناں نے ہومیو پیتھک دا امتحان پاس کیتا تے ڈاکٹر رشید انور دے ناں نال مشہور ہوئے۔

ڈاکٹر رشید انور نے شاعری توں دکھ تحقیق تے تنقیدی مضمون وی لکھے نیں۔ اوہ پاکستان رائٹرز گلڈ لاہور ریجن دے آفس سیکرٹری وی رہے۔ شاعری وچ اوہ مشتاق اسلام آبادی دے شاگرد رہے۔ ڈاکٹر رشید انور 19 جنوری 1989ء نوں وفات پا گئے۔

ڈاکٹر رشید انور دے شعری مجموعے وچ منزلاں یاداں تے لمیاں اڈاریاں شامل نیں۔ پر ڈاکٹر صاحب دا بوہت سارا کلام تے تنقیدی مضموناں دے کئی مجموعے ان چھپے نیں۔ اوہ سچے پاکستانی تے اُچے انسان سن۔ 1965ء دی پاک بھارت جنگ دا کراڑن کچھ دے میدان وچ ہو یا تے اوس معرکے دے حوالے نال ڈاکٹر رشید انور دا ایہہ نغمہ ایہناں نوں ادب دی دنیا وچ لازوال کر گیا:

ع جنگ کھیڈ نہیں ہوندی زنانیاں دی

ڈاکٹر رشید انور نوں سماج دی اجتماعی بے حسی تے بے اعتباری، طبقاتی وڈ تے معاشی ناہمواری ورگے مضمون اپنی شاعری وچ سموئے۔

غزل

کہ دساں میں کبھی گلوں جتنی بازی ہار گیا

جیہوں منصف پایا اوہو مینوں چار گیا

لہو رنگا اوہ اتھرو جیہڑا پلکیں زوریں ڈ گیا سی

ڈگدا ڈگدا کئی سبناں دے پیار دا بھار اُتار گیا

نہر کنارے میلا لگیا لوکیں چچھدے پھر دے نیں

ڈبن والا کاغذ دی اک بیڑی کاہنوں تار گیا

تیری اکھ سہارا دتا میریاں ٹٹیاں آساں نوں

تیرا اک دلا سا چٹاں میرا بتا سار گیا

کندھاں ات ہنیرے دیاں ڈھا کے وی میں قید رہیا

چن چڑھیا تے میرے گردے چانن کندھ اُسار گیا

اک اٹی توں پیار دا سودا ایتھوں کتھے لہنا ایں

جدھر رُ گئے حسن بیوپاری اودھر اوہ بازار گیا

ایہو اک وڈیائی میری میں بُوہا کھڑکایا نہیں
وچ خیالیں بھاویں اوہدے بوہے لکھاں وار گیا
کوئی موت بہانہ یارو میری موت نوں ملیا نہ
مینوں اپنے اندروں اٹھدا ہویا ہوکا مار گیا
پرلے پار اڈیکن والے بزدل کہہ کے رُ گئے نیں
اُرلے کنڈھے آکھن لوکیں انور پرلے پار گیا

(یاداں)

منظور وزیر آبادی

منظور وزیر آبادی دا اصل ناں منظور الہی اے۔ اوہ 17 فروری 1936ء نوں ضلع گوجرانوالہ دی تحصیل وزیر آباد شہر وچ جناب فضل الہی دے گھر پیدا ہوئے۔ میٹرک گورنمنٹ ہائی سکول وزیر آباد توں پاس کیتا تے فیروز گارڈی تلاش وچ لاہور آ گئے۔ ایتھے اوہ نہراں دے محکمے وچ ملازم ہو گئے تے فیر لاہور نوں ای اپنا مستقل رہائشی ٹکانا بنالیا۔ اوہناں نے پہلے اردو تے پنجابی فاضل کیتا۔ بی اے کرن توں بعد اردو تے پنجابی وچ ایم اے کیتا۔ اوہ سپرنٹنڈنٹ دے عہدے توں ریٹائرڈ ہوئے تے اک پرائیویٹ فرم وچ ملازم ہو گئے نال نال تصنیف تے تالیف دا سلسلہ جاری رکھیا تے 1990ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

اوہناں نے اُردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہناں نے غزل وی آکھی اے تے نظم وی۔ ہن تیکر پنجابی غزلاں دے تن مجموعے شائع ہو چکے نیں۔ ”ویلے ہتھ نیاں“ 1978ء نوں، غزلاں دا دو جا مجموعہ ”توں وی چن اچھال کوئی“ 1985ء وچ تے تیجا مجموعہ ”دُکھ دا صدقہ جاری اے“ 1992ء نوں اوہناں دی وفات دے بعد چھپیا اے۔

منظور وزیر آبادی نے قافیے تے ردیف دے حوالے نال کئی تجربے کیتے۔ کئی غزلاں وچ دوہرے دوہرے تے تہرے تہرے قافیے ورتے نیں۔ انج اک وکھرا اسلوب وجود وچ آیا۔ ایہدے نال سماجی تے طبقاتی کھچ دھرتے بے انصافی دا اک دُکھ بھریا احساس دی منظور وزیر آبادی دی شاعری دا وصف اے۔

غزل

دھرتی توں اسماناں ولے توں وی چن اچھال کوئی
 دس دے دُنیا نوں جے رکھیں اپنے کول کمال کوئی
 تیرے تے افسوس اے مینوں ذہن تے جذبہ ہوندیاں وی
 اج تیکر توں چل نہیں سکیا اوہدے ورگی چال کوئی
 اہنوں لبھن دے لئی دردی میرے نال رُے
 کس نوں دساں اوہناں وچوں اج نہیں میرے نال کوئی
 جے کوئی وڈا تکیئے راہ وچ متھالان دی سوچنے آں
 کترا کے لنگھن دی کریئے ویکھ لینے جے بال کوئی
 اپنی عادت پاروں ہو گئے اج تے نکراں تک محدود
 کس نوں کہیے آ کے ساڈا پچھ دا نہیں ہُن حال کوئی
 خورے کاہنوں رنگ اڈیا اے پہلاں ای وسنیکاں دا
 ویکھ لواں گے جد آوے گا ساڈے ول بھچال کوئی
 اک پتھر منظور جے تیرا ہر دم کلمہ پڑھدا اے
 تیرے پیار خلوص دی جت اے تیرا نہیں کمال کوئی

(توں وی چن اچھال کوئی)

الطاف قریشی

الطاف قریشی 13 نومبر 1937ء نوں مظفر آباد آزاد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد صاحب داناں احمد دین قریشی سی۔
الطاف قریشی بی اے دا امتحان پاس کرن توں بعد ریڈیو وچ پروگرام پروڈیوسر ہو گئے۔ بعد وچ پروگرام منیجر ہو گئے۔ ریڈیو دی ملازمت
دے دوران اوہ مختلف ریڈیو سٹیشن اُتے خدمات انجام دیندے رہے۔ لاہور سٹیشن اُتے اوہ سنٹرل پروڈکشن یونٹ دے پروگرام منیجر سن۔
12 اگست 1980ء نوں دل دا دورہ پیا تے اوہ اپنے حقیقی خالق نال جا ملے۔

الطاف قریشی دی مادری زبان بھانویں کشمیری سی پر پنجاب دے دکھ دکھ شہراں تے خاص طور تے لاہور رہن دے دوران پنجابی زبان
نے اوہناں نوں بڑا متاثر کیتا۔ جس پاروں اوہناں نے پنجابی زبان نوں اپنے تخلیقی اظہار دا ذریعہ بنایا۔ کشمیر دے لوکاں دی غلامی، تباہی
معاشی بد حالی نے الطاف قریشی نوں بڑا حساس بنا دیتا سی۔ ایہناں دکھاں درداں تے محرومیاں دیاں داستاناں نوں ای اوہناں نے اپنی
پنجابی شاعری دا موضوع بنایا۔

الطاف قریشی دا پنجابی شاعری دا اکوای مجموعہ ”اکھیاں دے پرچھاویں“ تے اُردو دا مجموعہ ”داتا زہر پلا“ دے ناں نال چھپ چکیا
اے۔ اوہناں دی پنجابی شاعری توں ایہہ احساس ہوندا اے کہ اک چنٹا بھری سوچ بار بار اُبھردی اے جیہڑی معاشرے دی بے بسی
دے حوالے نال پیدا ہو گئی اے۔ ایہو وجہ اے پئی انسانی جذبے تے معاشرتی قدراں دے بنن تے ٹٹن دی گونج وی
”اکھیاں دے پرچھاویں“ وچ سنائی دیندی اے۔

ڈوگھے پانی

چُپ چُپ رہندے
کُجھ نہ کہندے
چن اسمانوں نکدار ہندا
پھلاں وانگوں ہسدا رہندا
کدی کدائیں
لُگ لُگا کے
پچھلی راتیں ڈبکی لا کے
سُتیاں لہراں نوں گل لا کے
روندر ہندا
ہسدا رہندا
کون دلا سے کس نوں دیندا

(اکھیاں دے پرچھاویں)

علی محمد ملوک

علی محمد ملوک دا اصل ناں علی محمد اے۔ ملوک تخلص اے۔ آپ 1935ء نوں ترن تارن (امرتسر) وچ جنم نواب دین دے گھر پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم اپنے محلتے دے سکول توں حاصل کیتی۔ قیام پاکستان ویلے اوہ ستویں جماعت دے طالب علم سن۔ 1947ء وچ ایہہ خاندان ترن تارن توں ہجرت کر کے بورے والا وچ آکے آباد ہو گیا۔ ملوک ہوراں اپنے والد صاحب دے نال ریڈی میڈ کپڑیاں دی دکان بنائی تے اوہ ایسے کاروبار وچ مصروف رہے۔

نعت تے غزل اوہناں دے فن تے فکر دی خاص پہچان اے۔ ملوک ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام ”مورچلدیاں سوچاں“ 1984ء وچ شائع ہو یا جس نوں رائٹرز گلڈ ولوں انعام دتا گیا۔ اگست 1994ء نوں دوجا مجموعہ ”ساہواں درد سمندر پینا“ شائع ہو یا۔ اوہ بورے والے دی علمی تے ادبی تنظیم لالہ اکیڈمی دے بنیادی رکن سن۔

مورچلدیاں سوچاں وچ مضافات دی تازگی، سادگی تے حسن شامل اے۔ ایس مجموعہ وچ اوہناں نے اپنے آل دوالے بولی جان والی زبان ورتی اے جیہڑی جمالیاتی حوالے نال فن دے کمال نوں چھبندی ہوئی محسوس ہندی اے۔ جس پاروں علی محمد ملوک پنجابی دی نویں غزل وچ اپنے پہلے ای مجموعے نال اک معتبر ناں بن کے سامنے آئے۔ 14 جنوری 2000ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

غزل

سوچ سمندر تردے عمر گزار لئی
دُکھڑے جردے جردے عمر گزار لئی
اودھی سانجھ تے پھر وی رہی اے غیراں نال
جس دا پانی بھر دے عمر گزار لئی
کالی رات دے مکھ توں کالک دھوون لئی
چانن کر دے کر دے عمر گزار لئی
ساہواں والی پونجی داء تے لاؤندے رہے
جیون بازی ہردے عمر گزار لئی
لوکاں نوں اپڑاؤندے رہے آں منزل تے
اپنی وچ سفر دے عمر گزار لئی
آیا نہ آرام نمانے زخماں نوں
مرہم دھردے دھردے عمر گزار لئی
رہ کے ککھاں دی کُلی وچ اسیں ملوک
پالے ٹھردے ٹھردے عمر گزار لئی

(مورچلدیاں سوچاں)

اکرام مجید

اکرام مجید 2 ستمبر 1940ء نوں چوہدری عبدالحمید دے گھر مقام گڑھا، جالندھر چھاؤنی (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم عربی تے فارسی گھرتوں حاصل کیتی۔ بعد وچ اوہناں نوں سکول وچ داخل کرا دیا گیا۔ ایہہ خاندان 1947ء نوں قیام پاکستان ویلے جالندھروں ہجرت کر کے فیصل آباد آکے آباد ہو گیا۔ اکرام مجید نے 1957ء نوں دسویں دا امتحان پاس کیتا۔ ایسے دوران اوہناں دے والد صاحب وفات پا گئے۔ ایس کارن تعلیم جاری نہ رکھ سکے تے سوت تے کپڑے دی تجارت وچ رُجھ گئے۔ اکرام مجید نوں علم تے فن دی دولت ورثے وچ ملی۔

پنجابی زبان وچ اوہناں دا پہلا مجموعہ ”تنے داروگ“ 1984ء تے دوجا مجموعہ ”نویاں زمیناں“ 1990ء وچ شائع ہويا۔ جس نوں کئی انعام تے ایوارڈ ملے۔ اکرام مجید جدید پنجابی غزل دے اک رجحان ساز شاعر نیں۔ نویاں زمیناں وچ اوہناں نے اینیاں بحراں ورتیاں نیں کہ گھٹ ای کسے اُردو یا پنجابی شاعراں نے ورتیاں ہون گیاں۔ اوہناں دیاں غزلاں غم جاناں دے قصیاں دی تھاں تے پنجاب دی مٹی دی واشنا، ایتھے دے دسیرکاں دے دکھ درد، سدھراں، چاہ تے خوشیاں غمیاں دیاں مورتاں نیں۔

غزل

نویاں سوچاں جندڑی نوں شنگار دیاں
گھنڈاں کھولن ویلے دی رفتار دیاں
چنگے جذبے کھچ لیاون منزل نوں
سچیاں سدھراں، کدے نہ بازی ہار دیاں
لے چوڑے پندھ مکائے عقلاں نے
پل وچ خبراں ملن سمندر پار دیاں
ایس طراں وی ہو جاندا اے کدے کدے
دھپاں برقاں واگنوں سینہ ٹھار دیاں
شہراں اندر لوڑاں سپاں وانگ پھرن
گھر گھر دے وچ اپنا زہر کھلار دیاں
عملاں والا بھارتے کوئی چکدا نہیں
بچشاں چھیڑی رکھدے نیں بیکار دیاں

(تنے داروگ)

فیروز دین شرف

فیروز دین شرف دا اصل ناں فیروز دین تے تخلص شرف سی۔ آپ پنڈتولہ ننگل (راجہ سانی) امرتسر وچ میاں ویروخان دے گھر 1901ء وچ پیدا ہوئے۔ والد صاحب ریلوے پولیس وچ ملازم سن۔ قیام پاکستان ویلے ہجرت کر کے لاہور آن و سے۔ بابو شرف ہوراں نے ذاتی سطح اُتے فارسی، اُردو تے پنجابی زبانوں وی پڑھیاں تے ایہناں زبانوں دی پرانی شاعری دا وی چنگی طراں مطالعہ کیتا۔ شاعری وچ اوہناں نے استاد محمد رمضان ہمدنوں اپنا استاد بنایا۔ اوہناں نے پہلی نظم 1911ء وچ لکھی سی تے اوہناں دا کلام مختلف اخباراں تے رسالیاں وچ چھپن لگ پیا۔

بابو فیروز دین شرف پہلاں پہل رواجی شاعری کردے رہے پر چھیتی ای اوہ مقصدی شاعری ول پرت آئے تے اوہناں نے بڑیاں حقیقت پسندانہ نظماں لکھیاں جیہناں دی وجہ نال اوہ بوہت مشہور ہو گئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے قدرداناں نے اوہناں نوں پنجابی بلبل دے خطاب نال نوازیا۔ آپ 13 مارچ 1955ء نوں وفات پا گئے۔

اوہناں دیاں کتاباں وچوں سنہری کلیاں، نوری درشن، پریم ہلارے، جوگن، شرف نشانی تے سی حرفی مزدور خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔ شرف ہوراں نے غزل بوہت گھٹ آکھی۔ اوہ بنیادی طور تے نظم تے گیت دے شاعر سن۔

میتاں

جے تو پنڈھ زندگی دا سوکھ نال کٹنا ایں
دنیا دے لوبھ والی موڈیوں اتار گنڈھ
پلا پھڑیں اک دا جہان وچ گھٹ کے توں
جنے کھنے نال پیا ایویں نہ پیار گنڈھ
بھلا رب آسرے نوں جگ دی متھاجی کاہدی
سر اُتے چکدا نہیں گھوڑے اسوار گنڈھ
چچ پیچ پلے بنھ کم سارے نیکیاں دے
شوم جویں رکھ دا ہے پسیاں نوں مار گنڈھ
بھیت اک دوسرے دا لڑ کے بھی کھولینے نہ
دلاں وچ پوے بھانویں لکھ تے ہزار گنڈھ
لک تیرا توڑ دین وادھو فیل صوفیاں ایہہ
وٹوں باہری چکی ہوئی کردی اے خوار گنڈھ
شرف تیری زندگی دا سٹا نیک چاہیدا اے
سو ہتھ رسہ اوہدے سرے اُتے گنڈھ

(سنہری کلیاں)

جاوید نامہ چوں اقتباس دا پنجابی ترجمہ

تاریاں دا گیت

(از شریف کجی، ہی)

عقل حیاتی دا ہے سٹا، عشق ہے رمز اس جگ دی
خاکِ پتے صدقے آویں، لانبھاں دی چھڈ نگری
تیرے چکھے چن ستارے گھنڈکاں کھاندے رہندے
جلویاں دے وچ تیری اک نگاہوں گھڑ باکھڑی
سجن دے راہ اندر جلوے سجرے ون سوئے
شوقاں سدھراں والا پڑھدا نہیں آلے دی پتی

پنگرن دا ہے ناں زندگانی یاں مڑ صدق صفا دا
ازل ابد اک دڑکی تیری جیون ملک خدا دا

بیبت ویکھ قلندر والی، شان سکندر والا
اوہ کلیسی جذبہ تے ایہہ جادو جادوگر دا
اوہ مارے تے اکھ نال مارے، ایہہ لشکر نال مارے
اوہ پیار سلوک تمامی، ایہہ لڑائی دھکا
دوویں دنیا جتن والے سدا حیاتی چاہندے
ڈاہڈے دا ست ویہا سو ایہہ، اسدا بول رسیلا

لا سٹ قلندر والی بھن اسکندری ڈگے
رسم کلیسی تازہ کر جے ٹونہ نہ ٹک سکے

(جاوید نامہ دا پنجابی ترجمہ)

اسیر عابد

اسیر عابد اصل نام غلام رسول اسیراے تے اوہ علمی، ادبی تے تعلیمی حلقیاں وچ اسیر عابد دے نام نال مشہور نیں۔ آپ 15 اپریل 1936ء نوں سیدنگر ضلع گوجرانوالہ چوہدری مراد بخش دے گھر وچ پیدا ہوئے۔ اسیر نے پرائمری دا امتحان کوٹ بھاگا (گوجرانوالہ) تے میٹرک دا امتحان علی پور چٹھہ توں پاس کیا۔ ایسے دوران فاصل ادبیات (اردو تے فارسی) دے امتحان پاس کیتے تے بعد وچ بی اے کر کے بی ایڈ کیا تے کرچیئن انسٹی ٹیوٹ رائے ونڈ وچ اسلامیات دے استاد مقرر ہو گئے۔ فیر ایم اے اُردو دا امتحان پاس کر کے نومبر 1974ء وچ اردو دے لیکچرار مقرر ہوئے۔ گورنمنٹ اسلامیہ کالج گوجرانوالہ توں ریٹائر ہو گئے نیں۔

اسیر عابد دا وڈا معرکہ ”دیوان غالب“ دا مکمل تے منظوم پنجابی ترجمہ اے۔ ایس توں اڈا اوہناں نے امام بو صیری رحمۃ اللہ علیہ دے مشہور قصیدے ”قصیدہ بردہ شریف“ دا منظوم پنجابی ترجمہ وی کیا۔ ایسے طراں اوہناں نے حکیم الامت علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ دی مشہور کتاب ”بال جبریل“ دا ”جبریل اڈاری“ دے عنوان نال منظوم پنجابی ترجمہ وی کیا۔ اسیر عابد دے ترجمے علمی تے ادبی حوالے نال بڑے اہم، تے فنی اعتبار نال پختہ تے سوہنے نیں۔ اوہ خالص پنجابی محاورے تے ماحول نوں بڑے سوہنے انداز نال ترجمے وچ استعمال کر دے نیں۔

غالب دی غزل دا پنجابی ترجمہ

(از اسیر عابد)

دے رہن جے دس مینوں لگے بُوہے کندھاں
میرے اڈے شوق دے کھمب نیں تیرے بُوہے کندھاں
ہنجواں دی دا چھڑ موٹہ گھر دا دو جے بنے لایا!
لوکو ہو گئے میرے کندھاں بُوہے بُوہے کندھاں
پرچھانویں نہیں ایہہ تے ابدے آؤن دیاں خوشیاں نیں
جی آیاں نوں آکھن اگوں رُپے بُوہے کندھاں
کیہڑے دن میں رج کے رُتا جد اُچی ساہ کڈھیا
نیویں ہو کے میرے پیریں ڈگے بُوہے کندھاں
تیرے باجھوں اکھ دا ککرا دے گھر دی وٹوں
ہر ویلے روندے رہنے آں ویکھ کے بُوہے کندھاں

(دیوان غالب دا منظوم ترجمہ)

فرہنگ

<p>ج</p> <p>دل: چت:</p> <p>اکھان: چشماں:</p> <p>اگ دا بھانبر: چن:</p> <p>سواد، مزا: چس:</p> <p>چو بر گے: چو مصرعے:</p> <p>فن کاری: چتر کاری:</p> <p>ڈیرے، من چھٹیاں: چھوپے:</p> <p>کلباڑیاں، ٹوکے: چھوٹیاں:</p> <p>دھوکہ کھا گیاں: چھٹیاں گیاں:</p> <p>پتلی، نرم شہنی: چھمک:</p> <p>ح</p> <p>من والیاں دا گروہ: حلقہ آداریت:</p> <p>خ</p> <p>خصمانا: سر پرستی کرنا:</p> <p>خوہیں: چاہت:</p> <p>خلقیس: اوس نے بنایا:</p> <p>و</p> <p>دُھر: کُور، نشانہ بنالینا:</p> <p>دیسچے: بتائے:</p> <p>داج وہونی: بغیر داج دے:</p> <p>دھواں لکھا، کالا، سیاہ: دھواں لکھا:</p> <p>داج: اگوراں دا گچھا:</p> <p>دُنی: دنیاوی:</p> <p>دے: دے:</p> <p>دھرگ: پھنکار:</p> <p>دھرو: ظلم:</p> <p>ڈ</p> <p>ڈنھیاں: ویکھیاں:</p> <p>ڈنگیائی: ڈیرھی:</p> <p>ڈھیندے: ڈگدے:</p> <p>ر</p> <p>رَسد: راشن، ذخیرہ:</p> <p>رَت: خون:</p> <p>رُنا: رویا:</p> <p>راکب: مزارع:</p>	<p>پ</p> <p>خاندان: پروار:</p> <p>میں پایا، میں پاواں: پائیم:</p> <p>سفر، فاصلہ: پندھ:</p> <p>پیراں تھلے لٹاڑیا: پائمال:</p> <p>بھرے ہوئے: پُر تے:</p> <p>پڑچول کرن والا: پارکھ:</p> <p>پس منظر: پچھوکڑ:</p> <p>بندوبست: پر بندھ:</p> <p>چاری: پر چلت:</p> <p>ہموار، اکوچہی: پدھری:</p> <p>کر دار: پاتر:</p> <p>پنچائیت: پرھیا:</p> <p>پھٹن: پٹن:</p> <p>اُکاڈکا، مختلف: پچکل:</p> <p>دکھرا دکھرا: متفرقات:</p> <p>ت</p> <p>خواہش کرنا: تانگھے:</p> <p>شام دا ویلا: تر کالا:</p> <p>اکڑیا ہویا: تر واں:</p> <p>ڈھیلے: تودے:</p> <p>تانبا: تراں:</p> <p>گرم: تت:</p> <p>لکڑی دے تنے نوں کھوکھلا کر: تلا:</p> <p>کے بنائی ہوئی بیڑی</p> <p>ث</p> <p>زیورات: ٹونیاں:</p> <p>ج</p> <p>سارا جہان: جمل جہاں:</p> <p>علاقہ، حد، بتا: جوہ:</p> <p>بندے: جی:</p> <p>کوشش: جتن:</p> <p>برداشت کرنا: جھلاں:</p> <p>اچے مرتبے والا: جلیل القدر:</p> <p>چنڈ: جھوک:</p> <p>روکیا اے: جھلیو نیس:</p>	<p>ا</p> <p>اڑانگے: کشتی دا اک داؤ، روک سہارا:</p> <p>اُپا: علاج کرنا، جتن کرنا:</p> <p>اُسارنا: تعمیر کرنا:</p> <p>آسیم: آنا، میں آیا، میں آواں:</p> <p>اکھان: کہاوت:</p> <p>آمر: مطلق العنان حاکم، ڈکٹیٹر:</p> <p>آگ: گتے دے اوپر والا حصہ:</p> <p>اگر سٹ: زور والی:</p> <p>استاکاری: کاریگری:</p> <p>اندوہ: الم، دکھ، غم:</p> <p>ایانا: نابالغ، ناسمجھ:</p> <p>اوتے: انوکھے:</p> <p>اسرار: راز، بھیت:</p> <p>اُسرنا: جوان ہونا، ودھنا:</p> <p>اتھرے: منوٹہ زور:</p> <p>ب</p> <p>بوہڑ: اپر پہنچ:</p> <p>برھوں (برھا): وچھوڑا، غم:</p> <p>بُٹا سارنا: مطلب پورا کرنا:</p> <p>بُتی: درخواست، التجا:</p> <p>بے وقتا: بے قابو:</p> <p>بے وسواسا: بے یقینا:</p> <p>بے وادیاں: اُجڑیاں، غیر آباد:</p> <p>بے دوسا: بے قصور:</p> <p>بدرو: گندی تالی:</p> <p>بوڑما: گھیمولی شکر:</p> <p>باگڑ: چرنے دے ڈھول جدے اُتے:</p> <p>ماہل ہوندی اے۔</p> <p>بھوگی: گزاری:</p> <p>بھتا: روٹی:</p> <p>بھاں بھاں کردی: اُجڑی، ویران:</p> <p>بھڑولے: پھنکو:</p> <p>بھویں: پھری، واپس، پرلی:</p> <p>بار: بھار، بوجھ، جنگل:</p>
--	---	--

تحقیق:	کھوج	ممبر:	مسیت دی اوہ تھاں جتھے مولوی
رہتل:	رہن سہن واطریقہ	ماہل:	بہہ کے واعظ کردا اے
رچھوئیں:	مناویں، خوشی کریں		چرے دادھا گاجیدے نال چرخہ
روم روم:	وال وال		جلدا اے
رچھوئیں:	راجا	مہاندرا:	شباہت، مہنہ مٹھا
	س	مشکریاں:	تمسخریاں، مذاق
سولاں:	کنڈے	مہار:	رُجان
سادھاں:	درویش	مسان:	مُردے ساڑن دی تھاں
سج صباہیں:	شام سویرے	مخطوطے:	قلمی کتاباں، نسخے
ساوے:	ہرے، بزر	مگھار:	سورخ
ستکارن:	تعریف کرنا	میکھلا:	گل دا کٹھٹھا
سٹکھنا:	سوہنا، صاف	نیرے:	زمین دا وہ حصہ جیہدے وچ
سمرن:	یاد کرنا		اُدھی ریت اُدھی مٹی ہوندے
جوت:	ستلھی ہونا، بگلی		اے، زمین دی قسم
سٹوپ:	بدھ مذہب دی عبادت گاہ		ن
سویارا:	برکت والا	نیر:	اتھرو، پنجو
سیس:	دُعا	نمائی:	عاجز، مسکین
سم:	سوں کے	نام نمود:	عزت، قدر، وقار
سُوہ:	کھوج، پتا لگانا	نچی:	بے شرم، جس نوں لاج نہیں
	ش	نیں:	ندی، نہر
شوہ:	محبوب، خاوند	پوہمہ:	پیار، محبت
شوم:	کتبوس	نخن اقرب:	اصول نیڑے
شیرنا:	شیراں، شیر		و
صُفہ:	چپوترہ	وَت:	پھر، فیر
	ع	وَنجایم:	گوانا، میں گوانا
عشوہ:	ناز، نخرہ	واچھڑ:	میندی بوچھاڑ
عین عیاں:	بالکل ظاہر	وحدت الوجود:	توحید دی فلسفیانہ تشریح کہ اللہ
عرشاں:	لکھتاں، درخواستاں		دی ذات ای موجود ہے
	غ	وحدت المشہود:	توحید دی فلسفیانہ تشریح کہ اللہ دی
غُرپ:	ہضم		ذات دامشادہ کہتا جاسکدا اے
	ف	وسرنا:	بھلنا
فیکون:	بس ہو گیا	ون:	جنگل دا اک رُکھ
فیل صوفیاں:	فلسفہ دانی	ونجارے:	بیوپاری
	ق	ورتن بھاجی:	خوشی جی دے موقع تے درتارا
قلبت:	جسم، جُتھ	واڈھے:	کنک وڈھن والے
	ک		ہ
کائی:	کوئی	ہوند:	وجود
		بکریاں کوں:	اکناں کوں

اسم تصغیر بنان دا طریقہ

پنجابی وچ اسم تصغیر دو مقصد ادا کرن لئی بنایا جاندا اے۔ اک تے نئے دے معنی لئی تے دو جالا ڈیپار واسطے ایہدے وچ دو معروف طریقے نیں۔

1- لفظ دے آخر وچ ’ڑا‘ یا ’ڑی‘ دا واہا کر دتا جاندا اے مثلاً

بچہ	بچڑا	دکھ	دکھڑا
مکھ	مکھڑا	صندوق	صندوقڑی
بچی	بچیڑی	دیگ	دیگڑی

2- کجھ لفظاں دے آخر وچوں الف اڈا کے ’کا‘ دا واہا کر دتا جاندا اے
مثلاً ڈنڈا ڈنڈکا

لفظ بنان دا طریقہ

کسے نوں پکارن یا بلان لئی اسم مذکر دے آخر وچ ’یا‘ وادھا دتا جاندا اے۔

مثلاً	بشیر	بشیریا	سوہنا	سوہنیا
	کچا	کچیا	بھیڑا	بھیڑیا

جے اسم مؤنث ہووے تے اوہدے آخر وچ ’یا‘ نہیں سگوں (یئے) دا واہا کیتا جاندا اے جویں:

واری	واریئے	سوہنی	سوہنیئے
------	--------	-------	---------

بعض ویلے لفظ ناداتوں پہلے مذکر لئی اے اوئے وے تے مؤنث لئی اے ’نی‘ دے لفظ وی ورتے جاندا اے جویں:

وے بشیریا	اوئے سوہنیا	نی داریئے وغیرہ
-----------	-------------	-----------------

حاصل مصدر بنان دا طریقہ

مصدر نوں حاصل مصدر بنان لئی پنجابی وچ کئی طریقے ورتے جاندا اے۔

1- مصدر دے آخر توں ’نا‘ ہٹا دتا جاوے مثال دے طور تے:

چمکنا	چمک	جتنا	جت
کھیڈنا	کھیڈ	لٹنا	لٹ

2- مصدر وچوں صرف ’ن‘ غائب کر دتا جاوے مثال دے طور تے:

جھگڑنا	جھگڑا	تڑفنا	تڑفا
--------	-------	-------	------

جھڑکا	جھڑکنا	رگڑا	رگڑنا
		مصدر دا 'نا' ہٹا کے 'ائی' دا اضافہ کردتا جاوے:	3-
پڑھائی	پڑھنا	لکھائی	لکھنا
دھوائی	دھونا	ودھائی	ودھنا
		مصدر دا 'نا' ہٹا کے 'ت' لگا دینا ل:	4-
چڑھت	چڑھنا	چلت	چلنا
پڑھت	پڑھنا	لکھت	لکھنا
		مصدر دا 'نا' کے 'اوٹ' دا وادھا وی کیتا جاندا اے مثال دے طور تے:	5-
سجھاوٹ	سجھنا	بناوٹ	بنا
		صفت دے اگے 'ن' دا وادھا یاں مصدر دا 'نا' ہٹا کے 'ان' دا وادھا مثلاً:	6-
بنان	بنانا	اچان	اچانا
اٹھان	اٹھانا	ودھان	ودھانا

اکو جیہے لفظاں وچ زیر زبر تے پیش نال معنیاں دا فرق:

دو جیاں زبانوں دی طراں پنجابی وچ وی اعراب دے بدلن نال لفظاں دے معنی بدل جانداں نیں مثلاً:

نسل	گھنٹہ	بھجے	نسدے
ٹل	زور	بھجے	گلے ہوندے
ٹل	تڑکا	بھجے	سر دے
رَسنا	وَسنا	پُٹنا	اُکھاڑنا
رِسنا	وِگنا سِمنّا	پُٹنا	بر باد ہونا
رُسنا	ناراض ہونا	پُٹنا	ماتم کرنا
گل	مشین	مِل	رگڑ (فعل امر)
کِل	چھُمنی	مِل	ملاقات کر
گُل	سارا	مِل	قیمت
گِن	گنتی کر	لُون	سلونا
گُن	وصف	لُون	نمک

امتحانی پرچیاں دی تدوین لئی سفارشات

(ب) بارہویں جماعت لئی

نثر -----40 نمبر	(مضمون = 30 نمبر + مرکزی خیال = 10 نمبر)
نظم -----30 نمبر	(شاعراں دے ناں نال شعراں دی تشریح)
15 نمبر	ادبی اصناف + قواعد (الفاظ سازی)
15 نمبر	(اصناف ادب - 10 نمبر، قواعد - 5 نمبر)
کل نمبر 100	شاعراں دی حیاتی تے فن

مطالعے لئی کتاباں

1-	ایہات سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	مرتبہ:	سلطان الطاف علی
2-	احسن القصص		مولوی غلام رسول عالمپوری
3-	اکلاپے دامسافر		عارف عبدالمبین
4-	بول فرید رحمۃ اللہ علیہ	مرتبہ:	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر
5-	تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر		ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
6-	پنجاب دے لوک گیت	مرتبہ:	مقصود ناصر چوہدری
7-	پنجابی ادب دی کہانی		عبد الغفور قریشی
8-	پنجابی لوک گیتاں دافنی تجزیہ		ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی (مرحوم)
9-	پکٹی روٹی	مرتبہ:	ڈاکٹر شہباز ملک
10-	مطالعہ غلام رسول عالمپوری		ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
11-	پنجابی ادب دارتقاء		ڈاکٹر انعام الحق جاوید
12-	نوک پلک		ڈاکٹر اسلم رانا (مرحوم)